

Timo Kantonen
**SATAKUNTA
SAHAA
SUOMESSA**

Kulttuurihistoriallisesti
merkittäviä saharaken-
nuksia ja -ympäristöjä

Timo Kantonen

SATAKUNTA SAHAA SUOMESSA

Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä

saharakennuksia ja -ympäristöjä

Inventering av kulturhistoriska sågverk och -miljöer i Finland.
Förord och inledning (s. 166 - 176)

Museovirasto
Helsinki 1996

Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18

ISBN 951-9075-96-8

ISSN 1236-6439

Kannen taitto:

Sakari Mentu

Käännös ruotsiksi:

Eivor Holm

Peruskartat:

© Maanmittaushallitus,
lupa nro 236/MAA/95

Julkaisija, jakelu ja myynti:

Museovirasto, rakennushistorian osasto
PL 187, 00171 Helsinki
Puhelin (90) 405 0377
Telekopio (90) 661 132

Painatus:

Kyriiri Oy
Helsinki 1996

Sisällys

ESIPUHE	4
1. SUOMEN SAHATEOLLISUUDEN VAIHEITA	5
2. SAHAN RAKENNUKSET JA YMPÄRISTÖ	7
2.1 Vesisaha	7
2.2 Höyrysaha	9
2.3 Muut sahat	12
3. INVENTOINTI KESÄLLÄ 1994	13
4. SAHATEOLLISUUDEN RAKENNUSMUISTOMERKKEJÄ	15
5. KOHDERAPORTIT	19
SAHAKIRJALLISUUTTA	163
FÖRORD OCH INLEDNING	166
LIITE 1: Erkki Härö: Kuljetusyhteydet osana sahojen kulttuurihistoriaa. Transportförbindelserna - ett led i sågarnas kulturhistoria.	177
LIITE 2: Täydennyksiä ja muutoksia kohderaportteihin	181

*Pernajan Isnäsin sahan portti. Valok. Erkki Härö 1994.
MV/RHO. - Kansikuvassa kehäsahan terästä todellisessa koos-
saan sekä Joensuun Penttilän saha.*

ESIPUHE

Sahateollisuus on maamme teollisuushistorian keskeisimpiä toimialoja. Puunjalostusteollisuuden ohella se on luonut nykyisen vaurautemme perustan. Suomen industrialismin läpimurto on ajoitettavissa juuri sahateollisuuden nousuun 1800-luvun jälkipuoliskolla. Sahoilla tällöin omaksutun teknisen innovaation, höyryvoiman mahdollistamaa suurteollisuutta edelsi yli kolmivuosisatainen vesisahojen kausi, joka teollisten vesisahojen väistyttyä on jatkunut pienyritysten ja kotitarvesahauksen muodossa läpi 1900-luvun. Viennin harjoittajina sahat olivat Suomen johtava teollisuudenala 1800-luvun puolivälistä 1920-luvulle. Sahatoiminnan kulttuurihistoriallinen vaikutus on ollut syvää ja maanlaajuista, sillä metsien ja vesistöjen Suomessa on vesisahojen ja höyrysahojen toimialue ulottunut Hankoniemeltä Ounasjoelle. Alan toimeliaisuus heijastui vahvasti ympäristöönsä ja vaikutus ulottui kauas tukkimetsiin ja uittoväylille. Voimme perustellusti sanoa, että sahaperinteen ja sen maiseman kulttuuriarvot ovat luonteeltaan kansallisia.

Historiallisten saharakennusten, sahanpaikkojen ja sahayhdyskuntien inventointi tehtiin museoviraston rakennushistorian osastolla kesällä 1994. Työ keskittyi teolliseksi luonnehdittavien, ennen toista maailmansotaa rakennettujen laitosten kartoitukseen ja säilyneisyyden arviointiin. Piensahoja on käsitelty esimerkinomaisesti, mikä ei johdu niiden vähempiarvoisuudesta vaan työmäärän kannalta tarkoituksenmukaisesta painotuksesta: pienten kotitarveluonteisten sahalaitosten tavoittaminen ja seulonta olisi ollut yhden tutkijan ja yhden kesän aikatauluun nähden ylivoimaista.

Maastossa tehdyistä inventoinneista ja kohderaporttien laatimisesta on vastannut tutkija Timo Kantonen. Hankkeen ideoinut tutkija Erkki Härö on osallistunut myös inventointi- ja dokumentointityöhön. Maakuntamuseoiden paikallistuntemuksesta on ollut merkittävää apua inventointiraporttia valmisteltaessa.

Inventoinnin tavoitteena on ollut luettelo, joka ilmentää sahateollisuuden rakennusmuistomerkkien moninaisuutta sekä antaa yleiskuvan uhanalaisen sahaperinteen säilyneisyydestä. "Satakunta sahaa Suomessa" on samalla ensimmäinen askel kulttuurihistorialliselta merkitykseltään keskeisten teollisten saharakennusten ja -ympäristöjen hahmottamisessa. Työn ulkopuolelle on eittämättä jäänyt saharakennuksia, jotka ansaitsisivat tulla tunnetuiksi nyt esiteltävien kohteiden seurassa. Museoviraston tavoitteena on, että selvitys herättää kiinnostusta ja harrastusta sahojen sisältämiä teollisuusperinnearvoja kohtaan ja tarjoaa pohja-aineistoa niiden suojelulle.

Inventoinnin väliraportin valmistumisen jälkeen keväällä 1995 on kaksi merkittävää entistä höyrysaaha, Porin Reposaari ja Oulun Pateniemi palanut. Niitä koskevat ajankohtaiset tiedot samoin kuin vuoden mittaan esiin tulleet täydennyskohteet on esitelty kirjan lopussa.

Pekka Kärki
Osastonjohtaja

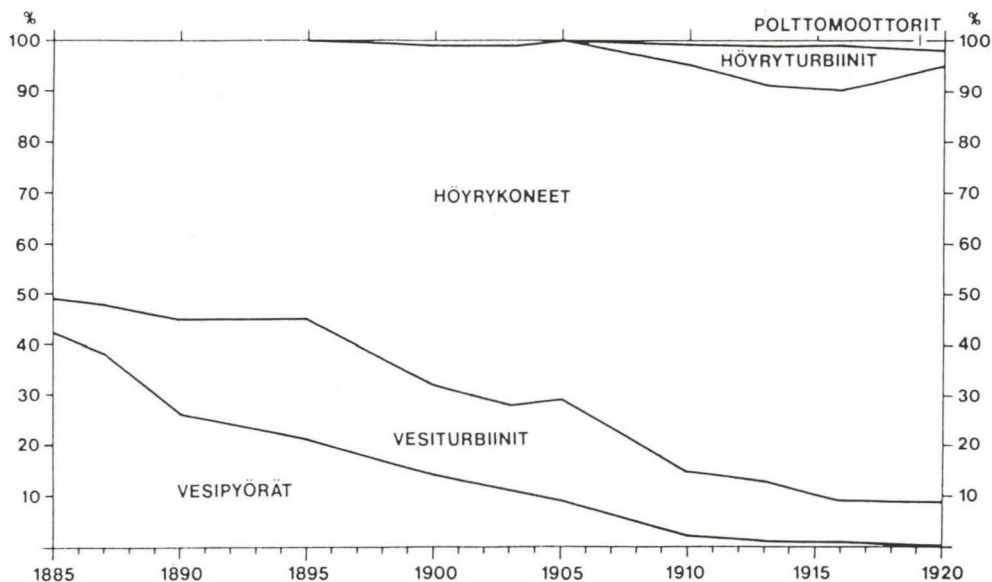
1. SUOMEN SAHATEOLLISUUDEN VAIHEITA¹

Suomen sahateollisuuden historia alkaa 1530- ja 1550-luvuilta, jolta ajalta ovat ensimmäiset tiedot vesisahojen perustamisesta. Sahatoiminnan vakiinnutti kruunu perustamalla 1500-luvun kuluessa oman rakennustoimintansa tueksi muutamia vesisahoja eteläiseen Suomeen. 1600-luvulla sahausta harjoittivat etupäässä yksityiset tahot. Tällöin myös maantieteellinen sahakartta monipuolistui: eteläisellä rannikkovyöhykkeellä Kemiönsaaresta Viipuriin toimi kartanoiden ja ruukkien sahoja, Pohjanmaan rannikkoa hallitsivat talonpoikien sahat ja Oulua porvareiden sahat. Sisämaan sahateollisuus, vahvimpana alueena Savo sai alkunsa 1700-luvulla. Samalla vuosisadalla sahaus sai tärkeän sijan eräiden kauppaliikkeiden toiminnassa.

Talouselämän kannalta sahateollisuus pysyi maassamme pitkään sangen vaatimattomana toimialana. Metsänkäyttömuodoista merkittävien, tervanpoltto tuotti ulkomaankaupan tärkeimmän vientitavaran 1800-luvulle saakka. Sahojen perustaminen oli luvanvaraista ja tuotantomääriä säädeltiin, sillä valtiolta halusi 1600- ja 1700-luvulla turvata sen erityisessä suojelussa olevan vuoriteollisuuden tarvitseman sysipuun riittävyden. Sahojen merkitys saattoi silti korostua paikallisissa olosuhteissa, kuten esimerkiksi Keski-Pohjanmaalla laivanrakennukseen integroituna. Tehokkaimmaksi sahateollisuusalueeksi 1700-luvun jälkipuoliskolla kehittyi Turun rauhassa Venäjään liitetty Vanha Suomi. Ennen höyrysahojen aikakautta Suomessa toimi joka tapauksessa Puhoksen (Kitee), Ummeljoen (Anjalankoski), Utran (Joensuu) ja Varkauden kaltaisia suuria teollisia vesisahoja. Sahakoneiston merkittävin parannus vesisahojen kaudella, ohutteräinen saha, jota kutsuttiin alkuperänsä vuoksi "hollantilaiseksi", edisti alan kehitystä maassamme 1700-luvun alusta lähtien.

Höyrysahojen rakentaminen tuli Suomessa mahdolliseksi, kun niiden perustamista koskeva kielto peruutettiin asetuksella vuonna 1857. Uusi, vuonna 1861 annettu asetus purki edelleen sahojen käytön rajoituksia liberalismin hengessä. Vuosina 1860 - 1862 toimintansa aloittaneet maan ensimmäiset

Kuvio 3.3 Sahateollisuuden primäärivoimakonelajien suhteelliset osuudet vuosina 1885–1920.

Kuvio sahojen voimakonelajien suhteellisista osuuksista 1885 - 1920 osoittaa vesisahojen hitaahkon mutta vääjäämättömän poistuman höyry-sahakauden sydänvuosina. Timo Myllyntauksen artikkelista *Sahateollisuus Myllyntaus - Michelsen - Herrasen tutkimuksessa "Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885 - 1920"*. Helsinki 1986, 82.

höyrysahat olivat lin Kestilä, Pietarsaaren Stockholmen, Porin Isosanta ja Anjalan Heikkilä. Höyryvoiman vapautumista seurasi suomalaisen sahateollisuuden taitekohta ja murroskausi. Tällaisena on yleisesti pidetty 1860-lukua. Alkunsa saanut kehitys pääsi täyteen vauhtiinsa vasta 1870 - 1885, jota on luonnehdittu suuren läpimurron kaudeksi maamme sahateollisuudessa. Huomattavimmat uudet sahateollisuuskeskukset olivat Kotka ja Pori.

Höyryvoiman omaksuminen oli tärkein Suomen sahateollisuuden nousuun vaikuttaneista suotuisista tekijöistä mutta ei ainoa. 1860 - 1870-luvuilla ulkomaiset sahayritykset kiinnostuivat Suomesta ja toivat tullessaan kaivattua pääomaa ja teknologiaa. Pohjoismainen konepajateollisuus kehitti saataville tehokkaampia sahakoneita. Puuta ja työvoimaa oli Suomessa tarjolla alhaisin kustannuksin, ja tehostuneet uitot yhdistivät salojen metsävarat jokisuiden sahakeskuksiin. Lisäksi valmiin sahatavaran rahtaus Keski-Euroopan kaukaisille markkina-alueille halpeni höyrylaivaliikenteen ansiosta.

Höyrysahtojen 1870-luvulla alkanut ekspansio merkitsi konevoimalla käyvän suurteollisuuden syntymistä Suomeen. Sahayhdyskunnista tuli industrialismin kansallisia ilmentymiä. Eräät merkittävät sahat kehittyivät varhain monipuolisiksi teollisuuslaitoksiksi. Tällaisia olivat Karhula, jonne rakennettiin sahan jättepuuta hyödyntävä lasitehdas 1888, Halla Ab, johon integroitiin sulfiittiseluloosatehdas 1902 ja Paloheimo-yhtymän Riihimäen saha, johon yhdistettiin sähkölaitos 1909. Sahojen määrä kasvoi jyrkimmin vuosina 1890 - 1899, jolloin teollisuustilaston osoittama kasvu oli 260:sta 508:aan. Sahateollisuuden kasvusuuntauksen keskeyttivät ensimmäinen maailmansota, vuodet 1927 - 1934 ja toinen maailmansota. Toimialan vaikeudet 1960-luvulla pakottivat useat laitokset lopettamaan, mikä on antanut aiheen puhua sahasurman ajasta.

Viime vuosikymmenien kehitystä ovat leimanneet jyrkät suhdannevaihtelut ja keskittyminen suuriin yksiköihin. Nykyaikaista suursahaa voi luonnehtia puutavaraa tuottavaksi tehtaaksi, joka koostuu pitkälle automatisoiduista prosesseista. Maamme sahateollisuuden ja sahaperinteen kirjo on kuitenkin tätä nykyä laajempi kuin koskaan aiemmin: 170 teollisuussahan rinnalla toimii satoja pienyrityksiä, sähköistettyjen tehdashallien lisäksi käytössä on muutamia kotitarveluonteisia vesisahoja ja höyrysahtakaudelta tapaamme uhanalaisia sahamuistomerkkejä. Kesällä 1994 sahatavaran viennille edullista suhdannetta oli kestänyt jo vuoden verran ja sahakoneiden kiivas tahti säesti useita tämän inventoinnin kohdekyntejä.²

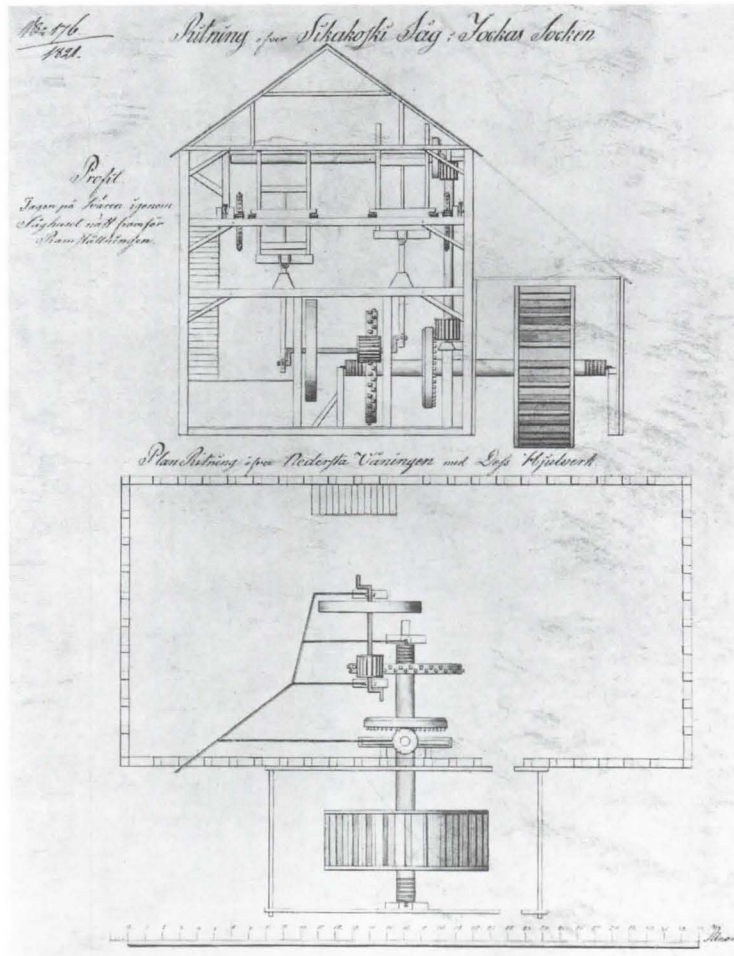
2. SAHAN RAKENNUKSET JA YMPÄRISTÖ

2.1 Vesisaha

Vesisahan sijoituspaikan ratkaisi sen voimanlähde, virtaava vesi. Vesipyörälle tuli olla johdettavissa koskesta juoksuränni tai voimakanava. Patoamiseen ryhdyttiin, jotta vesi riittäisi myös kuivina kuukausina ja virtausta voitaisiin säädellä. Vesisahan perusmuoto oli valmiina jo 1500-luvun sahamylyissä. Laitetekninen kehitys, joka tarkoitti etupäässä tehokkaampien terien, sahakehien ja voimansiirtojen omaksumista Keski-Euroopasta, ei aiheuttanut mullistavia muutoksia täkäläisen vesisahan muotoon ja toimintaperiaatteisiin. Tekninen uudistus oli esimerkiksi vesiturbiini, jolla korvattiin vesipyörää 1860-luvulta lähtien.

Puinen saharakennus oli varhaisimmassa muodossaan hirsirunkoinen, satula- tai aumakattoinen ja korkeahko. Korkeus oli seurausta vesipyörän akselin ja usein myös itse vesipyörän sijoittamisesta rakennuksen pohjakerrokseen. Kehäsahan toiminta edellytti itsessään jo kahta kerrosta, joten kerrosluvuksi muodostui kolme. Yläsahassa tukit vietiin pystysuorasti edestakaisin liikkuvan kehän ja siihen jännitettyjen terien läpi. Kehiä oli yleensä yksi tai kaksi, terien määrä vaihteli. Alasahassa teräkehä yhdistyi kiertokamman välityksellä vesipyörän kampiakseliin. Toimintaperiaate on nähtävissä Siikakosken vesisahan rakennuspiirustuksesta. Vastaavanlainen ensimmäisten vesisahojen tekniikkaan palautuva koneisto on tiettävästi Suomessa tavoitettavissa vain Seurasaaren museon siirretyssä Sarvilahden kartanon vesisahassa.

Siirtyminen rankorakenteisiin ja kaksikerroksisiin saharakennuksiin lienee ajoitettavissa 1800-luvun puoliväliin. Puu- ja sittemmin metallialustaiset kehäsahat yhdistettiin pyörivään valta-akseliin ilman erillistä pohjakerrosta.

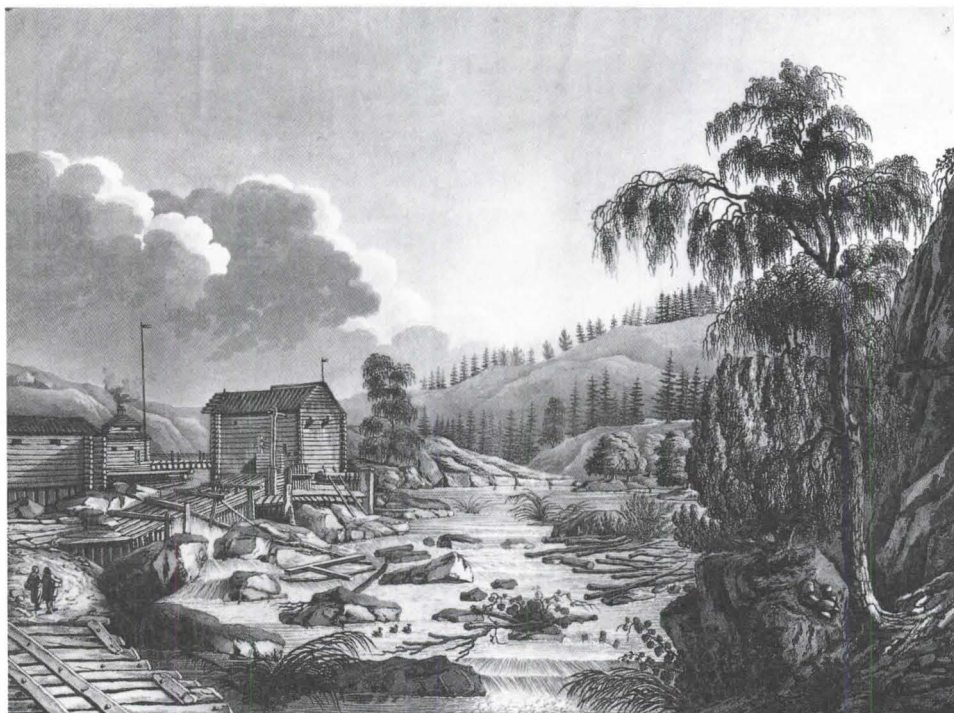

Juvan pitäjän Siikakosken vuonna 1815 rakennettu vesisaha. Kahden teräkehän kammet kytkeytyvät vesipyörän akseliin yksinkertaisen vaihteiston välityksellä. MV/KKA.

Sahakoneiden määrän lisääntyessä 1800-luvun lopulla alkoi työprosessin pitkittäisuunta vaikuttaa entistä välittömämmin rakennuksen muotoon. Pitkät sahasalit, joissa saattoi rinnakkain toimia useita kehäsahalinjoja särmäys- ja katkaisusahoineen, olivat leimallisia varsinkin höyrysahoille, mutta kehitys koski suuria ja keskisuuria laitoksia voimanlähteestä riippumatta. Kaksi säilynyttä entistä teollista vesisahaa, Noormarkku ja Strömfors ovat tästä hyviä esimerkkejä. Perinteiseen saharakentamiseen kuuluivat erottamattomasti kuusen juurakoista veistetyt kulmatuet. Juurakoiden ansiosta saharakennuksen rakenteet joustivat ja kestivät vesipyörän ja kehäsahojen aiheuttaman rasituksen.³

Suurehko vesisaha saattoi jo 1700-luvulla muodostaa 50 ihmisen yhteisön. Varhaisin sahan työväenasunto oli sahaajan torppa. Mitä enemmän ammattitaitoista työvoimaa - kirjureita, seppiä, terän asettajia - alettiin kiinnittää sahalle, sitä tärkeämmäksi tuli työväenasuntojen rakentaminen. Sahanomistajan pystyttämien asuntojen määrä oli yleensä syrjäseuduilla suurempi kuin asutuilla alueilla. Konttoreita edelsi suurilla sahoilla krouvi, jonka pitäjä huolehti myös sahan kirjanpidosta. Myöhemmin oli tavallista, että konttori sisältyi sahanhoitajan asuntoon. Suuren vesisahan ympärille saattoi sahatyypin viimeisinä elinvoimaisina vuosikymmeninä syntyä Heinäveden Palokin kaltainen yhdyskunta, johon sisältyi vuosisadan vaihteessa saha lautatarhoineen, satama, tärpättitehdas, sahan hovi, konttori, kauppa, virkailija- ja työväenasuntoja, työväentalo, kansakoulu ja hautausmaa.

Talonpoikaisiin piensahoihin on melkein pä säännönmukaisesti liittynyt vesimylly. Tästä käytännöstä on säilynyt joukko edustavia ympäristöjä ja kohteita, joista muutama on edelleen toiminnassa. Koskimiljöössä saha ja mylly voivat olla yksi rakennuskokonaisuus taikka sijaita erillisinä vierekkäin tai kahden puolen koskea. Soveltuvimmat koskipaikat hyödynnettiin maan eteläosissa jopa useamman myllyn ja sahan käyttöön. Näin toimittiin esimerkiksi Nurmijärven Nukarissa, Eurajoen Irajanteella ja Vähänkyrön Kolkissa. Eri puolilla maata sijaitsevat yksikehäiset kotitarvesahat ovat parhaiten säilynyttä sahaperinnettä.

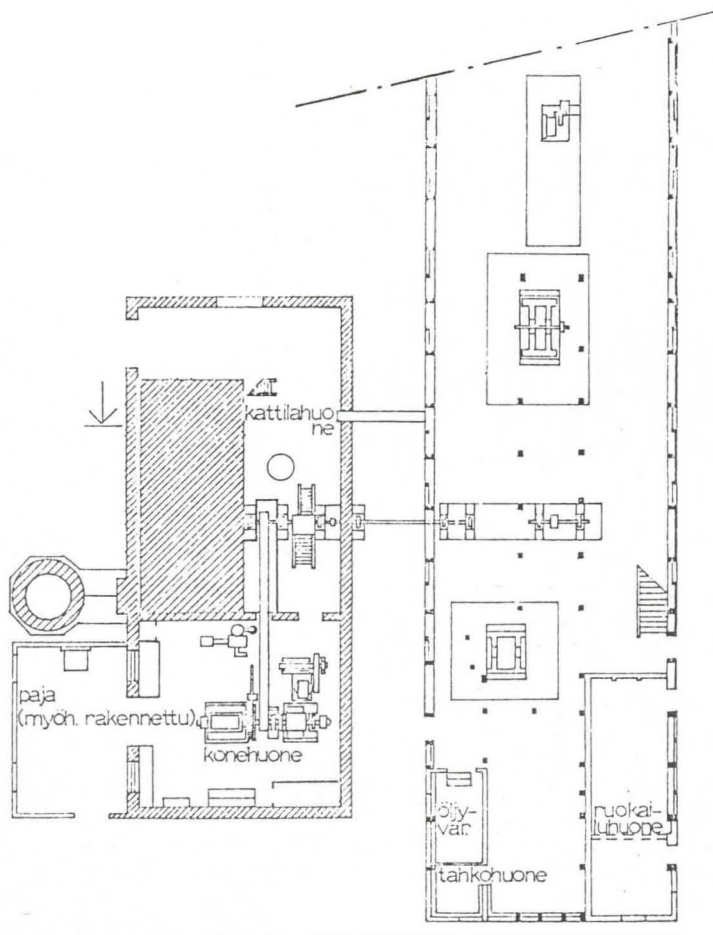

Nukarin saha Nurmijärvellä. L. Belangerin akvatinta teoksesta "Voyage pittoresque de la Suede" vuosilta 1798 - 1802. MV/KKA.

2.2 Höyrysaha

Höyrysahan etuihin kuului, että se ei ollut sidoksissa koskeen, vaan sen sijainti voitiin optimoida kuljetuksiin nähden. Ensimmäisestä laitoksesta, vuosina 1858 - 1860 rakennetusta lin Kestilän sahasta lähtien höyryvoimaa käyttävä sahateollisuus hakeutui laskujokien suistoihin ja muihin uiton ja sahatavaran laivauksen kannalta edullisiin paikkoihin. Sisämaan halutuiksi sahanpaikoiksi tulivat myöhemmin uittoväylien ja rautatieverkon solmukohtat. Sahat rakennettiin veden partaalle luonnollisen tai keinotekoisen tukkialtaan edustalle. Rannalle ilmestyi samalla myös sahalaitoksen uusi maamerkki, voima-asema savupiippuineen.

Voima-asema, joka muodostui höyrykone- ja kattilahuoneesta, tehtiin paloturvallisesti tiilestä. Konehuoneesta voima välittyi mekaanisesti valta-akselin avulla viereisen saharakennuksen työkoneille. Tämän sidoksen vuoksi voima-asema ja saha esiintyivät höyrysahoilla korkeintaan kapean palokujan erottamana rakennusparina. Vasta mekaanisen voimavälityksen korvaaminen sähkögeneraattoreilla ja -moottoreilla antoi mahdollisuuden etäännyttää näitä rakennuksia toisistaan 1900-luvulla. Tavallista kuitenkin oli, että saha, voima-asema ja savupiippu jäivät kiinteäksi rakennusryhmäksi myös niillä sahoilla, joilla valta-akseli poistettiin tarpeettomana. Yksikerroksinen voima-asema rakennettiin satula-, pulpetti- tai kaarikattoiseksi. Sen käytännöllinen tiiliarkkitehtuuri saattoi sisältää myös koristeaiheita. 1900-luvulla rakenteissa käytettiin yleisesti betonia. Höyrysahojen savupiiput muurattiin 1860- ja 1870-luvuilla neli- tai kahdeksankulmaisiksi. Myöhemmin rakennettiin savupiipputiilistä leikkaukseltaan pyöreät piiput.

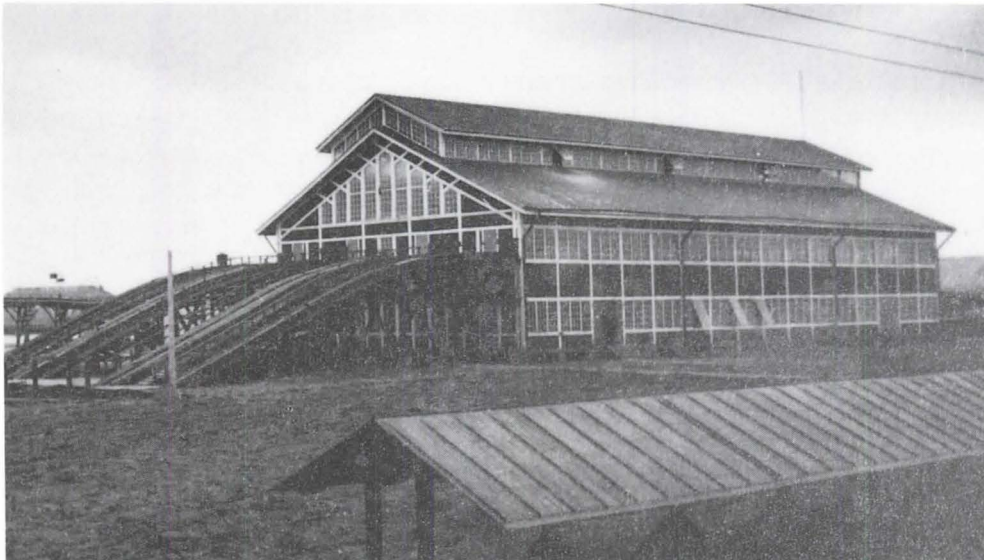

MAINIEMI SAHA JA VOIMALAITOS

Voima-asema ja sen liittyminen alasahaan näkyvät kuvassa havainnollisesti. Osa piirroksesta, joka sisältyy Mainiemen höyrysahaa koskevaan Päijät-Hämeen rakennusperinneselvitykseen. (Lahden museolautakunnan selvityksiä ja kannanottoja XXIV/1983. Lahti 1983, 32). 1:300.

Saharakennus oli kaksikerroksinen. Sen yläsahassa tapahtui sahaus yhdellä tai useammalla rinnakkaisella sahauslinjalla, alasahaan sijoituivat sahakoneiden jalustat ja voimavälitys. Perinteisin ja yleisin höyrysaikauden laitos oli vesisahojen tapaan suorakaiteen muotoinen, punamullattu ja lämpöeristämätön puurakennus, jonka rankorakenteessa käytettiin kulmatukina juurakoita. Rautaisilla vetotangoilla konstruoidut kattotuolit yleistyivät 1800-luvun lopulla ja mahdollistivat avarammat sahasalit. Kaarikattoiset saharakennukset rikastuttivat 1900-luvulla satulakattoista sahaperinnettä; sellainen oli vuosisadan vaihteessa puisena ainakin Toijalan läheisellä Akaan höyrysaalla. Ensimmäinen betoni- ja tiilirakenteinen saha oli vuonna 1906 rakennettu Lauritsalan höyrysaaha. Vaikka puisia saharakennuksia koettelivat toistuvasti tulipalot, omaksui sahateollisuus hitaasti tiilen ja betonin käytön muiden rakennusten kuin voima-aseman rakennusmateriaalina. Tilanne muuttui tässä suhteessa vasta toisen maailmansodan jälkeen.

Höyrysaajojen ulkoasulle ovat vesisahojen lailla leimallisia moniruutuiset ikkunat ja vuorilaudan valkoinen listoitus. Suuntaisvalon kannalta tärkeät päätyikkunat tehtiin näyttävin jaotuksin. Höyrysaajoilla omaksuttu uusi ikkunarakennelma oli katonharjalle rakennettu lyhty. Luonnonvalon rinnalle tuli sähkövalo jo vuonna 1882 Porin Seikussa ja Isossasannassa. Saharakennuksen tukkisillan puoleinen pääty, joka näkyi vesistön suuntaan, miellettiin valokuvista päätellen höyrysaahan pääfasadiksi.

Porin Isonsaunan höyrysaaha päätyikkunoineen ja katon lyhtyrakennelmineen on saha-arkkitehtuuria tyypillisinmillään. MV/KKA.

Rakentamisen esikuvat tulivat maamme höyrysaajoille Ruotsista ja Norjasta. Varsinkin Kotkaan etsittyneet norjalaisyriykset toivat 1870-luvulla tullessaan sekä rakennustaidon että rakentajat. Kokonaisarvio norjalaisten panoksesta 1800-luvun suomalaiseen saha-arkkitehtuuriin - työväenasunnot mukaanlukien - kuuluu vielä teollisuusperinteen tutkimuksen avoimiin kysymyksiin. Ulkomaiset vaikutteet pysyivät myöhemminkin vahvoina, sillä ilmeisen vakiintunut käytäntö oli, että sahakoneet toimittanut konepaja laati myös laitoksen rakennuspiirustukset. Avainasemassa oli tukholmalainen Bolinder-yhtiö. Suomalaisista konepajoista menestyivät alalla etenkin Karhula ja Lahden rautateollisuus. Myös saajojen kokoneiden ammattimiesten tiedetään suunnitelleen tuotantorakennuksia. Merkillepantavaa on, että puuvoittoisesta saharakentamisesta ei muodostunut arkkitehtien työkenttää kuten tapahtui tiilisen teollisuusarkkitehtuurin osalta esimerkiksi tekstiili- ja puunjalostusteollisuudessa.

Alajärveläisen Hoiskon sahan 1930-luvun postikorttipiirrokseseen on tallennettu pienehkö höyrystys ja sen yhdyskunta. MV/KKA.

Höyrystysalueella on sijainnut sahan ja voima-aseman lisäksi tukkien, sahatavaran ja sahausjätteen käsittelyyn liittyviä rakenteita. Saharakennukseen kuuluviin voidaan vielä lukea tukkisillat, joiden kuljettimet nostivat tukit lajittealueelta, sekä katettu lajittealue. Sahattu puu kuljetettiin kiskoja myöten lautatarhaan tapuloitavaksi. Näkyvin osa höyrystysaluetta olivat juuri lautatarhat, jotka karttapiirrosten ja valokuvien perusteella täyttivät kolme neljäsosaa tuotantoalueesta. Lautatarhakuivauksen rinnalla yleistyi keinokuivaamo 1920-luvulta lähtien. Rannassa laituriensa edustalla olivat tukkilautat, höyryhinaajat, proomut ja redit. Saha-alueeseen kuului myös sahausjäte; ennen kuin puron, hakkeen ja rimojen hyödyntäminen puunjalostusteollisuuden raaka-aineena vakiintui, käytettiin niitä etenkin ranta-alueen laajentamiseen ja tasoittamiseen. Lautatarhojen korvaaminen kuivaamoilla ja sahatavaran varastoilla sekä uuttojen lopettaminen ovat sittemmin muuttaneet sahan ympäristökuvaa huomattavasti.

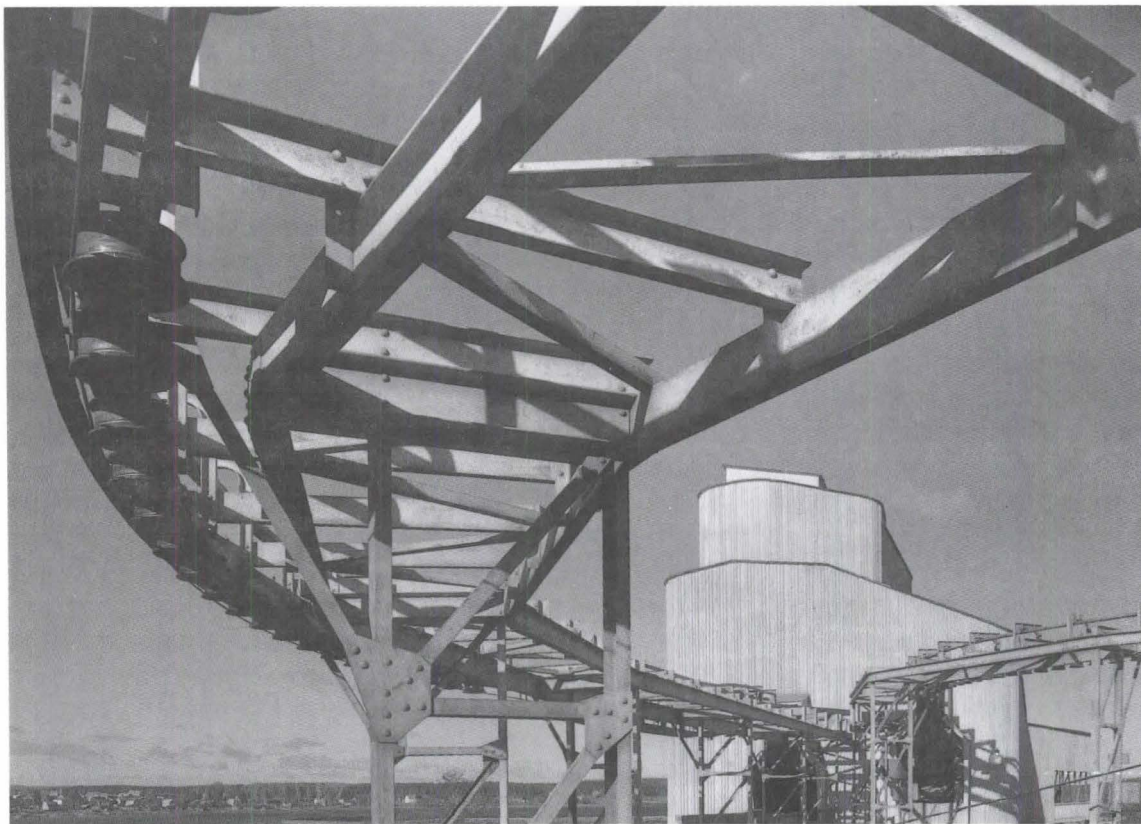
Sahan rakennuksiin kuului vielä konttori, joka isännöitsijän asunnon tavoin pyrittiin rakentamaan arkkitehtuuriltaan korkeatasoiseksi. Tuotantoalueesta erilleen sijoittui muu sahayhdyskunta kouluineen, seurataloineen ja kauppoineen. Se ryhmittyi usein raitin varrelle. Työnantaja pyrki huolehtimaan asuntoasioista. Norjalainen Hans Gutzeit rakennutti 1870-luvun alussa työntekijöilleen Kotkaan kaksikerroksisia kasarmeja, ja tätä esimerkkiä seurasivat muut suuret höyrystysaluet. Yksi- tai kaksikerroksisten hirsisten työväenkasarmien määrä vaihteli yhdestä kymmeneen sahan koosta riippuen. Kasarmit muodostivat selkeän taloryhmän. Vuosisadan vaihteessa vilkastui sahatyöntekijöiden oma toimeliaisuus talonrakentajina. Asuntopulaan löytyi vastaus työnantajan lahjoittamasta tai kohtuuhintaan myymästä alimittaisesta puutavarasta. Vuokratuilla tai ostetuilla palstoilla pystytetyistä kamarin ja kyökin asunnoista syntyi yleensä tiiviitä mökkikyliä, joiden luonnetta kuvastavat nimet Kolikkoinmäki, Mökkirivi, Sahanmäki tai Venetsia.

Lopuksi on syytä korostaa höyrysahaympäristöjen moninaisuutta. Sahoja perustettiin niin taajamien yhteyteen kuin erämaihin, radan varsiin, jokien suistoihin ja lahdenpohjukoihin. Höyryn mahdollistamana uutena sahaympäristönä olivat saaret, joille syntyivät Hallan ja Varjakan kaltaiset teolliset yhdyskunnat.

2.3 Muut sahat

Maamme sahaympäristössä oli 1890-luvun lopulta lähtien käytössä muutamia polttomootoreita pienehköjen sahojen voimanlähteenä. Lukumäärä, joka enimmilläänkin oli muutamissa kymmenissä, oli marginaalinen suhteessa sahojen kokonaismäärään. Polttomootori ei edellyttänyt olennaista poikkeamista höyrysaarakennuksesta, mikä näkyy inventointikohteena olevassa Padasjoen Holmin imukaasumootorisahassa. Maininnalla voidaan ohittaa myös vesisahoilla apuvoimanlähteenä käytetty lokomobiili. Tällainen pyörille asennettu höyrykone ei esimerkiksi Noormarkun sahalta edellyttänyt erityisiä rakennelmia.

Sähkö syrjäytti perinteisen höyrysaahan vaiheittain vuosisadan alusta alkaen. Höyrysaahoille hankittiin ensin sähkögeneraattoreita ja -mootoreita korvaamaan kömpelöä hihnavälitystä. 1900-luvun puolivälin jälkeen yhä useampi saha luopui höyrykoneesta primäärivoimakoneena ja siirtyi ostamaan sähköä verkosta. Viimeiset höyrykattilat kylmenivät vasta 1980-luvulla. Höyrysaahakauden jälkeen saharakentamisessa on siirrytty paloturvallisiin materiaaleihin ja tilaviin tehdashalleihin. Uuden suursahan tunnistaa varmimmin sen edustalla olevista kuljettimista.

Maamme modernin saha-arkkitehtuurin tunnetuin työ oli arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema Varkauden saha. Se valmistui 1946 ja purettiin 1975. MV/KKA.

3. INVENTOINTI KESÄLLÄ 1994

Sahateollisuuden kulttuurihistoriallisen rakennuskannan ja ympäristöjen inventointi on tehty museoviraston rakennushistorian osastolla huhti - lokakuussa 1994. Kyseessä on toimialan ensimmäinen maanlaajuinen kartoitus rakennushistoriallisesta näkökulmasta. Työn tavoitteena on ollut löytää ja esitellä sahaperinnettä hyvin edustavia rakennuksia ja ympäristöjä. Vaikka päähuomio on kohdistunut tuotantoalueen rakenteisiin, on inventoinnin kohteeksi mielletty työn, liikenteen, asumisen ja palveluiden kokonaisuus: sahayhdyskunta. Koska etenkin teollisiksi luonnehdittavat suursahat ovat muokanneet voimakkaasti ympäristöään, on inventoitavaa riittänyt. Silloin kun teknistä laitteistoa on ollut tavoitettavissa, on niiden valmistustietojen esittelyssä pyritty konekohtaiseen tarkkuuteen. Laitetekninen dokumentointi on nähty olennaisena osana historiallisten saharakennusten inventointia.

Kohteiden tavoittamista ja historiallisten arvojen tunnistamista on helpottanut runsas sahatteollisuutta käsittelevä kirjallisuus. Keskeinen lähde on ollut Jorma Ahvenaisen "Suomen sahatteollisuuden historia" vuodelta 1984. Suuryrityksiin kuuluvien sahalaitosten vaiheita voidaan helposti seurata näiden yritysten historioista. Inventointia käynnistettäessä rakennushistorian osasto tiedotti hankkeesta maakuntamuseoita; näiden kautta kertyikin käyttöön useita jo olemassa olevia sahaympäristöjen rakennusinventoiteja. Työssä on hyödynnetty myös seutukaavaliittojen julkaisemia rakennuskulttuuriluetteloita sekä museoviraston omaa julkaisua "Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt" (Helsinki 1993). Koska teollisuustilastoihin ja erilaisiin hakemistoihin sisältyvät sahalaitokset ovat laskettavissa sadoissa, ei systemaattista ja aukotonta saharakennusten kartoitusta ole voitu niihin perustuen tehdä.

Saharakennusten ja -ympäristöjen inventoinnissa on sovellettu vakiintuneita kulttuuriympäristön arvottamisperusteita ja kriteerejä.⁴ Todetut rakennushistorialliset (arkkitehtoniset), historialliset ja ympäristölliset arvot on kiteytetty yhteenvedoksi kohteen kuvauksen loppuun. Yleisesti käytetyt kriteerit - edustavuus, tyypillisuus, harvinaisuus, alkuperäisyys, yhtenäisyys, kerroksisuus, historiallinen merkitys ja liittyminen ympäristöön - ovat olleet käytössä ja ohjanneet inventoitujen kohteiden valintaa. Saharakennuksiin on liitettävissä määre tyypillisuus, sillä 1800- ja 1900-luvun vesi- ja höyrysahat ovat olleet muunnelmia kaksikerroksisesta perusratkaisusta. Myös ajallinen kerroksisuus, historiallinen merkitys ja liittyminen ympäristöön ovat useimmiten osoitettavissa.

Koska varsinaisia teollisia saharakennuksia on perinteisessä muodossaan säilynyt erittäin vähän, on kaikki tavoitetut harvinaisuudet sisällytetty inventointiin. Valintaa onkin tehty etupäässä osittain tai rauniotuneena säilyneiden vanhojen sahalaitosten suhteen. 1930-luvun jälkeen rakennettuja saharakennuksia on käsitelty vain, jos ne kytkeytyvät vanhempaan sahaperinteeseen, esimerkiksi sahanpaikkaan. Kotitarveluonteisia piensahoja on esitelty esimerkinomaisesti.

Osalla inventoituja sahoja on erityistä arvoa teknis-historialliselta kannalta. Perinteisten rakennusinventointikriteerien rinnalla on ollut luontevaa painottaa laitteiston säilyneisyyttä ja merkitystä sisustuksen osana, koska sahakoneilla ja voimavälityksellä on ollut ratkaiseva vaikutus kunkin sahalaitoksen rakenteellisiin ratkaisuihin. Teknis-historiallinen laitteisto on katsottava kiinteäksi sisustukseksi, koska rakennuksen alkuperäiskäyttö ilman niitä olisi ollut mahdotonta.

Kohteiden kuvauksissa on esitelty sanallisesti ympäristön ja maiseman erityispiirteitä. Varsinkin sijaintipaikan ja vesistön suhde kertoo olennaisen laitoksen ja sen käyttämän sahateknologian luonteesta. Mikäli sahan perustaminen on merkinnyt alkua yhdyskunnalle, on tämä otettu huomioon kohteen historiallista merkitystä punnittaessa. Sahanpaikkojen yhteydessä on kiinnitetty huomiota rakennusten ja vesirakenteiden raunioihin teollisuusarkeologisina muistomerkkeinä. Historialliset sahanpaikat ovat muinaismuistolain tarkoittamia historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä ja siten automaattisesti kyseisen lain suojaamia.

Inventointityön perusteella voidaan tehdä joitakin yleistyksiä sahaperinteen säilyneisyydestä. Uhanalaisimpana rakennusryhmänä ovat entiset höyrysahat. Inventoinnin yhteydessä tavoitettiin 17 kohdetta, joiden saharakennus oli säilynyt. Ennen toista maailmansotaa valmistuneita perinteisiä höyrysaharakennuksia voidaan arvioida olevan Suomessa jäljellä kaikkiaan noin 20 - 25. Ryhmä on erittäin suppea rakennustyyppin historialliseen painoarvoon nähden. Suuri poistuma on ollut seurausta lakkautetun sahan vähäisestä tai olemattomasta käyttöarvosta muihin tehtäviin. Ainoana tiedossa olevana poikkeuksena voidaan mainita talotehtaasta huviveneiden telakaksi muutettu entinen Isonsaunan höyrysaha. Lakkautetun sahan kohtalo on myös tullut riisutuksi laitteistosta. Koneiden poistaminen oli keskeinen syy maan tähän asti vakavimman sahamuseohankkeen kariutumiseen Porin Reposaaressa. Tällä hetkellä ajankohtainen on Joensuun Penttilän sahan suojeleminen rakennussuojelulailla, mikä toteutuessaan tekisi siitä ensimmäisen rauhoitetun höyrysahan. Yleisin höyrysahakauden rakennusmuistomerkki on tiilinen voima-asema savupiippuineen.⁵

Suurista teollisista vesisaharakennuksista ovat ainoana jäljellä Noormarkku ja Ruotsinpyhtään Strömfors. Perinteisten talonpoikaikaissahojen ja muiden pienten vesisahojen määrän voidaan arvioida olevan noin 30 - 40. Inventoituina on puolitoistakymmentä kohdetta, joiden ulkoasu ja sisätilat ovat alkuperäisessä tai sitä vastaavassa asussa. Tämän rakennustyyppin säilymisedellytykset ovat paremmat kuin nuoremmilla suursahoilla.

4. SAHATEOLLISUUDEN RAKENNUSMUISTOMERKKEJÄ

Inventoinnin pohjalta on mahdollista todeta joidenkin sahakohteiden kulttuurihistoriallinen arvo valtakunnalliseksi. Seuraava valikoima sisältää kaksikymmentäyksi sahateollisuuden historian eri vaiheita, rakennustyyppisiä ja teknistä kehitystä hyvin edustavaa kohdetta. Luetteloa, jonka ovat koonneet tutkija Erkki Härö ja tutkija Timo Kantonen syyskuussa 1994, on pidettävä inventoinnin yhteenvetona eikä suojelukannanottona. Näiden sahojen kiistattomat rakennushistorialliset, historialliset ja ympäristölliset arvot riittävät joka tapauksessa perusteiksi niiden säilymisen turvaamiseen tähtäävään toimintaan.

Vesisahat	Kohderaportin sivunumero
Sarvilahden kartanon vesisaha Seurasaaressa, Helsinki	33
Noormarkun vesisaha, Noormarkku	35
Strömforsin vesisaha, Ruotsinpyhtää	21
Fagervikin ruukin vesisaha, Inkoo	23
Leineperin ruukin vesisaha ja Nokin höyrysahan voima-asema, Kullaa	43-46
Tuiskulan vesisaha ja -mylly, Köyliö	37
Faltun vesisaha ja -mylly	39
Palokin vesisahan rauniot ja sahayhdyskunta, Heinävesi	103
Höyrysahat	
Kestilän höyrysahan savupiippu, Ii	143
Norjan sahan kaksi luhtikaytävätaloa, Kotka	85
Reposaaren saha ja yhdyskunta, Pori	47
Pihlavan saha ja yhdyskunta, Pori	49
Penttilän saha, Joensuu	119
Koskenkylän (Forsbyn) saha, Pernaja	25
Isnäsin sahan voima-asema ja yhdyskunta, Pernaja	27
Martinniemen saha ja yhdyskunta, Haukipudas	147
Iisveden sahat ja yhdyskunta, Suonenjoki	109-114
Mainiemen sahan alue, Padasjoki	69
Putikon saha ja yhdyskunta, Punkaharju	107
Varjakansaari, Oulunsalo	151
Muut	
Åselholman tuulisaha, Iniö	63

Kaksikerroksisen rankorakenteisen saharakennuksen edustavimpia ja parhaiten säilyneitä esimerkkejä ovat Noormarkun, Tuiskulan ja Fagervikin vesisahat sekä Reposaaren, Penttilän, Pihlavan ja Martinniemen höyrysahat. Koskenkylän kaarikattoinen sahalli on betonirakentamisen varhainen sovellus saharakennukseen ja sellaisena ainoa säilynyt esimerkki 1900 - 1910-luvuilta. Entiseen kankivasarapajaan rakennettu Leineperin vesisaha taas edustaa mielenkiintoista kerroksisuutta. Iniön tuulisaha on huomattava kuriositeetti. Höyrysalalle tunnusomainen sahan, voima-aseman ja savupiipun rakennuskokonaisuus on nykyisellään harvinaisuus. Luetteloon sisältyvätkin lähes kaikki tällaisena kokonaisuutena löytyneet vuosisadan alkupuolen höyrysaakohteet.

Sahayhdyskunnista Oulunsalon Varjakka on asutukseltaan kenties eheimmin säilynyt höyrysa­hakauden sahasaari. Iisvesi on ollut sisävesistön merkittävimpiä höyrysa­hakeskittymiä. Myös Reposaa­ren, Pihlavan, Isnäsin, Martinniemen, Mainiemen ja Putikon sahoihin liittyy teollisuusyhteisö. Palokin suursahan ja yhdyskunnan jäännökset on esimerkki rikkaasta teollisuusarkeologisesta kohteesta.

Sahakoneiltaan alkuperäistä vastaavassa varustuksessa ovat luettelon vesisa­hoista Noormarkku, Fagervik, Leineperi, Tuiskula ja Fal­ttu sekä höyrysa­hakauden sahoista Martinniemi. Höyrykonehuoneen varustus on luettelon kohteista Isnäsin, Iisveden Metsä Oy:n ja Mainiemen sahoilla sekä Nokin sahan voima-asemassa. Samaten Sarvilahden kartanon vesisa­han sekä Iniön Åselholman tuulisa­han puuraamiset kehäsa­hat ja muu kiinteä laitteisto ovat alkuperäisiä.

Kestilän höyrysa­han piipun ja Norjan sahan työväenasuntojen kohdalla korostuu kulttuurihistoriallinen merkittävyys. Suomen ensimmäisen höyrysa­han, Kestilän savupiippu on avainkohde jäljitettäessä Suomen höyrysa­hakauden syntyä. Norjan sahan luhtikäytäväta­lot taas todistavat ulkomaisten kauppaliikkeiden vaikutuksesta sa­hateollisuutemme alkuvuosina. Useat luetteloon kuuluneista sa­hoista ovat olleet maineikkaita teollisuuslaitoksia sekä maakunnallisen että valtakunnallisen mittapuun mukaan.

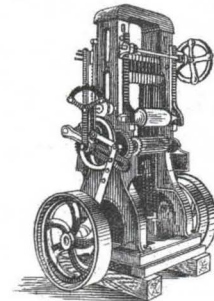
Huomattavaa jatkuvuutta edustavana suursahana on syytä mainita yhä toimiva Pihlavan suursaha, jonka perinteisiin puitteisiin on mahdutettu moderni sa­hatek­nologia. Myös Putikon ja Iisveden Metsä Oy:n sahat ovat edelleen toiminnassa.

Noormarkun vesisa­ha ja sen ympäristöä . MV/KKA.

VIITTEET

1. Lukujen 1 ja 2 keskeiset lähteet ovat: Jorma *Ahvenainen*, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984; K.O. *Alho*, Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860 - 1914. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B:11. Helsinki 1949; Kai *Hoffman*, Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H. 124. Helsinki 1980; Martti *Levón*, Sahateollisuus. - Keksintöjen kirja. Puu, sen käyttö ja jalostus II. Porvoo 1934, 1 - 142; Timo *Myllyntaus*, Sahateollisuus. - Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885 - 1920. Toim. Timo Myllyntaus. Helsinki 1986, 51 - 96.
2. Syksyllä 1994 Suomen Sahat r.y:hyn kuului 170 teollisuussahaa. Sahayrittäjät r.y:n 700 jäsenestä on enemmistö toimivia piensahoja.
3. Sahojen arkkitehtuurista on kirjoittanut Lauri Putkonen selvityksessä "Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt". Ympäristöministeriön kaavoitus- ja rakennusosaston tutkimus 4/1988. Helsinki 1989, 23 sekä artikkelissa "Teollisuuden arkkitehtuuri 1809 - 1880". *Ars - Suomen taide*. Keuruu 1989, 237 - 239.
4. Ks. esim. Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993, 17 - 19.
5. Ensimmäinen rauhoitettu höyrysahamonumentti on lin Kestilän sahan savupiippu. Restauroiduista ja museona esiteltävistä kohteista enemmistö liittyy vesisahoihin. Näitä ovat: Seurasaaren siirretty Sarvilahden kartanon vesisaha, Noormarkun vesisaha, Mikkolan vesimylly ja -saha Temmeksessä sekä hiljattain entistetty Kullaan Leineperin vesisaha. Työväenrakennus on sisustettu museoksi ainakin Miettulan vesisahan paikalla Puumalassa ja höyrysahoihin liittyvässä Suonenjoen Kolikkoinmäessä. Pateniemen sahaperinnettä on koottu erilliseen museopirttiin entisen höyrysahan yhteyteen Oulussa.

Pr. Öflund & Pettersson, H. ki.

RAUTA- JA METALLI-
VALIMO,
KONEPAJA,
RAUTASÄNKYTEHDAS,

VALMISTAA:
HÖYRYKONEITA,
HÖYRYKATTILOITA,
HÖYRYLAIVOJA,
SAHA- JA MYLLYLAITOKSIA,
VÄLIVAIHTOJA
sekä
RAUTASÄNKYJÄ.

Lahden Rauta- ja Metalliteollisuus Oy:n tuotteisiin kuuluivat kehäsahat ja sahalaitosten suunnittelu. Osa yhtiön vuonna 1912 käyttämästä kirjepaperista.

5. KOHDERAPORTIT

Kohteet, joita on yhteensä 71, esitellään lääneittäin. Kunkin läänin kohdalla ovat ensin vesisahat; näiden jälkeen kuvataan läänin höyrysahoja ja muita sahakohteita. Kuvituksessa on esitelty myös joitakin sahoja, joista ei ole omaa kohderaporttia. Kuvateksteissä on käytetty kahta arkistolyhennettä:

MV/RHO = museoviraston rakennushistorian osaston kuva-arkisto
MV/KKA = museoviraston kulttuurihistorian kuva-arkisto

Seuraavassa on lueteltu inventointikohteet sijaintikuntineen. Suluissa ilmoitettu tunnus kertoo, liittyykö kohde vesisahojen (V) vai höyrysahojen (H) sahaperinteeseen:

UUDENMAAN LÄÄNI	Sivunumero
Strömforsin saha, Ruotsinpyhtää (V)	21
Fagervikin ruukin saha, Inkoo (V)	23
Koskenkylän (Forsbyn) saha, Pernaja (V, H)	25
Isnäsin sahan alue, Pernaja (H)	27
Skogbyn sahan alue, Tammisaari (H)	29
Porvoon höyrysahan paikka ja Hamarin asuntoalue, Porvoon mlk (H)	31
Sarvilahden kartanon vesisaha, Helsinki (V)	33
TURUN JA PORIN LÄÄNI	
Noormarkun saha, Noormarkku (V)	35
Tuiskulan mylly ja saha, Köyliö (V)	37
Faltun saha ja mylly, Eurajoki (V)	39
Kalkuttaan saha, Merikarvia (V)	41
Leineperin ruukin saha, Kullaa (V)	43
Nokin höyrysahan voima-asema, Kullaa (H)	45
Reposaaren saha ja yhdyskunta, Pori (H)	47
Pihlavan saha ja yhdyskunta, Pori (H)	49
Isonsannan saha, Pori (H)	51
Pomarkun saha, Pomarkku (H)	53
Luvian höyrysahan rauniot, Luvia (H)	55
Haminaholma, Merikarvia (H)	57
Vartsalan sahan alue ja yhdyskunta, Halikko (H)	59
Piikkiön saha, Piikkiö (H)	61
Åselholman tuulisaha, Iniö	63
HÄMEEN LÄÄNI	
Palsan mylly ja saha, Padasjoki (V)	65
Saikonkosken mylly ja saha, Mouhijärvi (V)	67
Mainiemen sahan alue, Padasjoki (H)	69
Pyhäjärven saha, Pirkkala (H)	71
Hämeenlinnan höyrysahan alue (H)	73
Holmin imukaasumoottorisaha, Padasjoki	75
KYMEN LÄÄNI	
Keisarinkosken vesisaha, Anjalankoski (V)	77
Kannuskosken saha ja mylly, Luumäki (V)	79
Metsäkylän sahanpaikka, Vehkalahti (V)	81
Heikkilän höyrysahan paikka, Anjalankoski (H)	83
Norjan saha ja sen luhtikäytävätalot (H)	85

Hallan sahan alue ja yhdyskunta, Kotka (H)	87
Jumalniemen höyrysahan paikka, Kotka (H)	89
Tervasaaren saha, Hamina (H)	91
Härskiänsaaren höyrysahan rauniot, Ruokolahti (H)	93
Kouvola Saha Oy, Kouvola	95
Lauritsalan sahan asuntoalueet (H)	97
Rutolan siirtolaite, Lappeenranta	99
MIKKELIN LÄÄNI	
Miettulan vesisahan paikka, Puumala (V)	101
Palokin vesisahan rauniot ja yhdyskunta, Heinävesi (V)	103
Kerman sahan paikka, Heinävesi (V)	105
Putikon saha ja yhdyskunta, Punkaharju (V,H)	107
KUOPION LÄÄNI	
Peuran sahan alue ja lisveden sahayhdyskunta, Suonenjoki (H)	109
lisveden Metsä Oy:n saha, Suonenjoki (H)	111
Kolikkoinmäki, Suonenjoki (H)	113
Pitkälähden saha, Kuopio (H)	115
POHJOIS-KARJALAN LÄÄNI	
Utran vesisahan paikka, Joensuu (V)	117
Penttilän saha, Joensuu (H)	119
Ukkolan saha, Eno (H)	121
VAASAN LÄÄNI	
Kolkin vesisahan paikka, Vähäkyrö (V)	123
Stockholmenin höyrysahan paikka, Pietarsaari (H)	125
Alholman saha, Pietarsaari (H)	127
Koskenkorvan höyrysaha, Ilmajoki (H)	129
KESKI-SUOMEN LÄÄNI	
Kuhmoisten sahan lahti, Kuhmoinen (H)	131
Nurmisen höyrysahan voima-asema, Korpilahti (H)	133
Iloniemen sahan alue, Korpilahti (H)	135
Haapaniemen sahan höyrykonehuone, Viitasaari (H)	137
OULUN LÄÄNI	
Mikkolan mylly ja saha, Temmes (V)	139
Tyngän mylly ja saha, Kalajoki (V)	141
Kestilän höyrysahan savupiippu, Ii (H)	143
Pateniemen saha ja yhdyskunta, Oulu (H)	145
Martinniemen saha ja yhdyskunta, Haukipudas (H)	147
Halosenniemen sahan alue, Haukipudas (H)	149
Varjakansaari, Oulunsalo (H)	151
A. Santaholma Oy:n Jokisuun saha, Kalajoki (H)	153
LAPIN LÄÄNI	
Sinetän sahan paikka, Rovaniemen mlk (V)	155
Karihaaran saha ja yhdyskunta, Kemi (H)	157
Laitakarin höyrysahan rauniot, Kemi (H)	159
Röyttän raitti ympäristöineen, Tornio (H)	161

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 174
Peruskartan numero: 3024 04

Strömforsin saha

Ruotsinpyhtää

Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

Vuonna 1698 perustetun Strömforsin rautaruukin yhteyteen rakennettiin kauppias Jakob Forssellin toimesta vesisaha vuonna 1747. Antti Ahlström osti ruukin metsäalueineen vuonna 1886. Ahlströmin pääasiallisena vaikuttimena on pidetty ruukin metsien ja vesisahan sahatoiminnalle tarjoamia mahdollisuuksia. Strömforsin hankkiessaan Ahlström aloitti vaikutusalueensa laajentamisen Satakunnan ulkopuolelle. Ensitöikseen Ahlström uusi ruukinsahan konekannan ja rakennutti 1889 Palosaaren höyrysahan Pernajan Vahterpään saarelle. Strömforsin vesisahan toiminta vientisahana jatkui huomattavan pitkään - vuoteen 1953 saakka. Ruukinalue on edelleen A. Ahlström Oy:n omistuksessa.

Kuvaus

Saharakennus on osa historiallista ruukinmiljöötä, joka on nykyisin monipuolinen matkailukohte. Sahan vieressä on mylly.

Punamullattu kaksikerroksinen saharakennus on hirsirunkoinen lukuun ottamatta rankorakenteista eteläpäätä. Saharakennuksen valmistuminen on ajoitettu vuoteen 1887 ja nykyasun muotoutuminen vuoteen 1901. Hirsinen rakennusosa on pohjoispäädystä ja länsisivulta vuoraamaton. Saha on sijoitettu maastoon siten, että sen ensimmäinen kerros on patosillan ja rantatörman puolelta maanpinnan alapuolella ja julkisivu siten näiltä osin yksikerroksinen. Rungoltaan leveähkö saha on varustettu moniruutuisin ikkunoin, joista päätyikkunat ovat erityisen rikasmuotoiset. Entisessä sahasalissa on kehäsahojen sijoituspaikka porrastettu muuta työtilaa ylemmäksi. Leveän sahasalin hirsisiä kattotuolirakenteita kannattaa kaksi tolppariviä juurakkotukineen. Salin pohjoispäähän on rakennettu kolme huonetta, joista kaksi on ollut uunilla lämmitettäviä. Saharakennus on riisuttu laitteistosta. Lakkauttamisen jälkeen se on toiminut varastona.

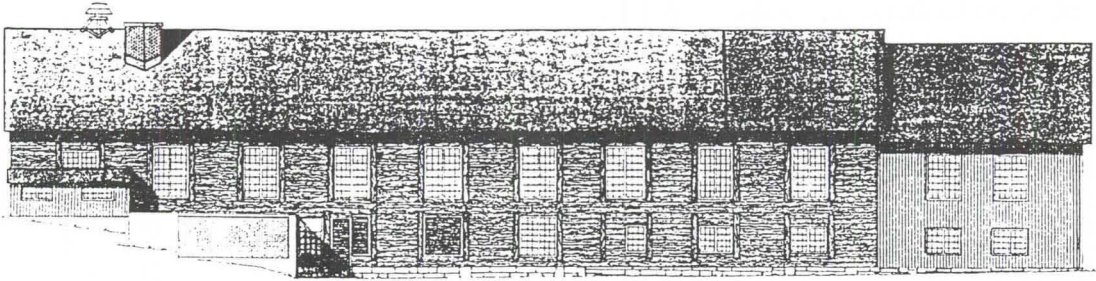
Patolammelta patosillan ali johtaa sahan sivuitse edelleen vesiuoma. Läheisellä Sahanimäellä on ruukin rakennuttamien vanhojen työväen asuinrakennusten ryhmä.

Strömforsin ruukinsaha on Noormarkun ohella toinen säilynyt teollisen vesisahan saharakennus. Strömforsin saha on hirsirunkoinen, mikä tekee siitä harvinaislaatuisten sahamuistomerkkin. Saha on tärkeä osa valtakunnallisesti merkittävää ruukinmiljöötä ja sen teollisuushistoriaa.

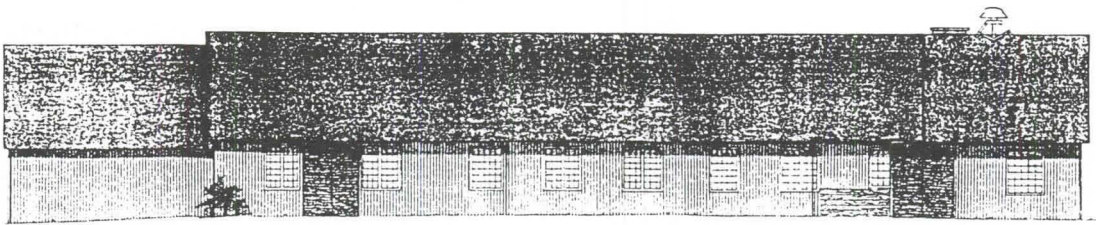

Lähdeviitteet

Per Schybergson, Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851 - 1981. Vammala 1992, 58 - 61; Lauri Putkonen, Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriön kaavoitus- ja rakennusosaston tutkimus 4/1989. Helsinki 1989, 89; A. Ahlström Oy:n teettämä kiinteistön inventointiarvio vuodelta 1987 (HRH-Suunnittelu Ky), museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Olli Sirén, Strömfors. Tehdas ja tehdasyhdyskunta 1695 - 1970. Helsinki, 1971, passim. Teoksen kuvitukseen sisältyy mm. Strömforsin ruukin puutavaran kuljetusta esittäviä kuvasarjoja N. Trifonoffin 1930-luvulla valmistamasta lyhytelokuvasta.

Sivu lanteen

Sivu itään

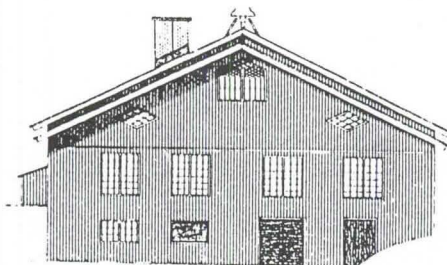
Strömforsin ruukin saha on poikkeuksellisesti hirsirunkoinen. Päätyikkunoiden moniruutuisuus on leimallista perinteiselle saharakennukselle.

Piirustukset ovat A. Ahlström Oy:n teettämästä Strömforsin kiinteistöjen inventoinnista vuodelta 1989 (HRH-Suunnittelu Ky). Museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto.

Edellisen sivun valokuva on sahan toiminta-ajalta. Patolammen rannalla oikealla näkyvä asuinrakennus ja takana häämöttävä sahausjätteen polttolaitos piippuineen eivät ole säilyneet. MV/KKA.

puolel uohjaiseen

puolel etelään

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 175
Peruskartan numero: 2014 10

Fagervikin ruukin saha

Inkoo

Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

Fagervikin ruukinkartanon saha tiedetään perustetun 1620- ja 1630-lukujen vaihteessa. Suomenlahden etelärannikko oli kartanoiden ja ruukkien ansiosta 1600-luvun tiheintä saha-aluetta Pohjanlahden rannikon talonpoikaissahojen rinnalla. Fagervikin kanssa samanikäisiä läntisen Uudenmaan kartano- ja ruukinsahoja olivat Karjaan Mustio, Pohjan Gennäs, Fiskars ja Antskog, Siuntio sekä Tenholan Sillböle.

Fagervikin saha on toiminut nykyisellä paikallaan ainakin 1890-luvulta lähtien. Kauppasahauksen jälkeen se on ollut kotitarvekäytössä, viimeksi vuonna 1992. Saharakennus sisältyy rakennussuojelulain nojalla vuonna 1992 rauhoitettuihin Fagervikin ruukinkartanon rakennuksiin.

Kuvaus

Vesisaha sijaitsee historiallisessa ruukinympäristössä padotun lammen rannalla. Saha ja sen viereinen kivinen mylly ovat hieman erillään ruukinkartanon keskuksesta, joka sijoittuu keskiaikaisen Turun - Viipurin tien pohjoispuolelle. Sahan vieressä on sijainnut myös ruukin vanha masuuni.

Vuonna 1892 rakennettu kaksikerroksinen saharakennus on rankorakenteinen ja luonnonkivijalalle perustettu. Juurakoiden sijasta on sahasalin hirsikehikot tuettu ruukin omassa pajassa valmistetuin valurautaisin polvekkein - oletettavaa on, että kuusenuurakoita korvattiin raudalla vain ruukinsahoilla. Fagervikin korkeatasoisesta saharakentämisestä todistavat myös veistetyt hirsikonsolit ja moniruutuiset ikkunat, joista päätyikkuna on peräti 30-ruutuinen. Sahasalin eteläinen pää seisoo hirsipylväiden päällä. Puiselta ajotie- ja patosillalta turbiinikopille johtava umpinainen vesikouru on rikkoutunut. Samaten on viereinen hakekuljetin huonokuntoinen.

Sahan historiallisesti arvokas varustus sisältää 7-teräisen Bolinder-kehäsahan vuodelta 1890 (J&C.G. Bolinder Stockholm 1890), Bolinderin samanikäiset tukkivaunut, höyläkoneen (Osakeyhtiö Sommers, af Hällström & Waldens N:o 2 Tampere 1905) sekä Karhula Osakeyhtiön särmäyssahan. Kehäsaha on yläosastaan kiinnitetty seinään rautatangoin. Voimansiirtoon käytetyt akselit ja pyörät ovat paikallaan kivijalassa. Turbiinin rikkouduttua 1980-luvun puolivälissä se korvattiin sähkömoottorilla. Särkyneet turbiini on yhä kopissaan.

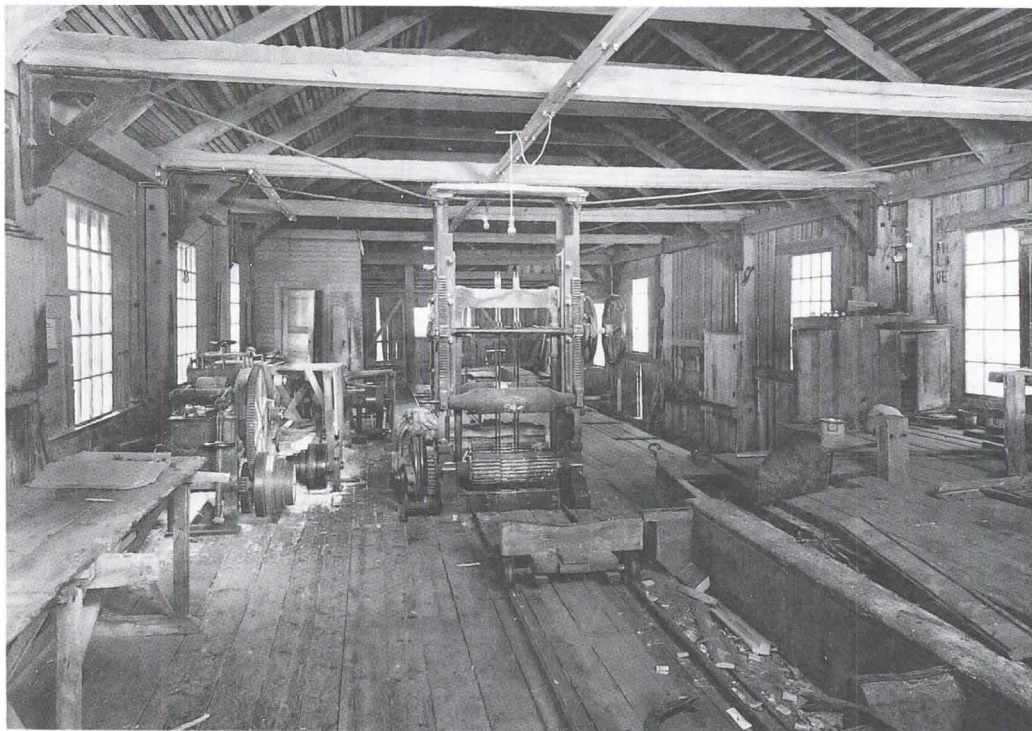
Fagervikin vesisaha edustaa ruukkien pitkää sahaperinnettä. Laitteistoltaan hyvin säilynyt ja rakennusteknisesti mielenkiintoinen satavuotias saharakennus sijaitsee historiallisessa ruukinmiljöössä.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 29; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 22.7.1994; Fagervikin ruukkia koskeva rakennussuojeluaineisto, museoviraston rakennushistorian osasto; Otto von Frenckellin 22.7.1994 antamia suullisia tietoja.

Fagervikin ruukin vesisaha patolammen rannalla.
Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Pienen sahalaitoksen alkuperäiseen sisustukseen kuuluu tukholmalaisen J&C.G. Bolinder -yhtiön kehäsaha vuodelta 1890. Valok. P.O. Welin 1976. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 172
Peruskartan numero: 3022 07

Koskenkylän (Forsbyn) saha

Pernaja
Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

Vuonna 1682 perustetun Forsbyn ruukin yhteyteen rakennettiin ilmeisesti heti saha. Saha perustettiin virallisesti vuonna 1736. Porvoolaisen kauppaliikkeen harjoittaja Johan Askolin (1846-1912) hankki vuonna 1880 Forsbyn eli Koskenkylän entisen ruukinkartanon ja sahan. Askolin laajensi yhtiönsä sahatoimintaa perustamalla Pernajaan lisäksi vielä Isnäsin sahan vuonna 1897. Turbiineilla toiminut Koskenkylän vesisaha purettiin vuonna 1913 ja korvattiin modernilla höyrysaalla. Sahan, myllyn, tiilitehtaan ja sähkölaitoksen rinnalle Askolin rakennutti Koskenkylään jugendtyylisen kartanolinnan. Kauppaneuvoksen elämäntyötä jatkoi Toiminimi Joh. Askolin, joka keskitti yhtiön toimintaa entisestään sahaukseen, vuodesta 1952 yksinomaan Isnäsin sahaan.

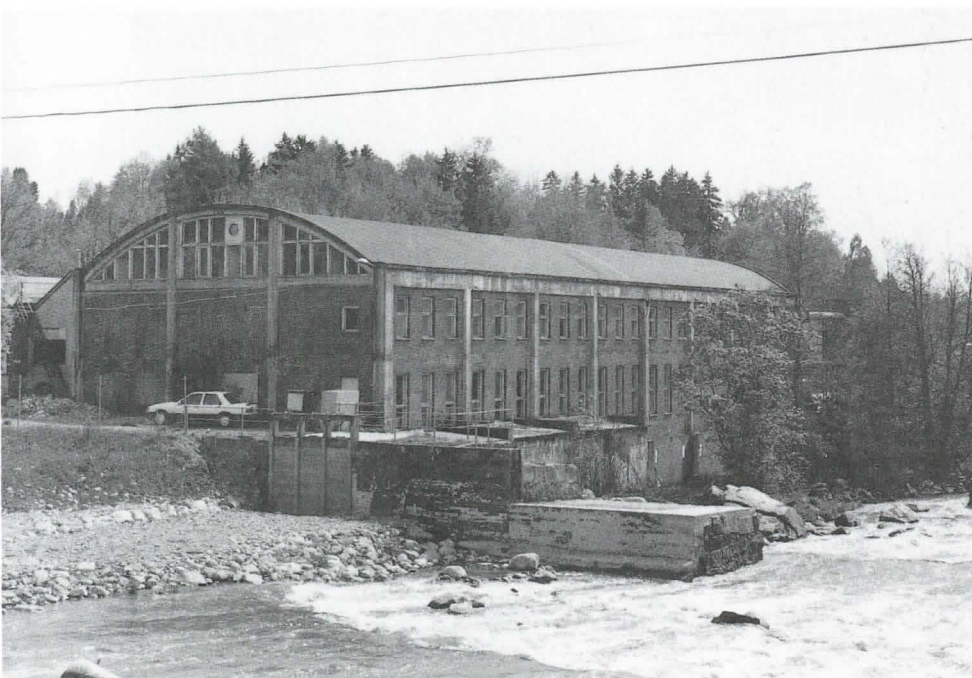
Entisessä sahasalissa toimii nykyisin höyläämö. Alueen omistaa Oy Forsby Ab.

Kuvaus

Entinen saha-alue sijaitsee kosken rannalla vanhan Turun - Viipurin tien varrella. Tie ympäristöineen muodostaa historiallisesti arvokkaan ruukinkadun.

Vuonna 1914 valmistuneen tiilisen saharakennuksen ja voima-aseman kattoja kannattavat betonikaaret. Myös saharakennuksen välipohjaa ja ulkoseiniä kannattavat pilarit ja palkit ovat betonisia. Kysymyksessä lienee tämän rakennustekniikan varhaisimpia sovelluksia sahalleihin. Samaten tiilen käytöstä itse saharakennuksen materiaalina tunnetaan Koskenkylän lisäksi vain muutamia esimerkkejä. Sahoille tunnusomainen laaja päätyikkuna täyttää tässä betonikaaren alapuolisen segmentin.

Vierekkäiset saha ja voima-asema on myöhemmin yhdistetty vesikatolla, ja voima-asemaa on jatkettu tasakattoisella toimistolla. Savupiippu on purettu. Edellisten rakennusten eteläpuolella on samanikäinen tiilinen, kaarevakattoinen höyläämö. Rakennuksissa ei ole säilynyt sahan laitteistoa. Patosilta on purettu ja koski palautettu luonnonmukaiseen tilaan kalatalouden vuoksi. Sahan

Koskenkylän höyrysaahan vuonna 1914 valmistuneet saharakennus, voima-asema ja höyläämö edustavat varhaista tiilen ja betonin käyttöä saharakentämisessä. Kuvassa saharakennus kosken rannalla. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

paikalla ja vieressä on aiemmin ollut mm. ruukin masuuni.

Sahan välittömässä läheisyydessä on Johan Askolinin vuonna 1908 rakennuttama Koskenkylän (Forsbyn) kartanon päärakennus ja puisto sekä yhtiön rapattu konttorirakennus vuodelta 1919.

Koskenkylä on ruukinmiljööseen kuuluva historiallinen vesisahan paikka 1680-luvulta. Paikalle 1914 valmistunut höyrysaha on rakennusteknisesti ja arkkitehtonisesti merkittävä sahamuistomerkki.

Lähdeviitteet

Markku Kuisma, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Helsinki 1983, 205; T:mi Joh. Askolin 1865-1965. Loviisa 1966; Lauri Heiman, Kaksi kauppaneuvosta. Porvoo 1980, 54 - 116, passim; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 30.5.1994.

Joh. Askolinin perustaman kauppahuoneen ja puutavaraliikkeen uusi konttorirakennus valmistui vuonna 1919 ruukinkadun varrelle kartanoa vastapäätä. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 171
Peruskartan numero: 3021 08

Isnäsän sahan alue

Pernaja

Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

Isnäsän höyrysaahan perusti vuonna 1897 porvoollainen kauppias Johan Askolin (1843 - 1912). Askolin oli ryhtynyt harjoittamaan Pernajassa menestyksellistä sahatoimintaa jo vuonna 1880 ostettuaan Koskenkylän tilan ja sahalaitoksen. Isnäsän saha aloitti kaksilinjaisena nelisahauslaitoksena ja lukeutui tuotantomäärältään keskisuurten sahojen joukkoon. Laivaus tapahtui Loviisan kautta kuten Koskenkylän sahaltakin. Sahan yhteyteen kasvoi tiivis yhdyskunta. Puiset tuotantorakennukset tuhoutuivat tulipalossa 1946, jonka jälkeen ne rakennettiin uudelleen tiilisinä.

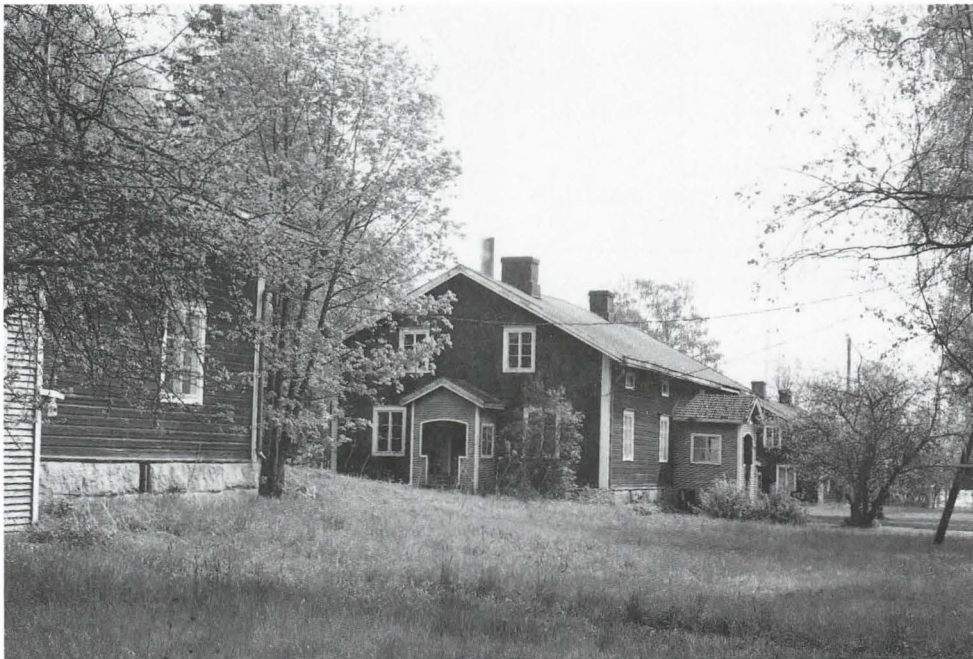
Rauma-Repola hankki sahan omistukseensa vuonna 1971. Sahauksen loputtua Isnäsissä vuonna 1991 on Isnäsissä kuivattu Tolkkisten tehtaan sahatavaraa.

Kuvaus

Sahan sijainti on merellinen. Tuotantorakennukset sijaitsivat niemekkeellä avaran Pásalöfjärdenin länsirannalla Isnäsvikenin suussa. Muu sahayhdyskunta asettuu suojaisemmin sisämaahan raitin varrelle.

Vuonna 1897 rakennettua punatiilistä voima-asemaa on myöhemmin korotettu. Siihen liittyy metallivantein vahvistettu savupiippu. Voima-aseman historiallisesti arvokkaana varustuksena on tukholmalaisen Bolinder-yhtiön makaava höyrykonekokonaisuus vuodelta 1918 sekä sähkögeneraattori. Höyrykone kerrotaan siirretyn Joensuun Penttilän sahasta. Voima-aseman laitteisto on poikkeuksellisen hyvin säilynyt. Satulakattoinen saharakennus, tornillinen paloasema-porttirakennus ja paja on rakennettu vuonna 1946 yhtenäisenä rakennusmateriaalina kalkkihiekkatiili.

Kaksikerroksinen, aumakattoinen konttorirakennus lienee vanhemmilta osiltaan 1890-luvulta. Se on päätteenä koivukujan reunustamalle raitille, jonka varrelle sahayhdyskunnan asutus ja palvelut ovat keskittyneet. Vuosisadan alussa yhtenäisesti toteutetut kolme asuinkasarmia raitin toisella

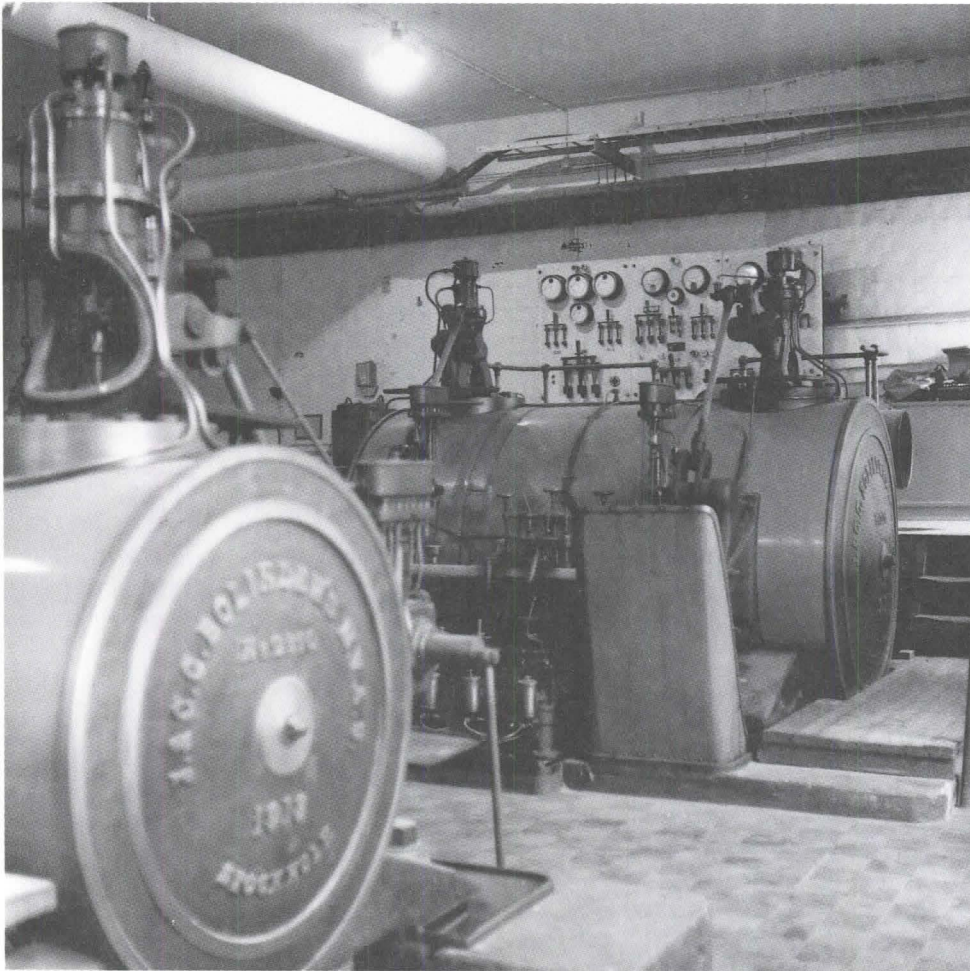
Isnäsän sahan yhtenäinen työväenasuntoalue jäsentyy raitin varrelle. Saman tien varrella ovat myös vanha konttori, seurantalokoulu sekä kansakoulu. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

puolen sijaitsevine liitereineen muodostavat miljöön vaikuttavimman osan. Näiden lähellä on yksi vanhempi asuinrakennus ja kaksi jälleenrakennusajalle tyypillistä taloa. Saman tulotien varrella sijaitsevat myös yhdistystalo Solbacka ja Joh. Askolinin vuonna 1906 rakennuttama Isnäsin kansakoulu.

Isnäsin saharaitti on omaleimainen ja hyvin säilynyt tiivisrakenteinen sahayhdyskunta. Voima-aseman höyrykone on parhaiten säilyneitä höyrisahakauden laitteistoja.

Lähdeviitteet

Sahan perustamisasiakirja 11.12.1897 ja Bernhard Lindströmin asemapiirros saha-alueesta samalta vuodelta, Isnäsin sahan entisen konttorin arkisto; T:mi Joh. Askolin 1865-1965. Loviisa 1966; Lauri Heiman, Kaksi kauppaneuvosta. Porvoo 1980, 94; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 30.5.1994.

Isnäsin sahan Bolinder-höyrykonekokonaisuus vuodelta 1918 on parhaiten säilyneitä höyrisahakauden voimakoneita. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 177
Peruskartan numero: 2013 03

Skogbyn sahan alue

Tammisaari
Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

Tenholan pitäjän Skogbyssä toimi vesisaha jo 1600-luvun jälkipuoliskolla. Vesisaha sijaitsi ilmeisesti rautaruukin yhteydessä Hankoniemen länsirannan tuntumassa. Vuonna 1888 Mauritz Hisinger perusti Skogbyhyn Hankoniemen itärannalle höyrysahan, joka siirtyi kolme vuotta myöhemmin Oy Fiskars Ab:lle. Fiskars oli Länsi-Uudenmaan ruukeista ainoa, joka ryhtyi pitkän vesisahaperinteen jatkoksi harjoittamaan varsinaista sahateollisuutta höyrysaahakaudella. Skogby oli myös seudun ainoa suursaha ja merkittävä sahayhdyskunta. Tuotantorakennuksia uusittiin useaan otteeseen sahan toiminta-aikana, joka päättyi vuonna 1987. Alueen omistaa nykyisin Oy Ferraria Ab.

Kuvaus

Skogbyn saha sijaitsee merellisesti Hankoniemen itärannalla Tammisaaren johtavan laivaväylän tuntumassa. Asuntoalue palveluineen sijoittuu väljästi kangasmaastoon itä-länsisuuntaisen tien varrelle.

Sahan tuotantoaluetta on voimakkaasti uudistettu. Sen rakennuskanta on nyky muodossaan 1950 - 80-luvuilta. Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on rakennettu toisen maailmansodan jälkeen. Sen vieressä on kalkkihiekkatiilinen voima-asema ja punatiilinen savupiippu. Saha-alueen uudehkot suuret lautavarastot muodostavat vaikuttavan kujanteen.

Tulotien varrella asutuksen keskellä on joukko vanhempia sahan julkisia rakennuksia: VPK:n talo, entinen kauppa, seurantalo Furuborg ja Hälsogård.

*Työväenkasarmi Skogbyn sahan alueella.
Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.*

Yhdyskunta sisältää sahatyöväen asuinrakennuksia 1880-luvulta 1950-luvulle. Vanhinta rakennuskantaa edustavat Gamla kasernen ja ruokalana toiminut Kosthåll, molemmat sahan perustamisvuodelta 1888, sekä asuinalueen etelä- ja itäosan rakennukset seuraavalta vuosikymmeneltä. Työväenkasarmeista on syytä mainita erikseen myös Lustigkulla (1920), Kolkasern (1920), Skogshyddan (1922) ja Banvillan (1924). Alueen pohjoispuolella on 1930-40-lukujen omakotitaloja. Sahan johtajan asunto on 1700-luvulta peräisin oleva entinen Skogbyn ruukin päärakennus, joka on siirretty ruukilta höyrysahalle ja modernisoitu. Sahayhdyskuntaan kuuluvat myös kaksi koulua ja sodanjälkeinen asuinalue. Asunnoista valtaosa on käytössä.

Skogbyn sahayhdyskunta antaa hyvän kuvan työväestön asuinolojen kehityksestä. Uusiutunut ja toimintansa jo lopettanut laitos on ollut pitkäikäisimpiä ja tuotannoltaan merkittävimpiä Uudellemaalle perustettuja höyrysahoja.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo, 1984, 31; Läntisen Uudenmaan rakennusten ja maiseman kulttuurihistoriallinen inventointi. Läntisen Uudenmaan seutukaavaliitto 1993, s. 450 - 451; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 22.7.1993.

*Lakkautetun Skogbyn sahan voima-asema.
Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 179
Peruskartan numero: 3021 02

Porvoon höyrysahan paikka ja Hamarin asuntoalue

Porvoon mlk

Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

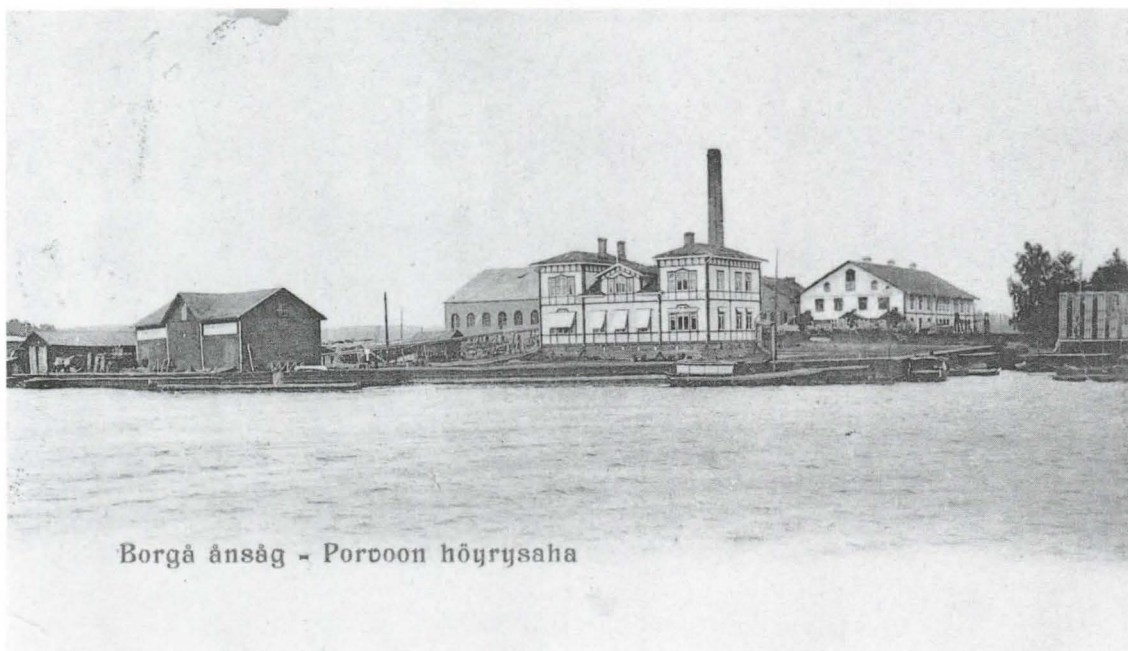
Porvoonlaisyhtiö Aug. Eklöfin ensimmäinen höyrysaha oli Porvoon höyrysaha. Se valmistui vuonna 1870 Porvoon pitäjän Ängsholmenille. Vuoden 1890 tulipalon jälkeen yhtiö rakennutti tilalle uuden laitoksen, josta muodostui yksi Uudenmaan harvoja suursahoja. Yhtiö harjoitti myös puusepänteollisuutta ja laivanrakennusta. Mantereelle Hamariin muodostui tiivis yhdyskunta. Vuonna 1955 Aug. Eklöf Ab lakkautti vanhan höyrysahansa jatkaen kuitenkin toimintaansa saman pitäjän Tolkkisten ja Hattulan sahoilla. Ängsholmenin saharakennukset paloivat 1960-luvulla.

Kauppaneuvos August Eklöfin teollisuustoiminta Porvoon seudulla käsitti vuodesta 1885 alkaen myös Tolkkisen, joka laajeni höyrysahasta selluloosatehtaaksi ja edelleenkin toiminnassa olevaksi teollisuusympäristöksi.

Kuvaus

Ängsholmen (Niittysaari) sijaitsee Porvoonjoen suun eteläpuolisella Haikkoonselällä. Myös viereiset Furuholmen ja Pajasaari ovat kuuluneet saha-alueeseen. Hamarin asuntoalue on mantereella vesialueen länsirannalla.

Nk. sahasaarten rakennuskanta on kokonaisuudessaan tuhoutunut. Hylätty saharakennus paloi vuonna 1969. Sen jälkeen on savupiippu ja sahaan liittyviä betonirakenteita räjäytetty sekä maastoa tasoitettu. Autoituneiden ja koivikoituneitten saarten näkyvimmit rakenteet ovat rantaa kiertävät hirsipollarit. Ranta-alueiden pehmeä maaperä johtuu täytemaana käytetystä sahausjätteestä. Saarilla on edelleen joitakin rakennusten perustuksia ja mm. kiskoradan pohjia. Furuholmenin asutuksesta, jonka yhteydessä toimi myös kansakoulu, on muistona ainakin omenapuita ja sireenipensaita.

Borgå ånsåg - Porvoon höyrysaha

Postikortti Aug. Eklöfin Porvoon höyrysahan rakennuksista 1900-luvun alkuvuosilta. Keskellä erottuu koristeellinen konttori. Vuosina 1870 - 1955 toimineen suursahan viimeiset rakennukset tuhoutuivat tulipaloissa 1960-luvulla. MV/KKO.

Hamarin asuntoalue on pohjois-eteläsuuntainen nauhamainen taajama tien varrella rannan tuntumassa. Se on säilynyt asuttuna, vaikka teollinen toiminta lähisaarilla on päättynyt. Vanhimmat asuinrakennukset ovat 1800-luvun lopulta pääosan rakennuskannasta ollessa 1900-luvun alusta. Alue on ilman asemakaavaa tai yhdenmukaisia rakentamisperiaatteita muodostunut ja siten hyvin heterogeeninen. Yksikerroksisten mökkien lisäksi alueella on kolme vuokrakasarmia. Asutuksen lomaan ovat sijoittuneet koulu, kauppa, posti, nuorisoseurantalo (1907) ja tyväentalo.

Porvoon Sahasaaret on merkittävän höyrysahan paikka kiinteine jäännöksineen. Mantereelle sijoittuva Hamari on sahayhdyskuntaan kuulunut tiivisrakenteinen, hyvin alkuperäisluonteensa säilyttänyt työvään asuinalue.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 263, 280 - 281; Karl Ekman, Aug. Eklöf Aktiebolag 1864 - 1924. Borgå 1924; Lauri Heiman, Kaksi kauppaneuvosta. Porvoo 1980, 13 - 16; Porvoon maalaiskunnan rakennusinventointi vuodelta 1978, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Sågholmarna liknar en djungel, Borgåbladet 29.9.1994. Aug. Eklöf Ab:n arkisto on tallennettu Jyväskylän maakunta-arkistoon. Lea Nevanlinnan laatima tutkimus Hamarin yhdyskunnasta julkaistaan syksyn 1994 aikana.

Aug. Eklöfin Porvoon höyrysaha lautatarhoineen täytti kokonaan kolme nk. Sahasaarta. Saarilla toimi asuinrakennusten yhteydessä myös kansakoulu. Sahasaarten yhdyskunnasta ei ole säilynyt rakennuksia toisin kuin mantereen puolen Hamarin asuntoalueella. Suomen talouselämä sanoin ja kuvin. Helsinki 1939, 85.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 173
Peruskartan numero: 2034 03

Sarvilahden kartanon vesisaha

Helsinki

Uudenmaan lääni

Kulttuurihistoria

Porvoon itäpuoliselta rannikkoseudulta ja etenkin Pernajan pitäjistä tunnetaan useita sahoja jo 1600-luvun jälkipuolelta. Sarvilahden kartanon saha mainitaan ensi kerran 1664. Vesisaha rakennettiin tulipalon jälleen uudelleen vuonna 1866. Vuonna 1917 se siirrettiin laitteistoineen Helsinkiin Seurasaaren ulkomuseoon.

Sarvilahden vesisahan puurakenteinen laitteisto edustaa Suomessa 1800-luvun puoliväliin saakka yksinomaisena käytössä ollutta sahatekniikkaa. Pohjoismaihin 1850-luvulla syntynyt sahakoneteollisuus korvasi puiset osat asteittain raudalla. Vuosisadan loppuun mennessä rauta ja teräs olivat kokonaan syrjäyttäneet puun kehäsahan valmistusmateriaaleina.

Kuvaus

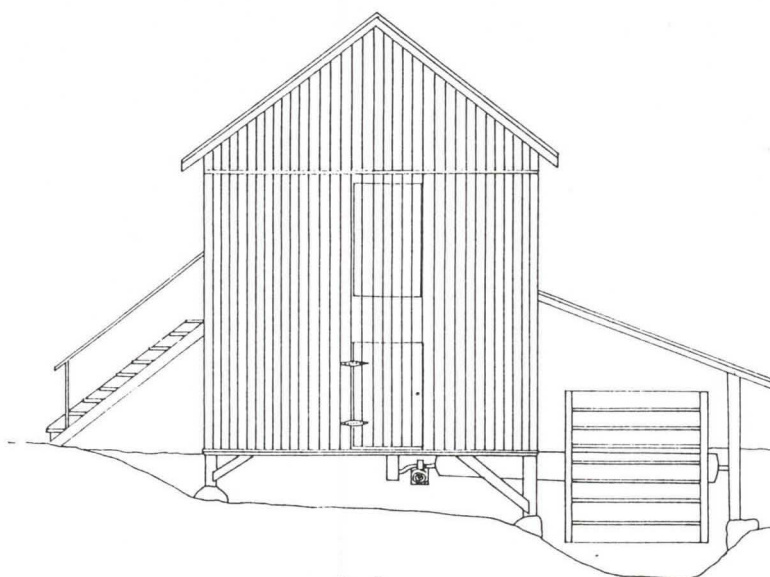
Kohde kuuluu Seurasaaren ulkomuseon rakennuksiin. Luonnollisen vesisahaympäristön puuttuessa pienehkö hirsirakennus on sijoitettu ulkomuseoalueelle kuivaan mäkimastaan.

Sarvilahden kartanon alunperin yksiteräinen vesisaha on alkuperältään 1600-luvun lopulta ja rakennettu nykyiseen muotoonsa vuonna 1866. Se on viime vaiheessa ennen siirtämistään museokäyttöön toiminut viisiteräinen. Alkuperäisenä sisutuksena on vesisahaustekniikan varhaisvaiheisiin palautuva, pääosin puuvalmisteinen laitteisto: vesiratras, sahakampi, kiertokampi, kehäsaha ja syöttökoneisto. Sekä kehäsahan teräkehä että kehys ovat puisia. Säilynyt laitteisto lienee ainoa laatuaan Suomessa.

Ulkomuseoalueelle siirretty Sarvilahden saha on laitteistoltaan autenttinen vesisaha.

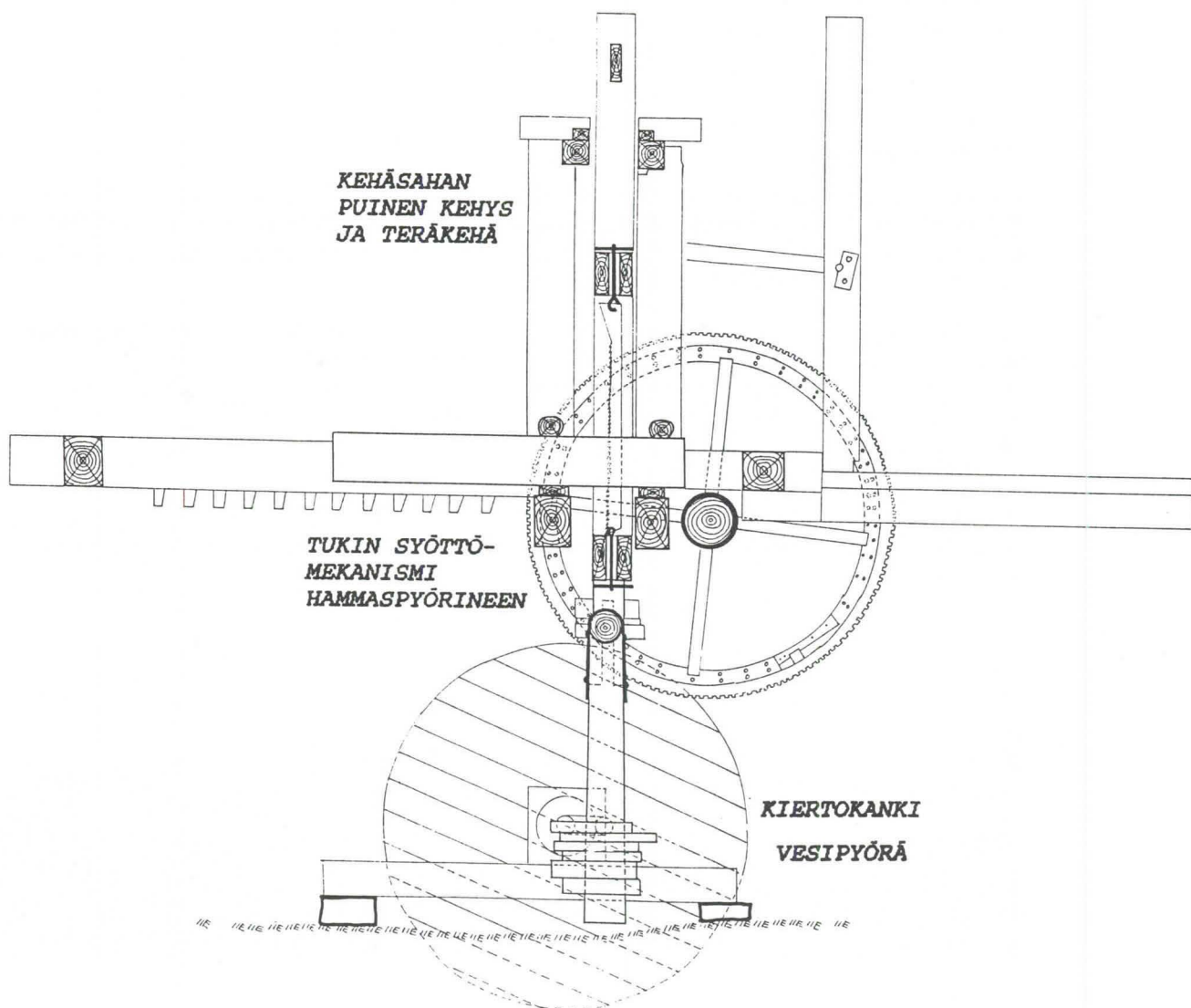
Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, s. 32, 40, 41, 195;
Sahatekniikan kehityksestä ks. Martti Levón, Sahateollisuus. - Keksintöjen kirja. Puu, sen käyttö ja jalostus. Porvoo 1934, 1 - 54; Vesisahoista ks. myös Nils Nikander, Vesisahan tarina. Helsinki 1945.

Sarvilahden kartanon vesisaha on siirretty ja entistetty laitteistoineen Seurasaaren ulkomuseoon. Piirros museoviraston rakennushistorian osasto 1976 (T. Hirvonen). 1:100.

B - B

Pitkittäisleikkaus Sarvilahden kartanon vesisahan vesipyörästä ja kehäsahasta. Piirros museoviraston rakennushistorian osasto 1976 (T. Hirvonen).

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 191
Peruskartan numero: 1144 01

Noormarkun saha

Noormarkku

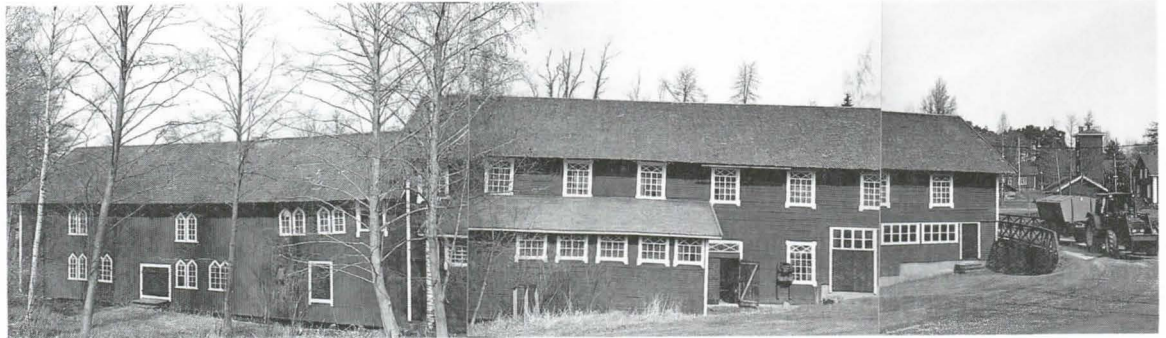
Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Herrgårdin säterin omistajat saivat vuonna 1747 luvan sahan perustamiseen Noormarkun joen Sahakoskeen. Privilegiota onnistuttiin laajentamaan vuonna 1753 virrassa alempana sijaitsevaan Makkarakoskeen, minne rakennettiin toinen vesisaha. Noormarkun koskissa on mahdollisesti ollut vesisahoja jo ennen näitä hakkeita.

Antti Ahlström osti vuonna 1870 Noormarkun ruukin vesisahoiheen. Edellisen omistajan rakentama ja padolla varustama Makkarakosken saha paloi tammikuussa 1875. Antti Ahlström ehätti rakennuttamaan vielä samana vuonna valmiiksi nykyisen Makkarakosken eli Noormarkun sahan. Sen voimanlähteeksi asennettiin edelleen vesipyörä, vaikka ajankohta oli höyrystahojen alkavaa valtakautta. Rakentamiseen liittyvissä asiakirjoissa mainittu valtionagronomi Henry Gibson on mahdollisesti suunnitellut sahan.

Noormarkun vesisahan teollinen toiminta päättyi 1910-luvulla, jonka jälkeen sahausta harjoitettiin kotitarveluonteisena aina vuoteen 1956 saakka. Saha laitteineen on nykyisin yhtiön sisäisenä museona.

Kuvaus

Saha sijaitsee Makkarakosken rannalla historiallisesti arvokkaassa ruukinmiljöössä. Patosillan toisella puolella on kankirautapaja, voimalaitos ja Seppiänmäkenä tunnettu neljän asuinrakennuksen ryhmä ajalta 1880 - 1890. Sahanpuoleisella rannalla on Ahlström Oy:n pääkonttori puistoiheen.

Kaksikerroksisen rankorakenteisen sahan kantavat rakenteet on yhdistetty taidokkain hirsiliitoksiin. Välirohjan ja katon kannattimiksi tiedetään rakentamisvaiheessa tilatun 164 veistettyä juurakkoa. Sahasali laskeutuu kosken partaalla kolmiportaisesti siten, että ylimpänä ovat kehäsahat, keskellä reunauslaitos ja alimpana lastausosa. Porrastus näkyy myös julkisivussa, jossa on kaksi erikorkuista rakennusosaa. Saharakennuksen alakerta käsittää voimavälityksen, höyläyslaitoksen ja lähimpänä patosiltaa myllyn konttorihuoneineen. Tien puoleiselle sivulle on myöhemmin lisätty konehuone. Perinteistä saha-arkkitehtuuria ovat hirsirakenteen rinnalla ulkoasun moniruutuiset ikkunat, listoitus, punamultaus ja pärekatto. Poistettuja rakenteita ovat tien yli rakennettu tukkikuljetin ja lautatarhalle johtanut kiskollinen luiska.

Sahahallin täydellisenä säilynyt varustus on historiallisesti erittäin arvokas. Vuonna 1882 asennetut kaksi kehäsahaa ovat Tampereen Pellava- ja Rautamanufaktuuri Osakeyhtiön valmisteita (N:o 6 ja 7). Varustukseen kuuluvat lisäksi särmäys-, kimpi- ja höyläyslaitos, puresaha, asettajan työvälineet sekä vaunut valmista sahatavaraa ja tukkeja varten. Viimeksi mainitut kaksi Bolinder-yhtiön valmistamaa tukkivaunua asennettiin paikalleen 1880.

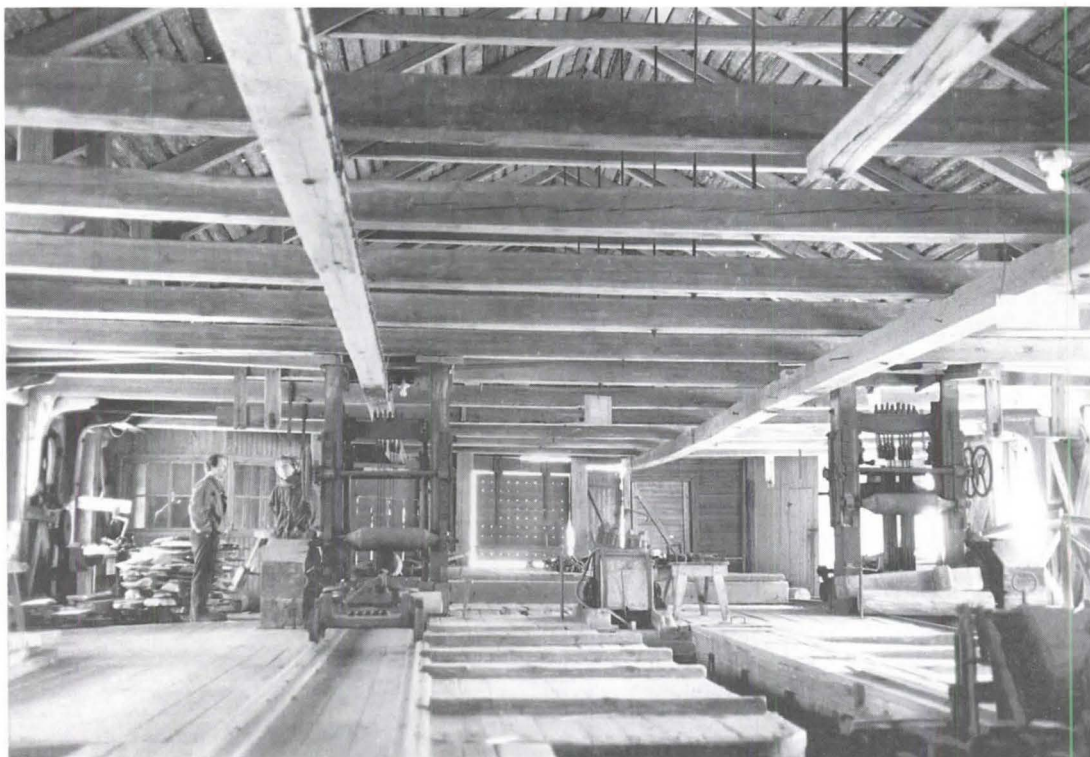
Sahan alakerrassa ovat akselit, hihnapyörät ja hihnat. Valta-akselia pyöritti vuodesta 1914 eli Noormarkun voimalaitoksen valmistumisesta lähtien sahan konehuoneen sähkögeneraattori (AEG Berlin 1914). Tätä ennen sahan voimanlähteenä oli vesipyörä ja sen jälkeen jonkin aikaa lokomobiili. Poistetun vesipyöräkoneiston paikalle sijoitettiin 1919 mylly, joka uusittiin 1949 ja jota käytettiin 1973 saakka. Myllyn laitteisto (Myllykone Oy Naantali) on säilynyt.

Sahan vieressä sijaitseva entinen asuinrakennus, joka lienee vuodelta 1866, on muutettu Ahlström-yhtiön metsäkonttoriksi 1965. Ruukin alueen muista kohteista on erikseen syytä mainita Antti Ahlströmin itselleen vuoden 1880 vaiheilla rakennuttama Isotalo. Makkarakosken sahasta noin kilometrin päässä Noormarkun joen yläjuoksulla Sahakosken rannalla on kolme vuoden 1850 aikoihin valmistunutta hirsistä sahatyöväen asuinrakennusta. Ne ovat liittyneet siellä sijainneeseen varhaisempaan vesisahaan.

Teollisia vesisahoja on Suomessa säilynyt vain kaksi: Antti Ahlströmin Noormarkun ja Ruotsinpyhtään Strömforsin sahat. Noormarkun vuonna 1875 rakennettu saharakennus on historialliselta taustaltaan, rakennustavaltaan, varustukseltaan ja miljööltään kansainvälisestikin huomattava sahamuistomerkki.

Lähdeviitteet

Anneli ja Lauri Björkqvist, Noormarkun rakennuskulttuuria. Tammisaari 1993, 48 - 65; R. Olander, Sahateollisuuden historiaa Noormarkusta. Painamaton kirjoitelma vuodelta 1983; Timo Kantosen käynti paikalla 28.4.1994. Laitteistoa koskevat tiedot ovat Ahlström-yhtiössä vuonna 1980 laaditusta Noormarkun sahan vaiheiden tiivistelmästä.

Noormarkun sahan interiööri on alkuperäistä vastaavassa asussa. Siihen kuuluvat vuonna 1882 asennetut kaksi Tampereen Pellava- ja Rautamanufaktuuri Osakeyhtiön valmistamaa kehäsahaa. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Edellisen sivun panoraamakuva on sahan tienpuoleisesta sivusta. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 194
Peruskartan numero: 1134 08

Tuiskulan mylly ja saha

Köyliö

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Tuiskula on Köyliönkartanon vanha mylly- ja sahapaikka. Vuonna 1872 tuli tuhosi miltei kaikki sen rakennukset. Kartano rakensi pian palon jälkeen laitokset uudelleen.

Kuvaus

Saha- ja myllymiljö on Köyliönjoen varrella. Koski on ohjattu virtaamaan puisessa uomassa rakennusten välissä. Saha seisoo osittain veden päällä. Talonpoikaiset asuinpihiirit liittyvät laitoksiin historiallisesti ja maisemallisesti.

Kaksikerroksinen vesisahan rakennus on vuodelta 1874. Se on ulkoasultaan ja sisätiloiltaan alkuperäisessä asussa. Rankorakenteisen sahan kattohirret on tuettu juurakoin, alakerrassa kantavat hirret on yhdistetty toisiinsa suoraan liitoksiin. Sahahallin sisäseinät on lautavuorattu, mitä käytäntöä ei nuoremmissa saharakennuksissa tapaa. Myös moniruutuiset ikkunat listoituksineen kuuluvat käyttörakennuksen huoliteltuun arkkitehtuuriin. Ainoat hävinneet rakenteet ovat tukkien ja lautojen siirtämiseen käytetyt puiset sillan kannet. Tiilikate on uusimisen tarpeessa.

Saha on viimeksi ollut käytössä vuonna 1964. Paikalleen jätetty laitteisto palautuu vuoteen 1898. Tältä vuodelta on sen ainoa, Porin Konepajan valmistama kehäsaha (Björneborgs Mek. Wekstad 1898) ja kaksi samanikäistä Porin Konepajan tukkikelkkaa. Muut koneet ovat höyläkone (Osakeyhtiö Sommers, af Hällström & Waldens N:o 8 Tampere 1908) ja särmäyssaha. Valta-akselille on voima välitetty viereisen myllyn turbiinista.

Tiilinen ja luonnonkivinen mylly on vanhimmilta osiltaan vuodelta 1874. Sille johtaa puiselta ajo- ja patosillalta katettu vesikouru. Sillan kupeessa on sahan kanssa samaan aikaan rakennettu Saha-nimisen torpan tupa, luhti, aitta ja navetta. Myllynpuoleisella rannalla on sahurin mökki.

lähäs Tuiskulan vesisaha edustaa korkeatasoista saharakennusperinnettä. Se on myös varustukseltaan ja miljööltään arvokas sahateollisuuden muistomerkki.

Tuiskulan vuonna 1874 rakennettu vesisaha Köyliössä.
Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Lähdeviitteet

Satakunnan rakennusperinne. Satakunnan seutukaavaliiton julkaisu A:177. Pori 1990, 116; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 13.7.1994.

Vasemmalla Tuiskulan myllyn vanhinta osaa ja oikealla sahan patosillan puoleinen pääty. Joen vesi on ohjattu juoksemaan rakennusten välisiin ruuhiin. Valok. Erkki Härö 1994.MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 202
Peruskartan numero: 1134 03

Faltun saha ja mylly

Eurajoki

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Eurajoen Irjanne on Satakunnan vanhimpia tunnettuja sahanpaikkoja. Ensimmäisenä sinne tiedetään rakentaneen sahan sotamarsalkka Åke Tott 1630-luvun alussa. Koskien varrella on sittemmin vesimyllyjen rinnalla sijainnut useita vesisahoja. Faltun talon saha ja mylly - myös Mullilan nimellä tunnettu - on rakennettu 1800-luvun lopulla. Vesivoima korvattiin vuonna 1924 joksikin aikaa höyrykoneella, jonka turvin pieni laitos harjoitti sahausta vientiin. Sittemmin kotitarvesahaukseen riitti taas vesivoima. Yksityisomistuksessa oleva saha on nykyisin käyttämätön mutta toimintakuntoon palautettavissa.

Kuvaus

Faltun sahamylly sijaitsee keskeisesti Irjanteen kylässä. Irjanteenkosken vastaranta on varhaiskeskiaikaan palautuva kappelin paikka, jonka kirkkorakennus on vuodelta 1731. Maantie ylittää Eurajoen sahamyllyn vieressä. Laitoksen ja Faltun talon välinen harjuriinne on katkaistu jyrkäksi soraseinämäksi.

Rankorakenteinen saha liittyy korkeakivijalkaiseen hirsiseen myllyyn. Molempien päädyt ovat koskelle päin. Sahan vieressä on hirsiarkuille rakennettu patosilta. Pienen sahasalin välipohja on tuettu juurakoin ja sen alla on vain matala tila akseleille, hihnapyörille ja sahausjätteille.

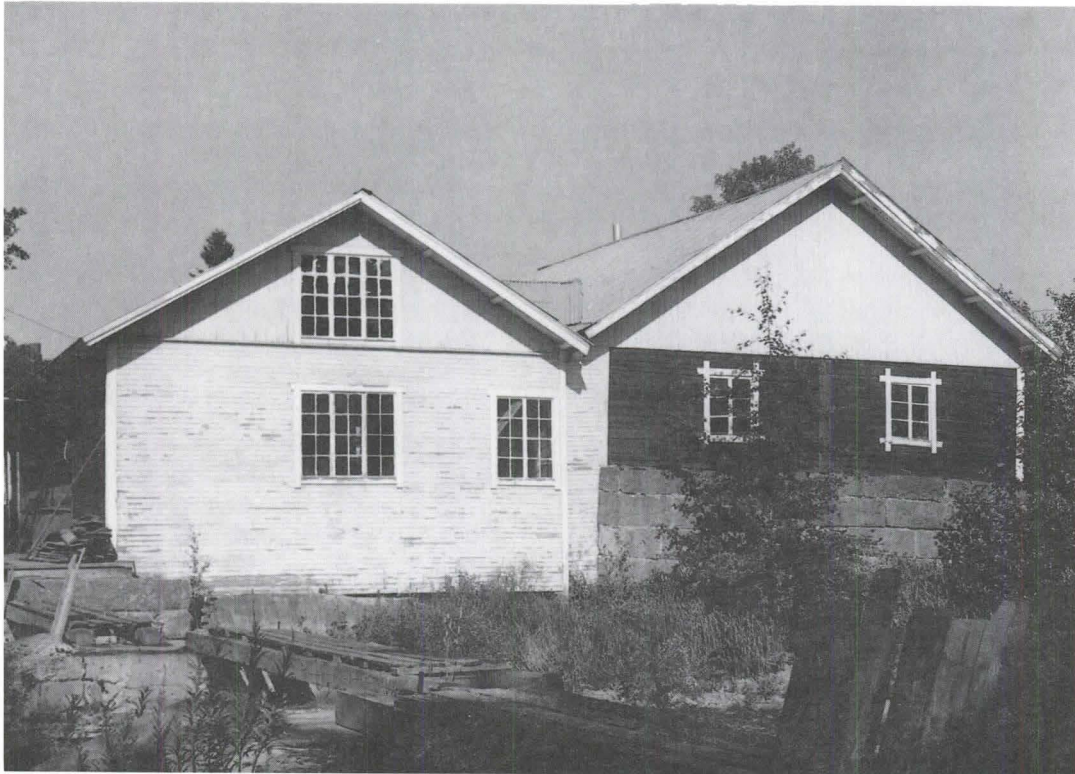
Irjanteenkoski on historiallinen myllyn ja sahan paikka sekä osa Eurajoen Irjanteen kulttuurimaisemaa. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Laitteisto on perinteinen ja hyvin säilynyt. Bolinder-tehtaan valmistama (J.&C.G. Bolinder Stockholm 1872 Patent) kehäsaha on yksi vanhimmista Suomessa säilyneistä. Särmäyssaha lienee samanikäinen; höyläkoneen valmistajaksi mainitaan Sköfde Mek. Verkstad. Myllypuoli on riisuttu varustuksesta lukuun ottamatta kivijalassa edelleen toimivaa turbiinia, joka antaa voiman sahakoneille ja sähkögeneraattorille. Höyryvoiman käytöstä ei ole jäljellä rakenteita.

Faltun saha edustaa Irjanteen vuosisataisia vesisahaperinteitä. Pienimittakaavaiseen talonpoikaissaahan liittyy myllyrakennus. Ympäristö ja sahan laitteisto ovat historiallisesti arvokkaat.

Lähdeviitteet

Ulla Heino, Eurajoen historia III. Kokemäki 1992, 343 - 344; Satakunnan rakennusperinne. Satakunnan seutukaavaliiton julkaisu A:177. Pori 1990, 55; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 13.7.1994.

Vesisaha ja -mylly on usein rakennettu toistensa yhteyteen, käyttämään yhteistä vesipyörää tai -turbiinia. Faltun sahan (vas.) ja entisen myllyn (oik.) päädyt ovat Irjanteenkosken partaalla. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 193
Peruskartan numero: 1231 07

Kalkuttaan saha

Merikarvia

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Holmankoski on historiallinen myllyn- ja sahanpaikka, jossa on perimäteidon mukaan toiminut myllyjä jo 1600-luvulla. Kalkuttaan sahalle on haettu lupaa vuonna 1848. Laitos siirrettiin nykyiselle paikalleen 1800-luvun loppupuolella tai vuosisadan vaihteessa. Käytettävissä olevan inventoinnin mukaan tämä tapahtui vuonna 1864; omistajasukuun kuuluvan Esa Liutalan mukaan saha aloitti toimintansa nykyisellä paikallaan nykyisessä rakennuksessa vasta vuonna 1903. Sahan toiminta on jatkunut.

Kuvaus

Saha on Merikarvianjoessa olevalla Överholman saarella Tiinu- eli Holmankosken partaalla lähellä Merikarvian keskustaa. Ympäristössä on kaksi myllyä.

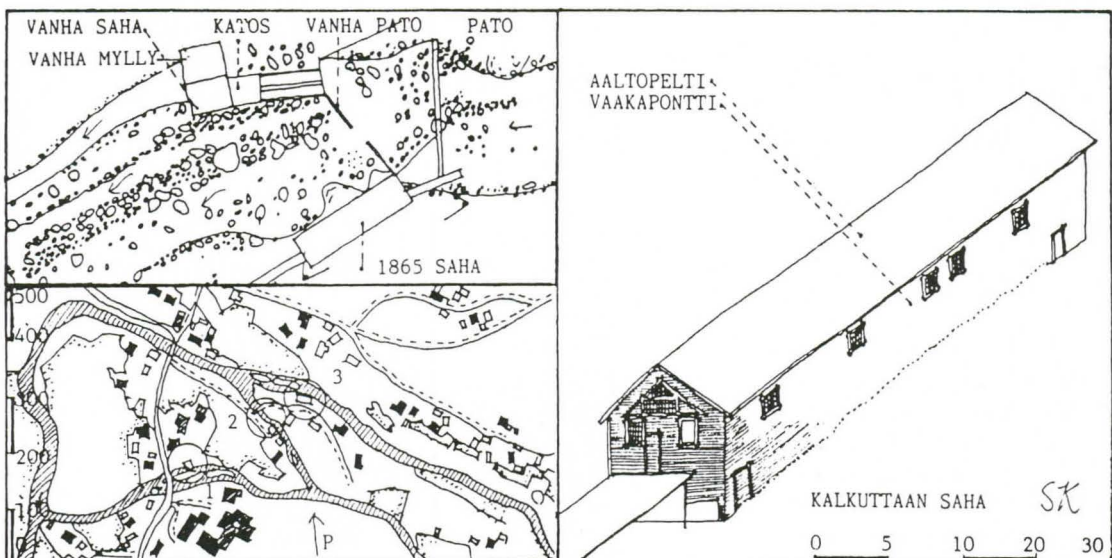
Saharakennus on kaksikerroksinen ja rankorakenteinen. Osa kattotuolien kulmatuista on juurakoita. Rakennus on punamullattu ja varustettu moniruutuisin ikkunoin. Valkoinen listoitus on erityisen koristeellinen päätyikkunan yhteydessä. Pitkässä ja kapeahkossa sahallissa on yksi uudehko ruotsalaisvalmisteinen kehäsaha ja yksi särmäsaha. Näiden voimanlähteenä on betonisessa kammiossa oleva turbiini, jonka apuna oleva sähkögeneraattori pitää akselin kierrosnopeuden vakiona. Sahan vanhasta puukehyksisestä kehäsahasta, joka edelsi 1970-luvun lopulla asennettua rautaraamista kehäsahaa, on säilynyt joitakin rakenteita pihalla.

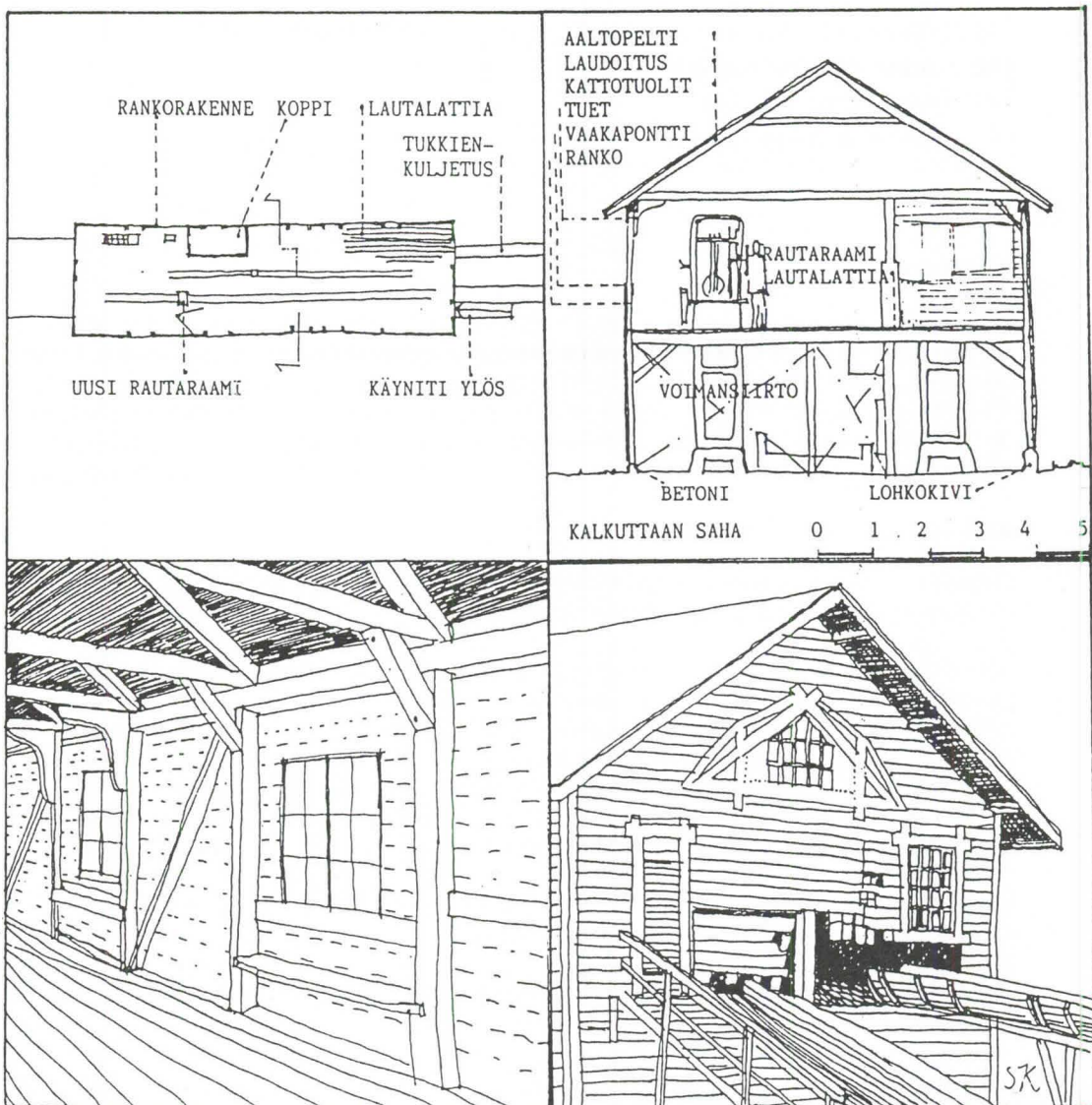
Sahan läheisyydessä olevasta kahdesta myllystä on Uudentalon mylly säilytetty toiminta-aikaisessa varustuksessaan. Setälän mylly on huonokuntoinen.

Kohde on perinteinen vesisaha historiallisessa satakuntalaisessa saha- ja mylly-ympäristössä.

Lähdeviitteet

Lauri Putkonen, Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriön kaavoitus- ja rakennusosaston tutkimus 4/1988. Helsinki 1989, 96; Esa Liutalan 13.10.1994 antamia suullisia tietoja; Sirkka Köykkä - Tiina Schultz - Maisa Siirala, Tampereen vesi- ja ympäristöpiirin alueen vanhat vesirakenteet, vesimyllyt ja -sahat. Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja nro 452. Helsinki 1993, 54 - 55. Selvitys sisältää inventointitiedot useista satakuntalaisista ja pirkanmaalaista saha- ja myllykohteista.

Kalkuttaan saha sisältyy inventointikohteena selvitykseen "Tampereen vesi- ja ympäristöpiirin vanhat vesirakenteet, vesimyllyt ja -sahat" (1992). Tämän ja edellisen sivun piirrokset (Sirkka Köykkä) ovat vesi- ja ympäristöhallituksen julkaiseman selvityksen vuonna 1988 toteutetusta inventointiosuudesta.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 203
Peruskartan numero: 1143 05

Leineperin ruukin saha

Kullaa

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Leineperi tunnetaan sahanpaikkana jo 1630-luvulla, jolloin sen koskessa käytti sahamylyä Anolan kartano. 1700-luvulla Sahakoskessa toimi talonpoikainen kotitarvesaha ja -mylly. Vuonna 1781 perustettu Leineperin eli Fredriksforsin ruukki rakennutti oman sahansa vuonna 1782. Ruukinkartano maaomaisuuksineen siirtyi vuonna 1877 Antti Ahlströmille, jonka toimesta nippuvasarapaja muutettiin vesisahaksi 1880. Sen toiminta vientisahana päättyi 1892 mutta jatkui kotitarpeisiin. Vuodesta 1920 vuoteen 1962 kotitarvesahana toimi entinen kankivasarapaja.

Kuvaus

Leineperin historiallinen ruukinmiljö käsittää useita tuotantoon ja asumiseen liittyviä restauroituja rakennuksia. Entinen kankivasarapaja sijaitsee Kullaanjoen Leineperin koskessa masuunia vastapäätä. Maantie ylittää joen viereistä patosiltaa myöten.

Leineperin monivaiheisesta sahanhistoriasta on ainoana muistomerkkinä entisen kankivasarapajan interiööri. Rakennuksen vanhimmat osat on ajoitettu 1860-luvulle, ja sen pääasiallisena materiaalina on slagi- eli kuonatili. Kotisaha varten rakennukseen lisättiin vuonna 1920 juurakoin tuettu välipohja, turbiinikammio vesikouruineen ja kattolyhty sekä puhkaistiin päätyihin aukot. Alakertaan varustettiin sähköhuone ja puutyöverstas. Restauroinnissa on säilytetty sahan aikaiset rakennemuutokset lukuun ottamatta itäpäättyä, jonka ikkunat on palautettu.

Sahan laitteisto on historiallisesti arvokas. Vuonna 1874 valmistettu Bolinder-kehäsaha (J & C.G. Bolinder Stockholm 1874) on hankittu Laineperiin vuonna 1919 Hiitolan Pekonlahden sahalta. Saman valmistajan särmäyssaha on hankittu käytettynä Pihlavasta. Sahahallin varustukseen kuuluvat lisäksi ketjukuljetin, tukin syöttö- ja vastaanottovaunut, smirkkeli, hammastusprässi ja terien asetukseen tarvittava välineistö ("klopit", "keelihylly"). Säilynyt kaksoisturbiini on pyörittänyt paitsi mekaanisesti kehäsahaa, pärehöylää ja muita alakerrassa sijainneita koneita myös siellä olevan sähköhuoneen generaattoria (A. Ahlström Osakeyhtiö Warkaus). Mainittakoon, että turbiini jäi vuoden 1948 tienoilla pois käytöstä ja kehäsaha toimi viimeisen vuosikymmenen sähkökäyttöisenä.

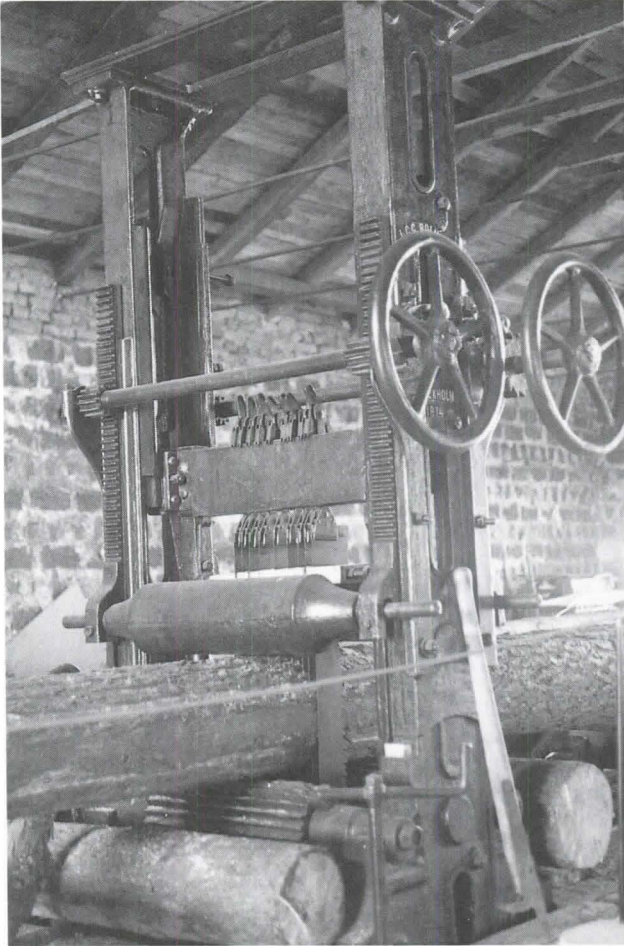
Leineperin ruukin kankipajan entistämässä on ollut lähtökohtana rakennuksessa viimeksi toiminut kotitarvesaha. Hyvin säilyneeseen varustukseen sisältyy Bolinder-kehäsaha vuodelta 1874. Pajan-sahan kerroksisuus ilmentää maamme metsävarojen käytön yhtä taitekohtaa eli siirtymää hiilenpoltosta lautoihin ja lankkuihin.

Leineperin ruukin saha toimi viimeksi entisessä kankivasarapajassa. Saharakennus (kesk.) ja kuvassa osittain näkyvä masuuni (vas.) ovat olleet ruukinalueen restaurointikohteita. Valok. Satakunnan museo 1993.

Lähdeviitteet

Tuulikki Kiilo, Leineperin rautaruukki. - Leineperin rautaruukki. Tutkimus- ja restaurointiraportti. Toim. Erkki Härö. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 7. Helsinki 1994, 21 - 26; Edellisen raportin perusaineisto, museoviraston rakennushistorian osasto; Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 29; Eero Tupalan antamia suullisia tietoja 27.4.1994; Timo Kantosen käynti paikalla 27.4.1994.

Kankivasarapajan restauroinnissa säilytettiin sahanaikaiset sisätilat laitteineen. Historiallisesti arvokkaan kehäsahan valmistustiedot löytyvät sen kyljestä. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 204
Peruskartan numero: 1143 08

Nokin höyrysahan voima-asema

Kullaa

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Maanviljelijä Jalmari Nokin perustama kaksikehäinen höyrysaha valmistui Kullaan Jokihaaraan vuonna 1918. Alueella oli aiemmin toiminut A. Liinaharjan perustama Kullaan höyrysaha. Molemmat laitokset olivat osoituksena kullaalaisten talollisten kiinnostuksesta kotitarvesahausta laajempaan sahateollisuuteen. Nokin saha lopetettiin vuonna 1973, minkä jälkeen puiset saharakennukset purettiin.

Kuvaus

Entinen saha-alue sijoittuu joenhaaraan lähelle maatiesiltaa. Nokin tilan päärakennus on tien toisella puolella.

Saharakennuksista on jäljellä tiilinen, satulakattoinen höyrykattila- ja konehuone sekä yläosastaan rapautunut korkea piippu. Rakennusaika on sama kuin höyrykattilan asennusvuosi eli 1939. Puretun saharakennuksen jäljiltä on koivikon keskellä betonisia perustuksia.

Voima-aseman laitteisto on säilytetty täydellisenä paikoillaan ja suojattu. Siihen kuuluva makaava Bolinder-höyrykone vuodelta 1888 (J&C.G. Bolinder Stockholm No 1098-1888) on yksi vanhimmista maassamme säilyneistä. Alunperin laivan voimanlähteenä toiminut höyrykone on tuotu vuonna 1946 Kullaalle Valkeakosken Paperitehtaalta. Kone on palautettavissa toimintakuntoiseksi. Voima-aseman varustukseen kuuluvat lisäksi Porin konepajan höyrykattila vuodelta 1939 ja valta-akseli. Kattilan luo tasanteelle johtaa kuljetin, joka on tuonut sahalta jätettä lämmitystä varten. Saha muutettiin sähkökäyttöiseksi vasta 1973 eli samana vuonna, kuin se lopetettiin.

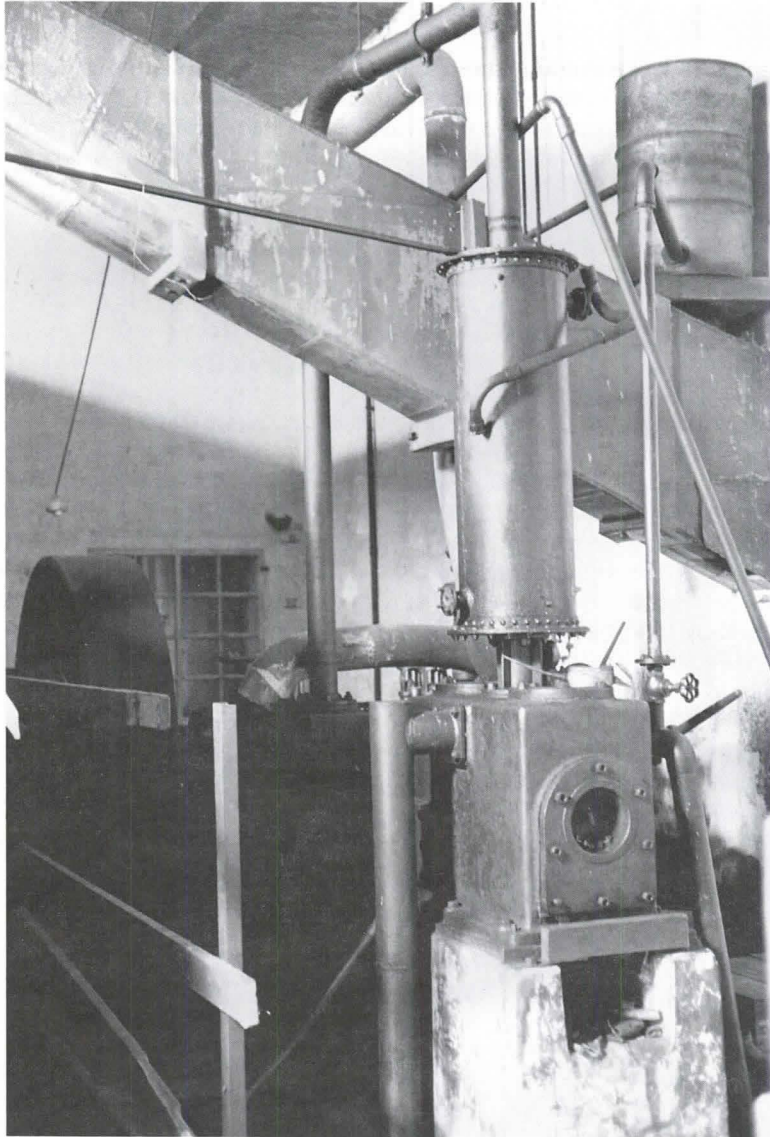
Taustaltaan talonpoikaisesta pienhöyryrahasta on säilynyt voima-asema täydellisine laitteistoineen. Sen Bolinder-höyrykone vuodelta 1888 on yksi vanhimmista maassamme säilyneistä.

Nokin sahan höyrykone- ja kattilahuone horsmien ja versovan koivikon keskellä vuonna 1989. Valok Erkki Härö 1989. MV/RHO.

Lähdeviitteet

Kerttu Innamaa, Suur-Uvilan historia II. Pori 1968, 94; Sirkka Köykkä, Kullaanjoen vesirakenteet. Historia, nykytila ja suunnitelma. Tampere 1991 (moniste), 27; Omistaja Matti Uskin 13.7.1994 antamia suullisia tietoja; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 13.7.1994.

Entinen Nokin höyrysahan voima-asema on laitteistoltaan täydellisenä säilynyt. Tukholmalaisen J&C.G. Bolinder -yhtiön höyrykone vuodelta 1888 on toimintakuntoon palautettavissa. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 198
Peruskartan numero: 1142 07

Reposaaren saha ja yhdyskunta

Pori
Turun ja Porin lääni

SAHA PALOI
HUHTIKUUSSA 1995.
KS. LIITE 2

Kulttuurihistoria

Ruukinpatruuna Gustaf Tigerstedt sai vuonna 1871 senaatilta luvan höyrysahan rakentamiseksi Reposaareen, jossa entuudestaan jo toimi satama. Tigerstedt myi yrityksensä seuraavana vuonna tukholmalaiselle tukkukauppiaalle ja puutavari liikkeen harjoittajalle J.E. Franckelle, joka rakennutti sahan valmiiksi vuonna 1873 ja muodosti osakeyhtiön Råfsö Ångsågs Aktiebolag. Vientisataman ja sahan yhteyteen kasvoi kaupunkimainen yhdyskunta.

Vuonna 1875 kolmekehäisestä viisikehäiseksi muutettu Reposaaren höyrysaha lukeutui maan suurimpiin sahalaitoksiin. Vuoden 1901 tulipalossa tuhoutuneet saha ja voima-asema rakennettiin uudestaan ja kehien määrä nostettiin kuuteen. Maineikas saha lopetti toimintansa vuonna 1974. Sen jälkeen vireillä ollut sahamuseohanke on sittemmin hiipunut.

Kuvaus

Saha-alue on Reposaaren koillisrannalla Kokemäenjoen suistossa. Sahan lautatarha-alue on aikanaan ulottunut kiskosillan välityksellä Kappelin saarelle. Sahatyöväen asuntoalue sijoittuu sahan länsipuolelle.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on vuodelta 1901. Välipohjan ja katon kulmatukina ovat juurakot. Avaran sahasalin kattotuolirakenteessa on pystysuuntaiset vetotangot. Kehäsahaosan lattia on entistä särmäyslaitosta korkeammalla. Salin tukin syötön puoleiseen päähän on erotettu erillinen huone toimisto- ym.tiloiksi. Rakennuksen itäisivua on jatkettu kaksikerroksisella laajennusosalla. Muita saharakennuksen rakennusinventointitietoja ovat: satulakatto, peltikate, graniittiperustus, peiterimalaudoitus, punamultaus, valkoinen listoitus. Sahasali sekä voimavälitykseen tarvittu alakerta on riisuttu laitteistosta.

Saharakennuksen vieressä on samanikäinen höyrykone ja -kattilahuone. Satulakattoista tiilirakennusta on myöhemmin korotettu ja jatkettu. Voima-aseman lyhentämätön savupiippu on Reposaaren maamerkkejä. Autiolla saha-alueella on myös tukkialtaisiin, lautarhaan ja satamaan liittyviä rakenteita.

Reposaaren vuonna 1901 valmistunut sahalaitos on maamme vanhin suursahan saharakennus. Arvokkaaseen rakennusryhmään kuuluu sahan rinnalla voima-asema ja savupiippu. Valok. Erkki Härö 1993.

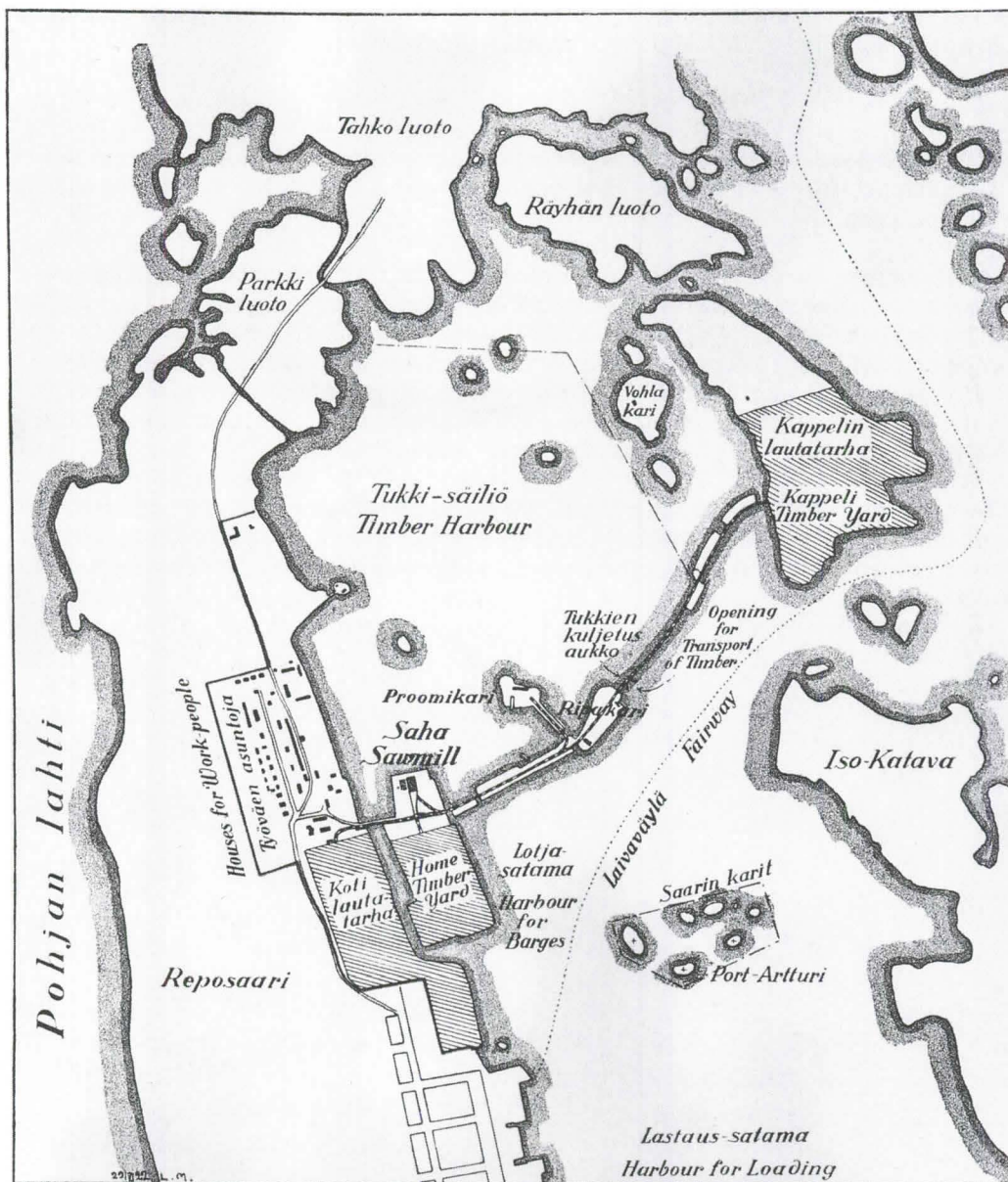
Sahan historialliseen rakennuskantaan sisältyy puinen konttorirakennus sekä yhtenäinen työväenasuntojen alue vuosisadan alkupuolelta.

Perinteinen höyrysahan rakennusryhmä - saha, voima-asema ja savupiippu - on kenties edustavimpana säilynyt Reposaaressa. Siihen liittyy asuntoalue. Merkittävän suursahan historia kytkeytyy omaleimaiseen satamayhdyskuntaan.

Lähdeviitteet

Reposaaren Höyrysaha O.Y. 1872 - 1922. Helsinki 1922; Satakunnan rakennusperinne. Satakunnan seutukaavaliiton julkaisu A:177. Pori 1990, 168 - 167; Timo Kantosen käynti paikalla 28.4.1994. Satakunnan museo on dokumentoinut Reposaaressa sahan sahaperinnettä.

SAHA PALOI
HUHTIKUUSSA 1995.
KS. LIITE 2

Reposaaren höyrysaha tukkivarastoineen, lautatarhoineen, satamineen ja asuinalueineen on muodostanut tyypillisen höyrysahan teollisuusympäristön. Saha toimintoineen on hallinnut saariyhdyksunnan pohjoisosaa. Kartta teoksesta "Reposaaren Höyrysaha O.Y. 1872 - 1922" (Helsinki 1922, 47).

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 199
Peruskartan numero: 1141 12

Pihlavan saha ja yhdyskunta

Pori

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Pihlavan höyrysahan rakennutti 1874 - 1875 ruotsalaisten liikemiesten perustama Fredriksfors Osakeyhtiö. Yhtiön vararikon jälkeen saha siirtyi Antti Ahlströmille vuonna 1889. Jo ostohetkellä saha oli Porin seudun suurimpia teollisuusyrityksiä. Ahlström modernisoi sen kannattavaksi uusimalla koneistoa, laajentamalla proomutelakkaa ja asennuttamalla sähkövalaistuksen. Sahan yhteyteen rakennettiin konepaja vuonna 1894 ja kuitulevytehdas vuonna 1948. Saharakennukset tuhoutuivat täydellisesti tulipalossa vuonna 1900 ja rakennettiin uudelleen vielä samana vuonna. Pihlava oli pitkään yhtiön tuotannoltaan suurin saha. Se jatkaa toimintaansa uusimmalla sahatekniikalla varustettuna.

Kuvaus

Saha toimii alkuperäisellä paikallaan Kokemäenjokisuussa osana A. Ahlström Oy:n Pihlavan puunjalostustehdasta. Tuotantolaitokset ja niiden yhteyteen syntynyt asutus on runsaan sadan vuoden kuluessa laajentunut huomattavaksi yhdyskunnaksi.

Kaksikerroksisen, rankorakenteisen sahan vanhempi osa on vuodelta 1900. Sahaa laajennettiin Bolinder-yhtiön toimittamien piirustusten mukaan vuonna 1916 siten, että sen viereen rakennettiin hahmoltaan samanlainen rakennus. Molempien katonharjojen satulanmuotoiset lyhtyrakennelmat ovat tältä vuodelta. Sahallin alkuperäisestä interiööristä ovat säilyneet kattotuolirakenteet vetotankoineen. Sisätiloissa on tehty rakenteellisia muutoksia viimeksi 1990-luvulla tuotantoprosesseja automatisoitaessa. Saharakennuksen julkisivua hallitsevat neljä päätykolmiota moniruutuisine ikkunoineen - näistä kolme on alkuperäistä vastaavassa asussa. Perinteiseen saharakentamiseen yhdistyvät myös listoitus ja peiterimavuorauksen punainen väri.

Sahan viereisessä on vuonna 1900 valmistunut tiilinen, pyörökaari-ikkunainen höyrykone- ja kattilahuone laajennuksineen, joista arkkitehti Aarne Ervin piirtämä ruokala vuodelta 1949 erottuu funktionalistisen muotokielen ansioista. Voima-aseman piippu on purettu.

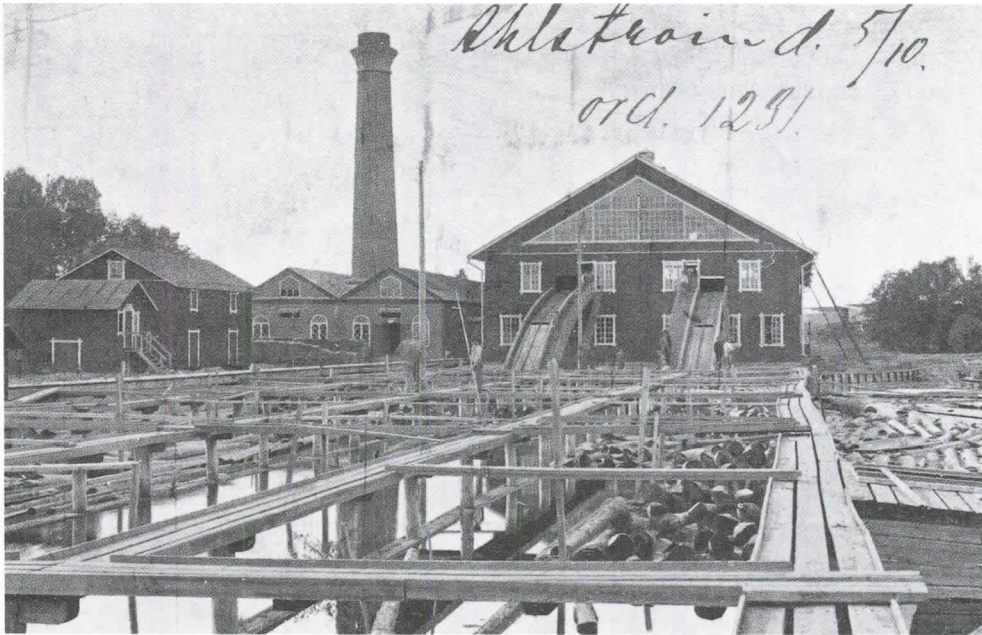
Sahan konttori on aikanaan toiminut yksikerroksisessa puurakennuksessa, joka sijaitsee kumpareella sisääntuloportin tuntumassa. Lähelle rantaa sijoittuva tiilinen konepaja on rakennettu sahan yhteyteen vuonna 1894. Ranta-alueen maamerkinä kohoaa vuonna 1954 rakennettu jättikokoinen sahatavarakuivaamo. Tämän arkkitehti Alvar Aallon suunnitteleman peltiseinäisen varastohallin puukaarirakenne on tehty ainoastaan naulaamalla yhdistetyistä laudoista, mikä tekee sen rakennusteknisesti kiinnostavaksi. Saha-alue sisältää tässä mainittujen kohteiden lisäksi useita eri-ikäisiä varasto- ja huoltorakennuksia. Mainittakoon vielä, että sisääntuloportin yhteyteen on vaikuttavaksi muistomeriksi pystytetty Karhulan Otso 600 -kehäsaha vuodelta 1946.

Tuotantoalueen itä- ja länsipuolella levittäytyvä asutus muodostaa havainnollisen pitkittäisleikkauksen työntekijöiden ja virkailijoiden asumisolojen kehityksestä sahan alkuajoilta lähtien. Esimerkkeinä mainittakoon Kappalemaan mökkiasutus sekä yhtenäisenä kokonaisuutena säilynyt ja peruskorjattu Halssin työväenasuntoalue 1920-luvulta.

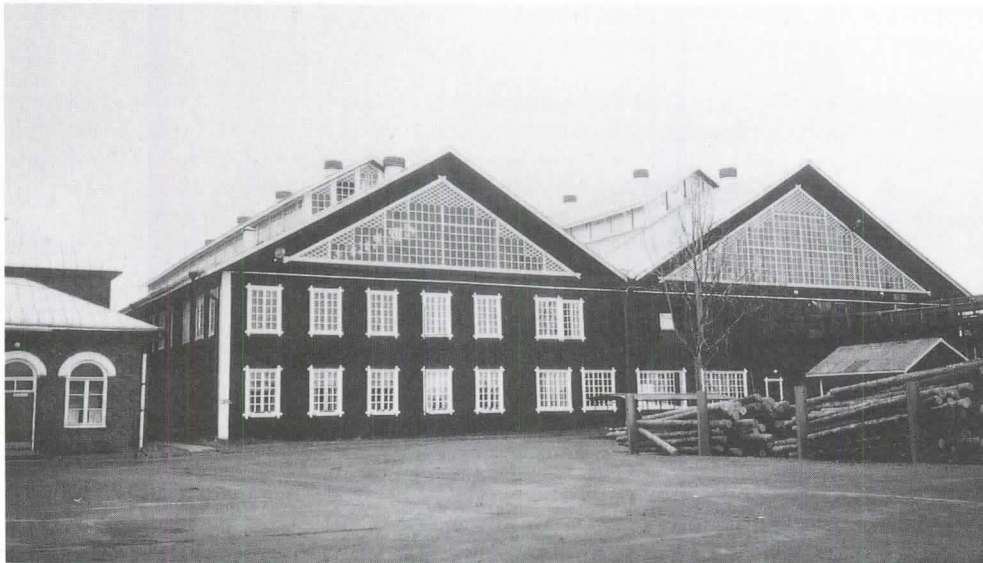
Tärkeimpiin sahayhdyskuntiin lukeutuvan Pihlavan rakennuskanta sisältää kerrostumia huomattavan pitkältä toiminta-ajalta. Perinteinen höyrysahakauden saharakennus on rakennustyyppinsä vanhimpia ja ulkoasultaan parhaiten säilyneitä edustajia. Vuonna 1900 valmistunut saharakennus on alkuperäiskäytössä.

Lähdeviitteet

Per Schybergson, Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851 - 1981. Vammala 1992, 65 - 69; Satakunnan rakennusperinne, Satakunnan seutukaavaliitto A:177. Pori 1990, 165 - 166; Anneli Karvinen, Pihlavan tehdasyhdyskunnan kehitys. - Satakunnan museo 1976, 1 - 86; Timo Kantosen käynti paikalla 28.4.1994. Satakunnan museo on dokumentoinut Pihlavan sahan sahaperinnettä.

Pihlavan höyrysaha vuosisadan alussa. MV/KKA.

A. Ahlström Oy:n Pihlavan saha tänään. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema kooltaan ja konstruktioltaan vaikuttava sahatavaran varasto on modernin saha-arkkitehtuurin helmi. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 200
Peruskartan numero: 1143 03

Isonsannan saha

Pori

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Isonsannan saha lukeutuu lin Kestilän, Anjalan Heikkilän ja Pietarsaaren Stockholmenin sahojen rinnalla maamme ensimmäisiin höyrysahoihin. Senaatti myönsi kauppias Carl Johan Borgille vuonna 1860 luvan perustaa höyrysahan Poriin Isonsannan saarelle. Tämä oli ensimmäinen askel Satakunnan sahateollisuuden siirtymisessä sisämaasta rannikolle. Saha valmistui kaksikehäisenä ja Bolinder-höyrykoneella varustettuna vuonna 1862. Vararikon jälkeen se siirtyi vuonna 1871 Isonsannan Höyrysaahasakeyhtiöltä Fredrik Wilhelm Rosenlewille. Isonsannan saha muutettiin vuonna 1941 Rosenlewin puutalotehtaaksi, jona se toimi 1950-luvulle saakka. Nytemmin saharakennus on toiminut veneiden talvitelakkana.

Isonsannan saarelle perustettiin Vanhaksi sahaksi kutsutun laitoksen lisäksi myös Isonsannan uusi saha (1871) ja Sofiegartenin saha (1872), joista kumpikaan ei ole säilynyt. Porin kaupunkikeskustan tuntumaan perustetusta neljästä höyrysahasta jatkaa teollista perinnettä nykyisellään vain Seikun saha (1872) - uudistettuna Rosenlewin Aittaluodon tehtaiden yksikkönä.

Kuvaus

Saha-alue on Kokemäenjoen rannalla Porin kaupunkikeskustassa. Isosanta on entinen saari. Kauppaneuvos Fredrik William Rosenlewin hankittua Isonsannan sahan haltuunsa vuonna 1871 laitos on kuulunut Porin Konepajan historialliseen tehdasalueeseen.

Kaksikerroksinen, rankorakenteinen saharakennus on rakennettu vuosina 1921 - 1922. Sen ulkoasu on höyrysaahasahakauden suursahalle tyypillinen: moniruutuiset ikkunat, päätykolmioiden koristeellinen ikkunajäsentely ja listoitus, katonharjan satulanmuotoinen lyhtyrakennelma, vuorilaudan punainen väri. Joenpuoleiseen sivuun liittyy kaksi yksikerroksista lisärakennusta. Sahan sisätilojen asu on pääpiirteissään talotehtaan aikainen. Entinen sahasali on edelleen avarana hallina; sen sisäkatto on jälleenrakennusajan muutostöissä vuorattu ilmeisesti tynnyreistä suoritettulla pellillä. Välipohjaa kannattavat vaakatasoiset rakenteet ovat ristikkäisistä laudoista.

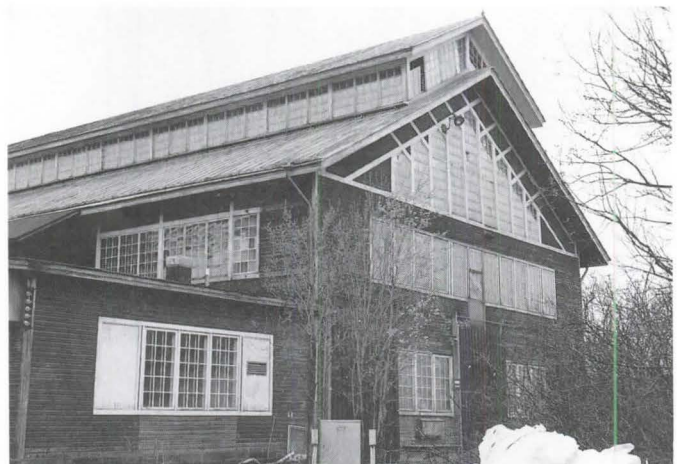
Sahan tiilinen voima-asema on vuodelta 1897 - tätä vanhemmat rakenteet ovat silti mahdollisia. Samanikäiseksi on ajoitettavissa myös kahdeksankulmainen tiilipiippu, joka on lyhennetty kymmenisen metrin korkuiseksi. Koska voima-asema ei sijaitse sahan vierellä vaan sen pääosasta 25 metrin päässä, on syytä olettaa, että voimavälitys vuonna 1922 valmistuneeseen sahaan on tapahtunut generaattorin välityksellä eikä valta-akselia myöten. Pitkähkö voima-asemarakennus on vuonna 1958 muutettu ammattikouluksi ja toimii nyt varastona.

Saha-alueen laidalle rakennettu punainen mökki on liittynyt sahan junakuljetuksiin.

Porin Isosanta on maamme vanhimpia höyrysaahanpaikkoja ja osa merkittävää teollisuusympäristöä. Vuonna 1922 valmistunut suursahan rakennus on säilyttänyt höyrysaahakaudelle tyypillisen ulkoasunsa. Siihen liittyy vanhempi voima-asema savupiippuineen.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahatteollisuuden historia. Porvoo 1984, 208 - 209; Porin teollisuusympäristöt. Satakunnan museon julkaisuja 6/1987. Pori 1987, 62 - 69; W. Rosenlew & Co Aktiebolag 1853 - 1953. Helsingfors 1953; Timo Kantosen käynti paikalla 28.4.1994.

Entiset Isonsannan sahan rakennukset ovat ulkoasultaan hyvin säilyneet. Talotehtaaksi muutettu saharakennus (oik.) toimii nykyään veneiden talvitelakkana. Vanhan höyrykone- ja kattilahuoneen (vas.) yhteydessä näkyy kahdeksankulmainen savupiippu. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Edellisen sivun kuva: Tukin lajittelua ja syöttöä tukkialtaasta tukkisillalle Isonsannan sahalla vuonna 1933. Valok. Pietinen. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 195
Peruskartan numero: 1144 05

Pomarkun saha

Pomarkku

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Tukholmalaisen kauppiaan ja puutavaraliikemiehen J.E. Francken hallinnassa oli vuosisadan vaihteessa Reposaaressa saha ja useita pienempiä sahalaiteksia Suomessa. Pomarkun höyrysaaha kuului Råfsö Ångsågs Aktiebolaginin laitoiksiin vuodesta 1911 alkaen. Vuonna 1914 perustettu Pomarkun liikeosakeyhtiö Yrjö Wiro ja kumppanit siirsi sahatoiminnan nykyiselle paikalleen aikaisemmalta Kyläkosken kohdalta kilometrin verran alajuoksulle. Keskisuuren sahayrityksen toiminimi vaihtui 1938 Pomarkun Liike Oy:ksi ja siihen kuului myös puusepänverstaas sekä ovi- ja ikkunatehdas. Sahaus päättyi 1980-luvulla.

Kuvaus

Tyhjillään oleva saharakennus on Pomarkun kirkonkylässä, edelleen käytössä olevan tehdasalueen keskellä.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on vanhimmilta osiltaan 1920-luvun alusta. Sen nykyasu on muotoutunut lähinnä vuonna 1938 toteutetussa uudistuksessa. Perinteisen saharakennuksen tunnusmerkit - moniruutuiset ikkunat, punainen ulkoviiri, valkoinen listoitus - ovat nähtävissä. Saharakennuksen vieressä on pulpettikattoinen tiilinen voima-asema ja savupiippu. Voima-asemaan vuonna 1952 sijoitetun, Suomen Sokerilta ostetun höyrykoneen säilymisestä ei ole tietoa.

Sahan kaksikerroksinen konttorirakennus valmistui 1920-luvun alussa. Samoihin aikoihin rakennettiin myös kuivuri ja lautavarasto. Väkiläksi kutsuttu rakennus on vuodelta 1945. Ympäristössä on sahatyöntekijöiden asutusta. Sahan työntekijöitä asui etenkin Kiilholmantien varrella ja jonkin verran myös Sahalan alueella.

Pomarkun entinen höyrysaaha on esimerkki maaseututaajaman merkittävästä työllistäjästä. Höyrysaahakauden tyypillinen saharakennus, voima-asema ja savupiippu ovat säilyneet.

Pomarkun höyrysaahan lautarha vuonna 1910. Tapuleiden takana näkyy Pomarkun kirkko. MV/KKA.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 281 -282; Pomarkun rakennusinventointi vuodelta 1991, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto. Huom. Rakennuskannan ja laitteiston säilyneisyyttä ei ole kesän 1994 aikana arvioitu paikan päällä.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 201
Peruskartan numero: 1141 10

Luvian höyrysahan rauniot

Luvia

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Livialaiset K.F. Holmberg ja tämän yhtiötoverit perustivat kirkonkylään sahan ja puusepänverstaan vuosisadan alussa. Sekä sahan että höyläämön tiedetään toimineen ainakin jo vuonna 1921. Kirkon luoteispuolella vuodesta 1897 toiminut ns. Branderin saha oli ennen uutta sahalaitosta tuhoutunut tulipalossa.

Kuvaus

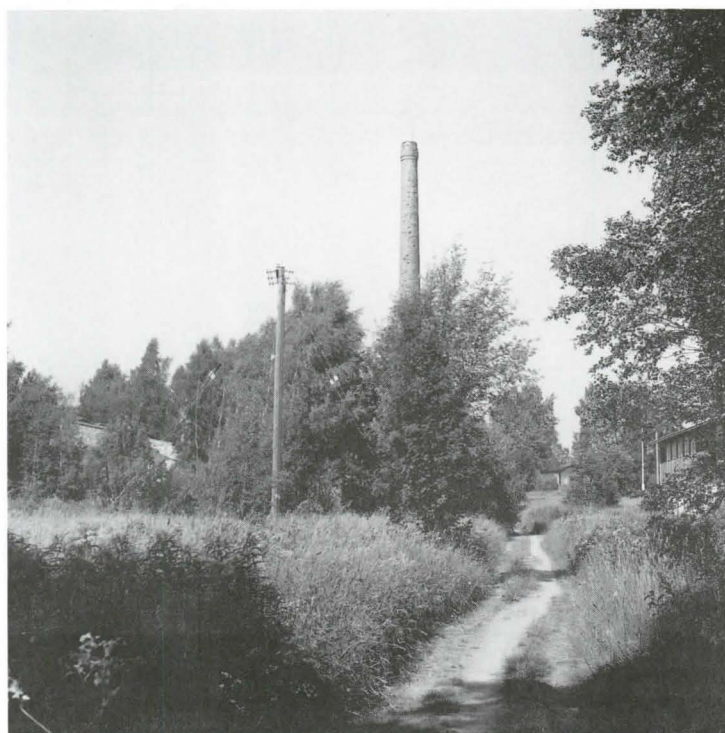
Kohde sijaitsee Luvian kirkonkylän luoteisreunalla taajama-asutuksen ja entisestä merenlahdesta raivatun viljelytasangon välimaastossa. Paikka on kuivalla maalla kolmen kilometrin päässä merestä.

Sahan mielenkiintoisin jäännös on suuri voimalaitoksen raunio savupiipun juurella. Kiviliuskeista muuratut seinät ovat ehjät kolmelta sivulta. Pulpettimainen rakenne on osittain kaksikerroksinen ja varustettu betonisin ala- ja välipohjin. Vesikattoa ei enää ole. Höyrykattila- ja konehuoneen lisäksi rakennuksessa on kuivattu viljaa ja lautoja. Tiilinen savupiippu on lyhentämätön ja näkyy kauaksi kirkonkylän maisemassa. Puisen saharakennuksen jäljiltä on koivikossa valta-akselin ja kehäsahojen perustuksia. Lounaisen tulotien varressa on tukkien kuljetusta varten kaivettua ojaa ja allas.

Voimalaitoksen jäänteiden vieressä on puusepänverstaas vuosisadan alusta. Rankorakenteinen, juurakoilla tuettu satulakattoinen rakennus sisältää verstashallin ja ullakon. Se on alkuperäisessä käytössään. Lähistön rakennuskannasta liittyvät sahaan ainakin työnjohtajien asuinrakennus ja entinen konttori.

Luvian sahaperinteen muistoja on tavoitettavissa myös Laitakarin niemeltä. Siellä 1900-luvun alussa toimineesta höyrysahasta on säilynyt sahan isännöitsijän talo pihapiireineen sekä merimerkiksi muodostunut sahan savupiippu.

Rakennustavaltaan poikkeuksellinen höyrysahan voima-asema on säilynyt vaikuttavana rauniona Luvian kirkonkylässä. Sen savupiippu on vakiintunut osa taajamakuva.

*Entinen
höyrysahan
savupiippu
on edelleen
maamerkki
Luvian kir-
konkylässä.
Valok. Erkki
Härö 1994.
MV/RHO.*

Lähdeviitteet

Suomenmaa III. Helsinki 1921, 298; Eino Koivun 13.7.1994 antamia suullisia tietoja; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 13.7.1994.

Voima-aseman poikkeuksellisena rakennusmateriaalina on ollut luonnonkivi. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 208
Peruskartan numero: 1142 08

Haminaholma

Merikarvia

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Pohjajoen alajuoksulla Ahlaisissa on ollut vesisahoja 1760-luvulta lähtien. Ruotsalainen sahayrittäjä P. Wikström rakennutti höyrysaahan läheiseen Haminaholmaan 1870-luvun puolivälissä. Haminaholma toimi Antti Ahlströmin ja hänen yhtiönsä höyrysahana 1887 - 1923. Juhani Aho on Ahlström-elämäkerrassaan kuvannut Haminaholmaa teollisuusmies Antti Ahlströmin lempisahaksi, jonka yhteyteen rakennuttamallaan kesähuvilalla tämä mielellään hengitti "meri-ilmaa ja lautatarhojen tuoksua".

Kuvaus

Haminaholman saari on Pohjajoen suun edustalla.

Sahasta on jäljellä neljän kehäsahan perustukset ja voima-aseman kivijalan rauniot. Asutuksesta on säilynyt mansardikattainen asuinrakennus ja punamullattu varastorakennus. Saari on nykyisin A. Ahlström Oy:n henkilökunnan käytössä. Sahayhdyskunta on ulottunut myös mantereen puolelle, jossa on säilynyt viitteitä sahatyöväestön punatupaisesta asutuksesta.

Antti Ahlströmin teollisuustoiminnan juuret juontavat kymmenen kilometrin päähän Merikarvian Lankoskeen ja siellä edelleen olevaan Isoontaloon. Haminaholman sisarsaahan eli Eurajoella 1874 - 1923 toimineen Ahlströmin Kaunissaaren höyrysaahan rauniot ovat Haminaholman lailla tavoitettavissa saaresta.

Haminaholma on yksi merikarvia-laissyntyisen Antti Ahlströmin teollisuustoimintaan ja henkilöhistoriaan liittyvistä kohteista Satakunnassa.

Haminaholman höyrysaaha toimi vuodet 1873 - 1923. Laitos purettiin tämän jälkeen. Kuva vuosisadan alusta, MV/KKA.

Lähdeviitteet

Per Schybergson, Ahlströmin historia 1851 -1981. Vammala 1992, 62, 76 - 77; Satakunnan rakennusperinne. Satakunnan seutukaavaliiton julkaisu A:177. Pori, 136; Anneli Björkqvistin 2.6.1994 antamia suullisia tietoja. Eurajoen Kaunissaaren höyrystahasta ja yhdyskunnasta ks. Ulla Heino, Eurajoen historia III. Kokemäki 1992, 122 - 128.

Antti Ahlstöm hankki ja rakensi Satakunnassa useita vesi- ja höyrystahoja. Eurajoen Kaunissaarta ja Merikarvian Haminaholmaa kutsuttiin toistensa sisarsahoiksi. Molemmat olivat jokisuun edustalle saareen perustettuja sahayhdyskuntia asumuksineen. Rakennuskantaa on vähäisesti säilynyt vain Haminaholmassa. Kuvassa Kaunissaaren höyrystaha vuosisadan vaihteessa. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 206
Peruskartan numero: 2021 08

Vartsalan sahan alue ja yhdyskunta

Halikko

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Vartsalan sahan rakennutti tamperelainen kauppaneuvos L.J. Hammarén vuonna 1884. Sahan perustamisvuotena on mainittu 1878. Omistajanvaihdosten jälkeen toimintaa jatkoi Wartsala Ängsågs Aktiebolag, jonka sahoja olivat myös Perniön Hakkala ja Toijalan Akaa. Vartsalan saha oli suurin sahatavaran laivaaja Turussa. Sahayhdyskunta laajeni varsinkin tuotannon kasvuvuosina 1920-luvulla. 1940-luvulla sahan yhteyteen perustettiin talotehdas.

Laitosten toiminta päättyi 1960-luvulla. Aluetta on nyttemmin kaavailtu pientalojen ja loma-asuntojen uudisrakentamiseen.

Kuvaus

Entinen saha-alue sijaitsee Halikonlahden keskivaiheilla Vartsalansalmen rannalla. Maatalousvaltaisesta ympäristöstä erottuva entinen sahayhdyskunta rakentuu raitin varrelle.

Tuotantorakennuksista ovat jäljellä sahan rauniot ja talotehdas. Sahan kalkkihiekkatiilinen voima-asema on osittain sortunut. Siihen liittyy rapautunut punatiilinen savupiippu. Saharakennuksesta ja -koneista ovat jäänteinä betoniset perustukset. Ruostunut höyrykattila makaa ulkona. Hylätty kaksikerroksinen, kalkkihiekkatiilinen talotehdas on välittömästi edellisten rakenteiden eteläpuolella. Suurin osa meren ja raitin väliin jäävästä kaistaleesta on ollut käytössä lautatarhana ja satama-alueena.

Vanhimmat, sahan toiminnan alkuvuosiin palautuvat työväen asuinrakennukset sijaitsevat aivan meren tuntumassa saha-alueen pohjoispuolella. Näitä 1800-luvun lopun hirsirakennuksia on kutsuttu nimillä Uuskasarmi, Humppila, Tuupikkala ja Laaksoskan tupa. Näistä useimmat ovat peruskorjattuja ja asuinkäytössä. Sahayhteisön asutus on 1900-luvun kuluessa levittäytynyt raitin itäpuoliselle mäelle ja eritoten sen itärinteelle. Alueen vaikuttavimmat talot ovat korkealle kalliorinteeseen 1920-luvulla rankorakenteisina rakennetut Kukkulinna-kasarmit. Kolmesta Kukkulinna on vielä kaksi hylättyinä pystyssä. Niiden pohjois-, itä- ja eteläpuolelle sijoittuu tiivis 1900-luvun alun mökkiasutus, joka on pääosin edelleen käytössä.

Raitin varrelta on erikseen mainittava sahan keskeisen ammattimiehen, asettajan asunto, joka on rakennettu tuotantoalueen tuntumaan vuosisadan vaihteessa. Saman tien varrelle on 1940- ja 1950-luvulla rakennettu yhtenäiseksi riviksi ruokala, sauna ja asuntola. Ajojien päässä sijaitsevat konttorirakennus ja 1950-luvulla tyylietoisesti muutettu ja rapattu sahan johtajan asunto. Sahayhdyskunnan pohjoislaidalla on vuonna 1922 rakennettu, edelleen kouluna toimiva komea klassistinen kansakoulutalo. Etäällä pohjoisessa, maantien risteyksessä on rakennustyyppiään hyvin edustava työväentalo.

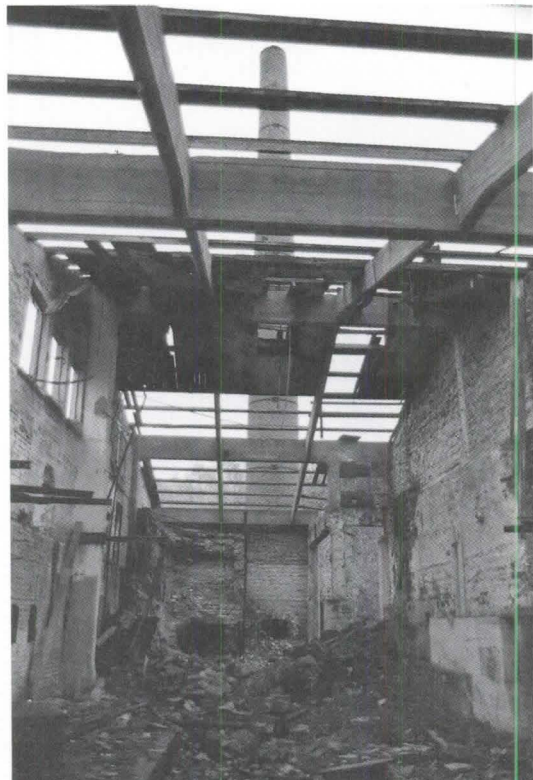
Varsinais-Suomen suurin sahalaite on säilynyt tiiviinä, vaikkakin osittain hylättyinä yhdyskuntana, joka sisältää asuinrakennuksia 1880-luvulta 1950-luvulle. Yhteisön omavaraisista palveluista on osoituksena mm. kansakoulutalo. Tuotantoalue on raunioitunut.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 267, 346; Halikon Vartsalan rakennuskaavaehdotusta ja Kukkulinnojen toimenpidekieltoa koskevat asiakirjat ja liiteaineisto vuodelta 1990, museoviraston rakennushistorian osasto; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 10.10.1994. Vartsalan sahayhdyskunnasta ks. Päivi Loimaala, Sahatyöläisten työ- ja elämänoloista Vartsalan, Harvaluodon ja Hakkenpään piensahoilla. Kansatieteen pro gradu -tutkielma Turun yliopistossa 1983.

Kukulinnaksi nimitetty työväen-
kasarmi Vartsalassa. Kaksi kol-
mesta Kukulinnasta on edelleen
hylättynä pystyssä.
Valok. J. Aarnio 1967. MV/KKA.

Vartsalan sahan voima-aseman
raunioita. Valok. Timo Kantonen
1994, MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 207
Peruskartan numero: 1043 11

Piikkiön saha

Piikkiö

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Puutavara Oy Piikkiön saha oli 1900-luvun alkupuolella tärkeimpiä sahatavaran laivaajia Turussa. Sen keskisuuri laitos Harvaluodon saarella oli Varsinais-Suomen harvoja teollisia höyrysahoja.

Kuvaus

Harvaluodon saaren Sahannokka ympäristöineen on tyypillistä Turunmaan sisäsaaristoa kapeine salmineen. Entinen saha-alue sijaitsee niemessä matalan lahden rannalla. Lähiöstölle on aikanaan syntynyt sahatyöläisten pienimuotoista asutusta.

Kaksikerroksinen, rankorakenteinen saharakennus on peruuttamattomasti rapistunut. Jämerät hirsiset pilarit ja palkit pitävät kuitenkin aaltoilevia seiniä ja reikäistä vesikattoa pystyssä. Sekä välipohjassa että kattorakenteissa on käytetty tukina kuusenjuurakkoja, minkä vuoksi rakentaminen voidaan ajoittaa vuosisadan vaihteeseen. Vieressä on tiilinen hammasfriisillä koristeltu voima-asema, jonka savupiippu ei ole säilynyt. Sahan vieressä on hakkeen poiskuljetukseen käytetty, hirsipilareilla seisova rakennus.

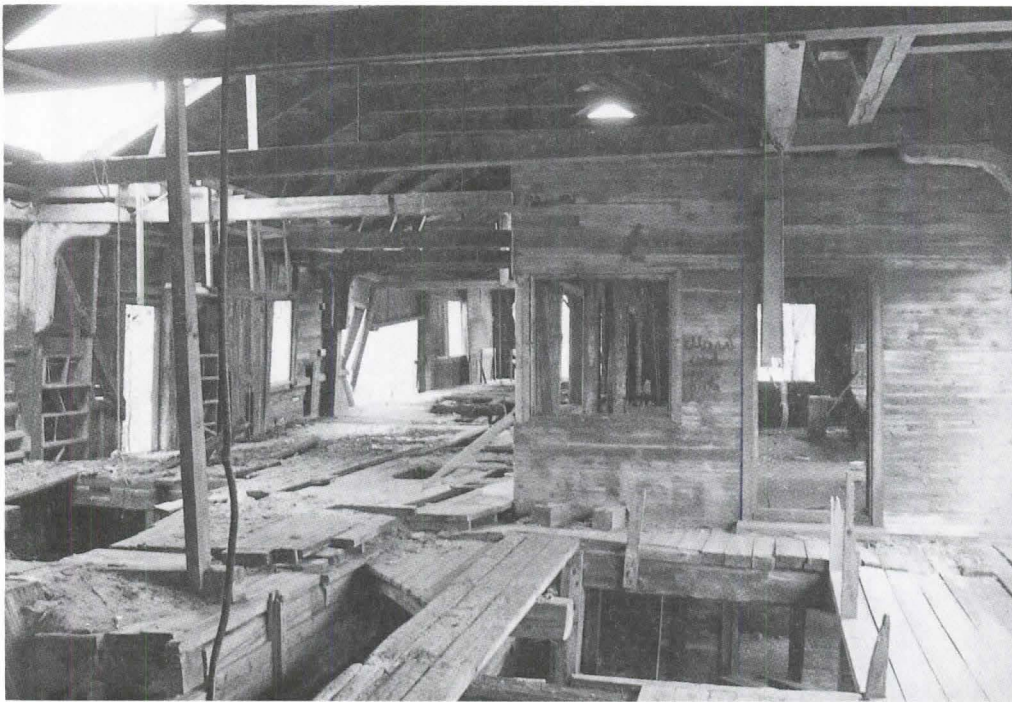
**Harvaluodon saha on ollut Varsinais-Suomen harvoja teollisia höyrysahoja.
Rakennustavaltaan perinteinen höyrysaarakennus on lahoamassa hiljalleen raunioksi.**

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 267; Turun maakuntamuseon tutkijan Eija Sunan 15.6.1994 antamia suullisia tietoja. Harvaluodon sahayhdyskunnasta ks. Päivi Loimaala, Sahatyöväen työ- ja elämänoloista Vartsalan, Harvaluodon ja Hakkenpään piensahoilla. Kansatieteen pro gradu -tutkielma Turun yliopistossa 1983.

*Rimojen peittämä entistä sahan rantaa Harvaluodon saarella.
Valok. Eija Suna/ Turun maakuntamuseo 1994.*

Harvaluodon höyrysahan hylätty saharakennus ja sen toisen kerroksen entinen sahasali eli yläsaha. Valokuvat Eija Suna/ Turun maakuntamuseo 1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 209
Peruskartan numero: 1041 06

Åselholman tuulisaha

Iniö

Turun ja Porin lääni

Kulttuurihistoria

Suomen sahateollisuuden historiasta tunnetaan vain kaksi tuulivoimalla käynnystä kauppasahaa. Ensimmäisen hankkeista toteutti vuonna 1728 luutnantti Magnus Otto Nordenberg, joka kuului Mäntsälän Alikartanon omistajasukuun Nordenskiöldeihin. Tämä hollantilaisten esikuvien mukainen tuulisaha pystytettiin Sipoonselälle Fagerön saarelle. Toinen harvinaisuuksista oli Porin porvareiden ensimmäiseksi sahakseen vuonna 1780 perustama Luusourin tuulisaha. Näiden lisäksi toimi Viaporin telakan tarpeisiin pieni tuulikäyttöinen sahalaitos. Suomenlahden rannikon talonpoikaisten tuulisahojen yleisyydestä ei ole tietoa, mutta sahatyyppi voidaan - runsaiden k...kien maassa - ylipäätään arvioida erittäin harvinaiseksi.

Iniön Åselholman tuulisahan rakensi talonpoika Johan Petter Josefsson vuoden 1902 vaiheilla. Perimätiedon mukaan Josefsson sai idean sahaan ruotsalaisilta kalanostajilta. Osan laitteistosta hän valmisti omassa pajassaan, osan teetätti Ruotsissa. Sahan käyttö päättyi vuonna 1915 akselin rikkoutumiseen. Rakennuksen ulkoasu ja siivekkeet entistettiin 1980-luvun alussa. Nykyinen omistaja on aikonut palauttaa myös sahakoneiston toimintakuntoon.

Kuvaus

Tuulisaha sijaitsee Åselholman saaren rantakalliolla Iniön pääsaaresta länteen. Nybondas-tilan rakennusryhmään kuuluu sahan ohella tuulimylly, paja, suola-aitta ja puolitoistakymmentä muuta rakennusta.

Kolmikerroksinen pyöreä saharakennus on vuorattu päreillä. Se on rankorakenteinen ja ja noin viisitoista metriä korkea (18 kyynärää). Kolmen siipiparin halkaisija on hieman tätä pidempi (19 kyynärää). Ulkovouri on punainen. Sahan ylin kolmas kerros, johon siivet liittyvät, on tuulen suunnan mukaan pyörivä.

Sahan laitteisto on todennäköisesti lajissaan ainoa Suomessa ja historiallisesti erityisen arvokas. Kehäsaha on puuraaminen ja 4 - 6 -teräinen. Sahalin sijoittaminen pyöreään rakennukseen ja voimansiirron järjestäminen on edellyttänyt saharakennukselle poikkeuksellisia ratkaisuja. Täydellisenä säilynyt koneisto sisältää runsaasti puuosia. Osa metalliosista on taottu tilan omassa pajassa, mikä lisää sahan kiinnostavuutta teollisuusperinnekohteena. Koska laitteisto on valmistettu mittatyonä saharakennukseen, se voidaan määritellä sahan kiinteäksi sisustukseksi.

Åselholman tuulisaha lienee ainoa maassamme. Sahamuistomerkkinä sillä on huomattavaa merkitystä rakennustekniikan, kiinteän teknisen laitteiston ja historiallisen taustansa kannalta sekä myös saaristomeren erityisolosuhteisiin nähden.

Lähdeviitteet

Entistämisyhtymän hakemus vuodelta 1979, museoviraston rakennushistorian osasto; Åbo Underrättelser 24.9.1987; Turun maakuntamuseon tutkijan Eija Sunan 15.6.1994 antamia suullisia tietoja. Varhaisista tuulisahoista ks. Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo, 88 - 90, 102.

Sågkvarn
på Nybondas hemman i Åselholm by, Inio.
Byggt omkr. år 1902 av Johan Petter Josefsson.
[Höjd till takkrönet: 18 alnar; vingarnas vidd: 19 alnar.]

Piirroksen Inión Åselholman tuulisahasta on laatinut J. Gardberg vuonna 1921. Jäljennös entistämisyhdistyksen liitteestä vuodelta 1979, museoviraston rakennushistorian osasto.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 220
Peruskartan numero: 2143 04

Palsan mylly ja saha

Padasjoki

Hämeen lääni

Kulttuurihistoria

Padasjoen Vesijaon kylällä on ollut mylly Palsanojan varrella 1800-luvun alusta. Perimätiedon mukaan jalkamyllystä ratasmyllyksi muutetun myllyn vanhimmat hirret ovat kuitenkin jo 1700-luvun puolelta. Myllyn yhteyteen 1920-luvulla rakennettu vesisaha on tiettävästi paikan ensimmäinen. Sahatoiminnassa on jonkin aikaa ollut apuna höyrykone. Kauppasahaus päättyi vuonna 1978, jonka jälkeen saha on ollut ajoittain kotitarvekäytössä. Nykyiset omistajat esittelevät paikkaa kesäisin myllymuseona ja jauhavat perinteisin menetelmin jauhoja myytäväksi.

Kuvaus

Saha- ja myllyrakennus on Vesijaosta Palsalampeen virtaavan Palsanojan varrella. Maantie 320, jota pitkin on Vesijaon kylään noin kahden kilometrin metsätaival, ylittää joen aivan sahan edessä.

Yksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on suureksi osaksi kosken päällä. Saha liittyy toisesta päädystään myllyn korkeakivijalkaiseen kivipariosaan, jonka edelleen toimivalle turbiinille johtaa maantiesillan luota kivinen vesiuoma. Myllyyn kuuluu myös korkea vehnätorni. Punamullattu kokonaisuus edustaa perinteistä rakennustapaa.

Palsan vesimylly jatkaa vuosisataista myllyperinnettä Päijät-Hämeessä. Myllyyn liittyy yksikehäinen saha, jonka pääty näkyy kivisen voimakanavan vieressä. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Pienen sahasalin laitteistona on Rautjärveltä tuotu kehäsaha (Lahden rautateollisuus Oy N:o 1852) sekä särmäyssaha.

Yksikehäinen saha liittyy vesivoimalla toimivaan, käytössä olevaan myllyyn. Rakennus, laitteisto, käyttö ja miljöö jatkavat vuosisataisia perinteitä.

Lähdeviitteet

Päijät-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet. Päijät-Hämeen seutukaavaliiton julkaisu A 14. Lahti 1983, 102; Omistaja Anneli Haaviston 29.7.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 29.7.1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 205
Peruskartan numero: 2121 12

Saikonkosken mylly ja saha

Mouhijärvi
Hämeen lääni

Kulttuurihistoria

Saikonkoski on historiallinen myllynpaikka. Etelärannalla sijaitseva mylly laajennettiin vuonna 1911 käsittämään myös sahan. Laitoksen voimanlähteenä ollut vesiturbiini vaihdettiin sittemmin höyrykoneeseen, joka kuitenkin räjähti vuonna 1944. Tämän jälkeen saha oli käytössä sähköllä toimivana 1970-luvulle saakka. Myllyn toiminta lakkasi jo aiemmin. Yksityisomituksessa oleva laitos on nykyisin käyttämätön.

Kuvaus

Kohde sijaitsee Saikonkosken rantatöyräällä Saikkalanjoen tuntumassa.

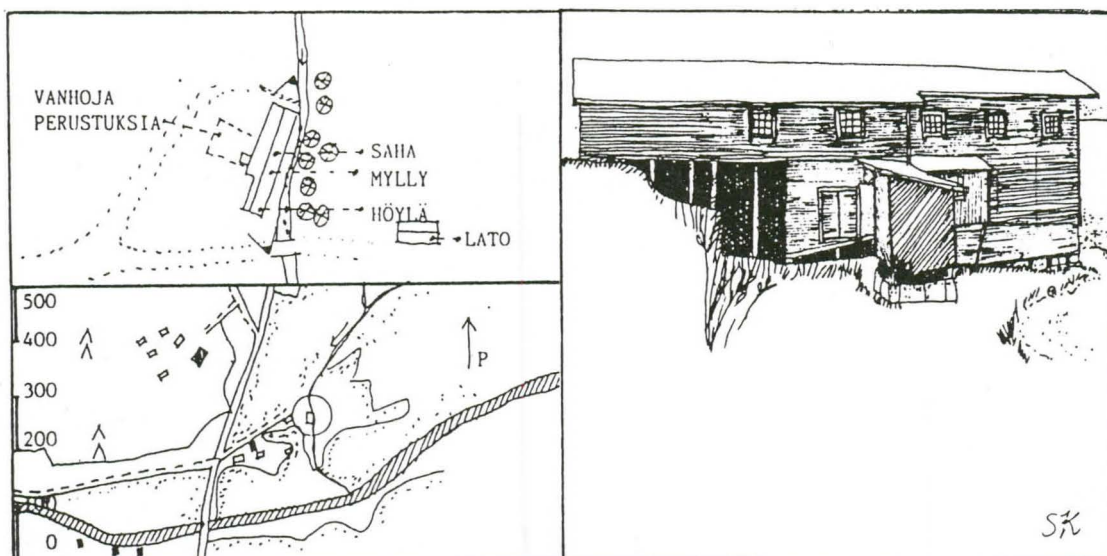
Rakennus on rankorakenteinen ja osittain kolmikerroksinen. Sahasalin alapuolella on kaksikiviparinen mylly, jonka rakenteet ovat sahaa vanhemmat. Suorakaiteenmuotoisen rakennuksen sivulla on pienen puisen höyrykonehuoneen jäännökset. Sahasali eli ylin kolmas kerros jatkuu puupilareiden varassa rantatöyrään päälle. Huomattavan korkea saharakennus on varustettu perinteisin moniruutuisin ikkunoin ja listoituksin.

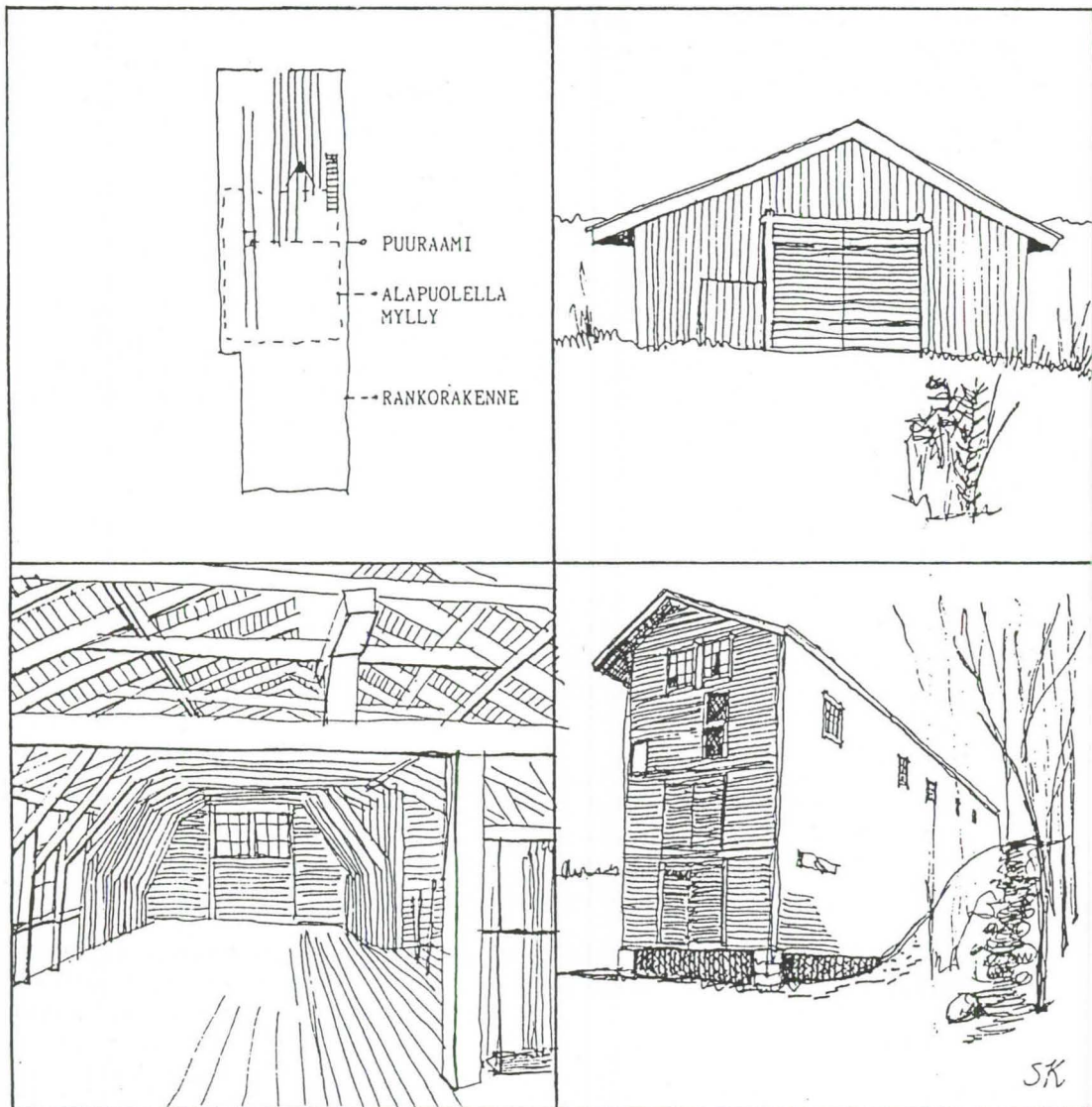
Sahan varustuksena on puuraaminen kehäsaha sekä särmäsaha ja höyläkone. Puukehäisiä tai puukehyksisiä sahakoneita on säilynyt hyvin vähän. Sellainen on entistettynä ainakin Temmeksen Mikkolan vesimyllyn ja -sahan yhteydessä sekä Seurasaaren ulkomuseossa (Sarvilahden kartanon vesisaha). Saikonkoskessa olleista sahan ja myllyn vesirakenteista on jäljellä kivisen vesikanavan jäännökset. Miljöön on vesisahalle- ja myllylle tyypillinen.

Vesisaha- ja myllyrakennus on huomiotaherättävän korkea. Historiallisesti arvokkaana varustuksena on puuraaminen kehäsaha.

Lähdeviitteet

Sirkka Köykkä - Tiina Schultz - Maisa Siirala, Tampereen vesi- ja ympäristöpiirin alueen vanhat vesirakenteet, vesimyllyt ja -sahat. Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja nro 452. Helsinki, 1993, 114 - 115. Selvitys sisältää inventointitiedot useista pirkanmaalaisista vesimyllyistä ja -sahoista.

Saikonkosken saha sisältyy inventointikohteena selvitykseen "Tampereen vesi- ja ympäristöpiirin vanhat vesirakenteet, vesimyllyt ja -sahat" (1992). Tämän ja edellisen sivun piirrokset (Sirkka Köykkä) ovat vesi- ja ympäristöhallituksen julkaiseman selvityksen vuonna 1988 toteutetusta inventointiosuudesta.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 218
Peruskartan numero: 2143 07

Mainiemen sahan alue

Padasjoki
Hämeen lääni

Kulttuurihistoria

Mainiemen kaksikehäisen höyrysaahan perustivat vuonna 1880 seudun kartanonomistajat C. Schultz, E. Mether-Borgström ja G. Schildt. Sahan useimmat rakennukset ovat tilanomistaja A.V. Niemisen ja tämän pojan omistuskaudelta 1909-1929. Nieminen uusi tuotantorakennukset kokonaisuudessaan vuonna 1910 sattuneen tulipalon jälkeen. Osakeyhtiönä jatkaneen sahan toiminta päättyi vararikkoon 1960-luvun alussa, jonka jälkeen nykyiset omistajat ovat ylläpitäneet alueella etupäässä matkailutoimintaa.

Kuvaus

Saha-alue on Päijänteen rannalla Kullasvuoren harjun kupeessa. Selänteen kainaloon jäävä lampi, Rumppi, on ollut luonnollinen vesiallas tukeille. Varsinainen saharanta onkin siten kaivannolla Päijänteeseen yhdistetty entinen lampi. Tuotanto- ja asuinrakennusten sijoittelu myötäilee maastonmuotoja.

Kaksikerroksinen, rankorakenteinen saharakennus on vuodelta 1910. Sitä on toisesta päästä myöhemmin jatkettu. Vaikka sahasalin välipohja on osittain purettu, antaa säilynyt kehäsahaosa kuvan perinteisestä sahaiinteriööristä. Lattian ja kattotuolien väli on matala, vain 185 cm:n tietämissä, mikä on tyypillinen varhaisen höyrysaarakennuksen piirre. Perinteistä saharakentamista edustavat lisäksi moniruutuiset ikkunat, kattolyhty, erillinen teroitushuone laitteistoinen - juurakoita ei hirsirakenteissa kuitenkaan ole käytetty. Alakerrassa on pieni ruokalahuone, raamien perustukset ja kiskoja.

Edellisen vieressä on vuonna 1923 valmistunut tiilinen pulpettikattoinen voima-asema ja korkea tiilinen savupiippu. Täydellisenä säilynyt höyrykone- ja kattilahuoneen varustus on historiallisesti arvokas. Päävoimanlähteenä oleva höyrykone on englantilaista alkuperää (Bellis & Morgom Ltd Birmingham England N:o 4887). Valta-akselin ohella se on pyörittänyt 100 kW:n generaattoria. Pienen höyrykoneen (Wäinölän Konepaja Jyväskylä 1903) pyörittämä generaattori on myöskin paikallaan. Tulitorvikattila on kaksipesäinen. Höyrykonehuoneen viereen 1950-luvulla liitettyssä pajassa on Arrakosken ruukilla käytössä olleita sepän työvälineitä mm. ahjo ja alasin sekä vanha palopruutta (Tangue Makers Birmm).

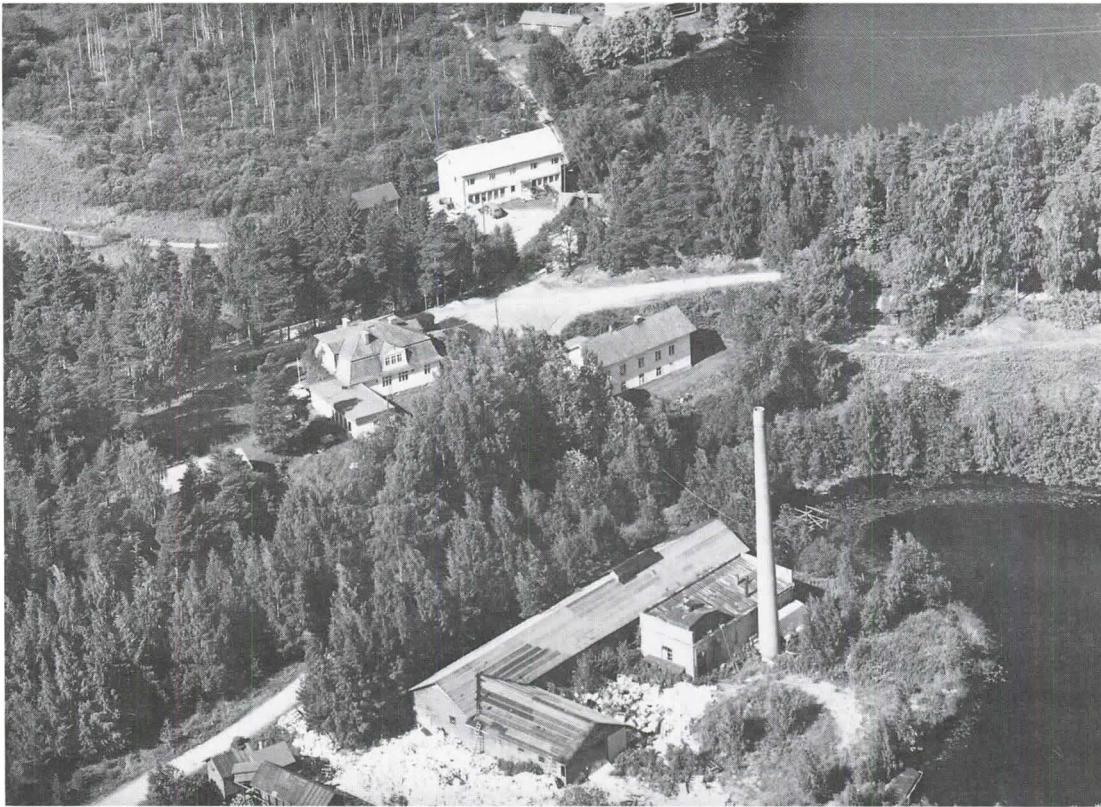
Rankorakenteinen höyläämö on 1930-luvulta. Jotta höylätty puu on voitu lastata suoraan proomuihin, on höyläämö rakennettu osittain veden päälle. Höyläkone on Lahden rautateollisuuden valmiste. Entinen mylly sahan alkuajoilta on toiminut muun muassa kuivaamona ja muutettu nyttemmin korjaamoksi. Muita tuotantorakennuksia ovat: vanha höyläämö, hakkurirakennus ja iäkäs hakesiilo.

Hirsirunkoiset konttori- ja asuinrakennukset seuraavat nauhamaisesti harjun itärintettä. Nk. Valkoinen pytinki on rakennettu sahan konttoriksi ja isännöitsijän asunnoksi vuoden 1880 aikoihin. Kutakuinkin samanikäisiä ovat konemestarin pytinki ja tallipytinki aittoineen, jotka kolme on perimätiedon mukaan siirretty Mainiemeen Arrakosken ruukilta. Alueella on näiden lisäksi entinen työnjohtajan pytinki ja muita sahatyöläisten mökkejä. Sahan konttorina ja isännöitsijän asuntona viimeksi toiminut mansardikattoinen rakennus on 1920-luvulta. Sahan kauppa on siirretty aikanaan maantien varteen. Useimmat asuinrakennukset on peruskorjattu matkailukäyttöön. Entinen lautatarha on asuntovaunualueena.

Mainiemen höyrysaahan alue on miljööltään, rakennuskannaltaan ja höyrykonelaitteistoltaan parhaiten säilyneitä höyrysaahoja. Se on harvoja esimerkkejä entisestä saha-alueesta, jolle on löytynyt uusi, historialliset arvot säilyttävä käyttö.

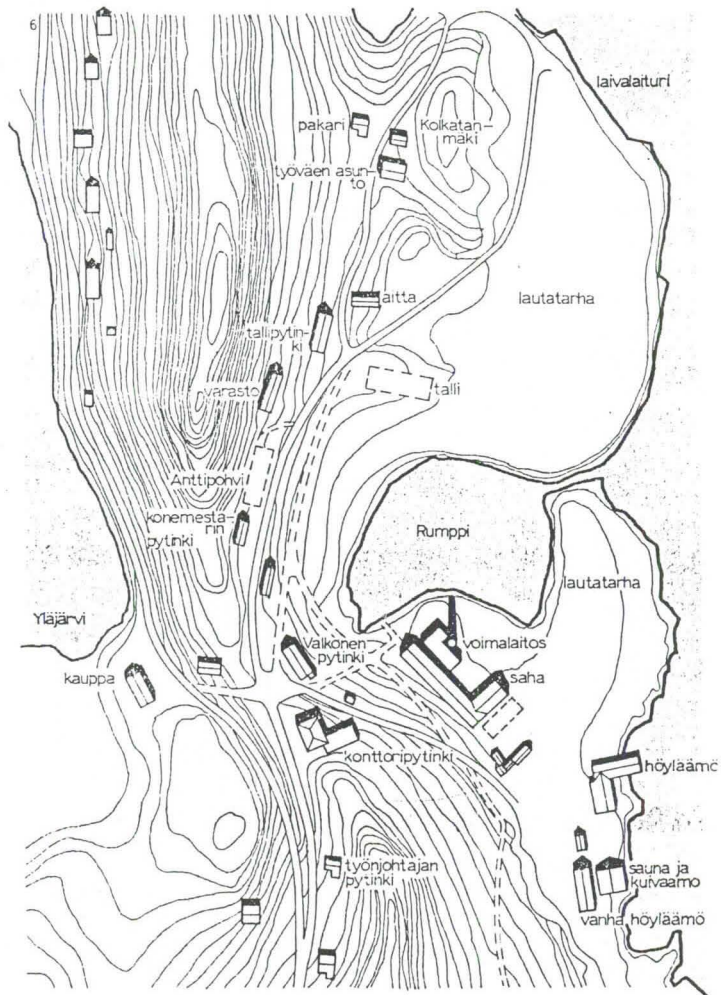
Lähdeviitteet

Päijät-Hämeen rakennusperinneselvitys. Mainiemen vanha höyrysaaha. Lahden museolautakunnan selvityksiä ja kannanottoja XXIV/1983. Lahti 1983; Omistajien Kerttu ja Matti Mertsalmen 29.7.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 29.7.1994.

Ilmakuva Mainiemen sahan alueesta lakkauttamisen jälkeen. Valok. Keijo Kääriäinen, Lammi.

Toiminnan aikaista tilannetta kuvaava kartta on Mainiemen vanhasta höyrystahasta tehdystä Päijät-Hämeen rakennusperinneselvityksestä (Lahden museolautakunnan selvityksiä ja kannanottoja XXIV/1983) Rakennuskanta on säilynyt kuvatuunlaisena. 1:4000.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 217
Peruskartan numero: 2123 08

Pyhäjärven saha

Pirkkala
Hämeen lääni

Kulttuurihistoria

Partola Ångsåg & Kvarn -nimisen höyrysahan perusti Pirkkalaan disponentti Elisier Johansson vuonna 1887. Vararikon jälkeen yritys päätyi Reposaaaren höyrysahalle. Pyhäjärven saha Oy perustettiin vuonna 1916. Osakekannan pääosa siirtyi myöhemmin Rauma Woodille ja sen seuraajalle Rauma-Repolalle, joka luopui sahasta 1950-luvulla. Vuonna 1957 sahan entisessä kuivaamossa alkoi Coca Colan pullotus ja alue on ollut virvoitusjuomateollisuuden käytössä siitä lähtien. Varsinainen saharakennus on kuitenkin ollut vuodesta 1956 tyhjiään eikä kuulu Hartwall Oy:n käyttöönä vuokraamiin kiinteistöihin.

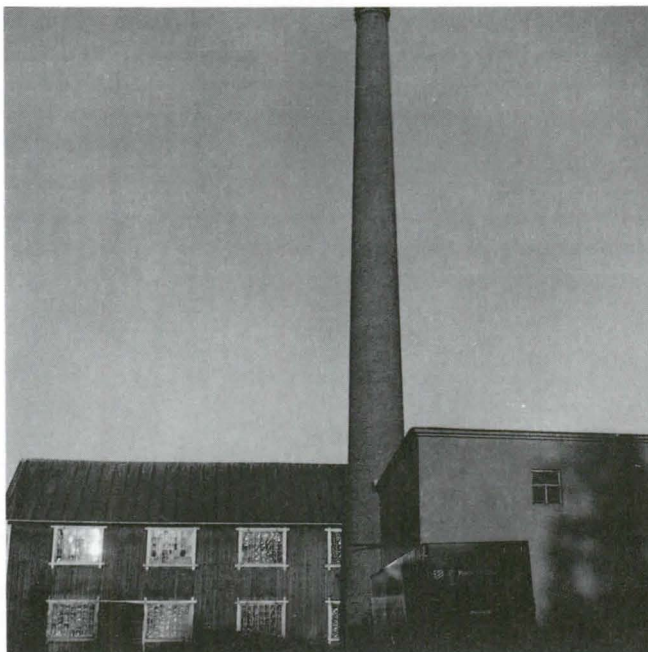
Kuvaus

Saha-alue sijaitsee Pyhäjärven etelärannalla Pirkkalan kunnan koillisnurkassa. Pyhäjärven vastarannalla on Tampereen Pyynikki. Maalla liikkujan kannalta entinen saha on jäänyt kätköksiin Hartwall Oy:n tehdasalueen taakse.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on ilmeisesti vuosisadan vaihteessa rakennettu. Sen kantavat rakenteet on tuettu hirsiliitoksia, ei kuitenkaan juurakoin. Kattotuolikonstruktio on kauttaaltaan hirrestä. Kahdeksi tasoksi porrastettuun sahasaliin liittyy suorassa kulmassa kaksikerroksinen lajitteluosa. Ulkoseinän pystyvuoraus on punamullattua ponttilautaa, satulakatto on katettu huovalla. Perinteisestä saharakentämisestä todistavat myös julkisivun moniruutuiset ikkunat - jopa 35 ruutuiset - ja listoitus. Rakennuskokonaisuuteen kuuluu sahan ohella pulpettikattoinen, vaaleaksi rapattu tiilinen voima-asema, lyhentämätön savupiippu ja puinen hakesiilo. Rakennukset ovat tyhjiään, eikä niissä ole sahan aikaista laitteistoa.

Voima-aseman lähetyvillä on uusrenessanssivaikutteinen yksikerroksinen puurakennus, jossa on toiminut sahan konttori, sekä sahanhoitajan mökki rantasaunoineen. Punatiilisessä rakennuksessa alueen itälaidalla on ollut sahan palo-asema. Kahdesta tiilisestä kuivaamosta on jäljellä joitakin rakenteita osana Hartwall Oy:n tehdasta. Sahatyöntekijöiden kasarmit on purettu.

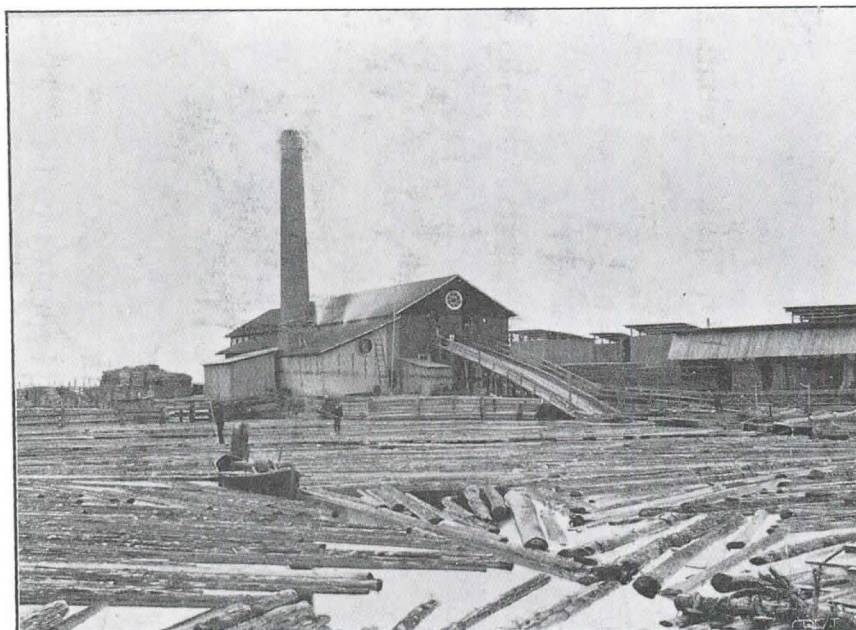
Perinteinen saharakennus, voima-asema ja savupiippu muodostavat poikkeuksellisen hyvin säilyneen höyrysahan rakennusryhmän.

*Pyhäjärven entisen
höyrysahan saharaken-
nus, savupiippu ja
voima-asema. Valok.
Timo Kantonen 1994.*

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 264, 346, 423; Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliiton julkaisu B 107. Tampere 1981, 112; Henrik Salmelinin 3.8.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 29.7.1994.

Tampereen ympäristössä on Pyhäjärven sahan lisäksi toiminut muitakin keskikokoisia höyrysahoja. Nämä laitokset on kuitenkin purettu. Kuvassa Näsijärven rannalla sijainnut A. Ahlström Oy:n Santalahden höyrysaha vuosisadan vaihteessa. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 216
Peruskartan numero: 2131 09

Hämeenlinnan höyrysahan alue

Hämeenlinna

Hämeen lääni

Kulttuurihistoria

Hämeen ensimmäiset höyrysahat olivat Lahden saha (1869), saman pitäjän Vesijärven saha (1874) sekä Akaan ja Hämeenlinnan höyrysahat (1873). Hämeenlinnan höyrysahan perusti helsinkiläinen kauppias Fabian von Schanz. Laitoksesta kehittyi porvoalaisen Aug. Eklöfin omistuksessa 1895 - 1942 läänin suurin. Uittoreittin kannalta saha sijaitsi edullisesti ja pystyi hyödyntämään sekä eteläisen Hämeen että Pirkanmaan metsävaroja. Kaupungin ja Eklöfin vuokrasopimuksen purkaututtua 1942 jatkoi OTK joitakin vuosia sahausta Varikonniemellä. Samoihin aikoihin sinne sijoitettiin armeijan varikkoja. Alue on viime vuosina tullut tunnetuksi arkeologisista kaivauksistaan, joissa on etsitty todisteita Hämeen muinaiskaupungista.

Hämeenlinnan höyrysaaha on rakennusmuistona liitettävä Vanajaveden ympäristön ainutlaatuiseen tiilirakentamisen kerrostumaan: Hattulan keskiaikainen kirkko, Hämeen linna, lääninvankila, Linnan kasarmit, höyrysahan ja verkatehtaan teollisuusrakennukset, rautatieasema sekä Katisten ja Vanajan linnan kartanot.

Kuvaus

Saharanta on Vanajaveden rannalla vastapäätä Hämeen linnaa. Paikka on Varikonniemien muinaismuistoaluetta. Viereiseltä Hämeenlinnan rautatieasemalta sahatavara on kuljetettu edelleen junalla tapuloitavaksi Eklöf-yhtiön laivauspaikkaan Porvooseen.

Sahan rakennuskannasta ovat ehjimpinä säilyneet kookas punatiilinen höyrykone- ja kattilahuone vuodelta 1921 ja sen edustalla oleva taitekattainen tiilinen kuivaamo vuodelta 1911. Edelliseen liittyy noin puoleen alkuperäisestä korkeudestaan lyhennetty nelikulmainen savupiippu. Saharakennuksesta on jäljellä sen tiilinen kivijalka. Raunion vaikuttavuutta lisäävät sahakoneiden perustukset, jotka ovat niissä yleisesti tavattavan betonin sijasta tiiliset.

Laaja rämettynyt alue on täynnä sahateollisuuden jäänteitä. Näitä ovat kaksi pahoin tuhoutunutta tiilirakennusta, joista toinen puna- ja toinen kalkkitiilinen, palokaluvaja, tienpohjat, puukujan jäänteet sekä ranta-alueen pengert- ja uittorakennelmia. Pääradalta viuhkana johtaneita pistoraiteita reunustavat varikkojen betoniperustukset.

Radan itäpuolella Sairion kaupunginosassa on säilynyt osia Sahamäkenä tunnetusta työntekijöiden mökkiasutuksesta.

Maineikkaasta höyrysaahasta on säilynyt kookkaat tiilirauniot ja edustava voima-asemarakennus piippuineen. Toiminta-aikanaan saha on ollut näkyvä osa yhtä maamme historiallisinta kaupunkimaisemaa.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 231, 281; Sahan vaiheista tarkemmin ks. Karl Ekman, Aug. Eklöf Aktiebolag 1864 - 1924. Borgå 1924 sekä Katriina Koskinen, Linnaniemestä Varikonniemeksi. Hämeenlinnan Hätilänniemen miljööön muuttuminen 1870-luvulta 1980-luvulle. Suomen historian tutkimus Tampereen yliopistolla 1993; Timo Kantosen käynti paikalla 29.7.1994. Hämeenlinnan historialliseen museoon on taltioitu Hämeenlinnan höyrysahan perinneyhdistyksen keräämää aineistoa.

Hämeenlinnan höyrysaha vuosisadan vaihteessa. Hämeenlinnan kaupungin historiallisen museon kuva-arkisto.

Voima-asema piippuineen ja saharakennuksen rauniot sijaitsevat Varikonniemessä Hämeen linnaa vastapäätä. Valok. Timo Kanttonen 1994, MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 219
Peruskartan numero: 2143 08

Holmin imukaasumoottorisaha

Padasjoki
Hämeen lääni

Kulttuurihistoria

Arrakoski on historiallinen sahan- ja myllypaikka sekä ruukinympäristö. Pastori A.A. Arwidsson, sotakamreeri C.G. Methner ja tuomari C. Arkenholtz rakennuttivat paikalle vuonna 1798 maamme kaiketi ensimmäisen ohutteräisen sahan. Viimeksi käytössä ollut vesisaha purettiin 1970-luvulla, ja siitä on jäljellä kiviperustusta koskessa padon ja meijerirakennuksen alapuolella.

Liikkeenharjoittaja Anders Holm vuokrasi Arrakosken koskioikeuden ja perusti kosken rannalle harjatehtaan vuonna 1908. Holm rakennutti 1939 - 1940 pienehkön polttomoottorilla toimivan sahalaituksen Miestämä-järven rannalle. Se toimi jälleenrakennusvuosina myös vientisahana. Kotitarvesahaus lopetettiin 1970-luvulla.

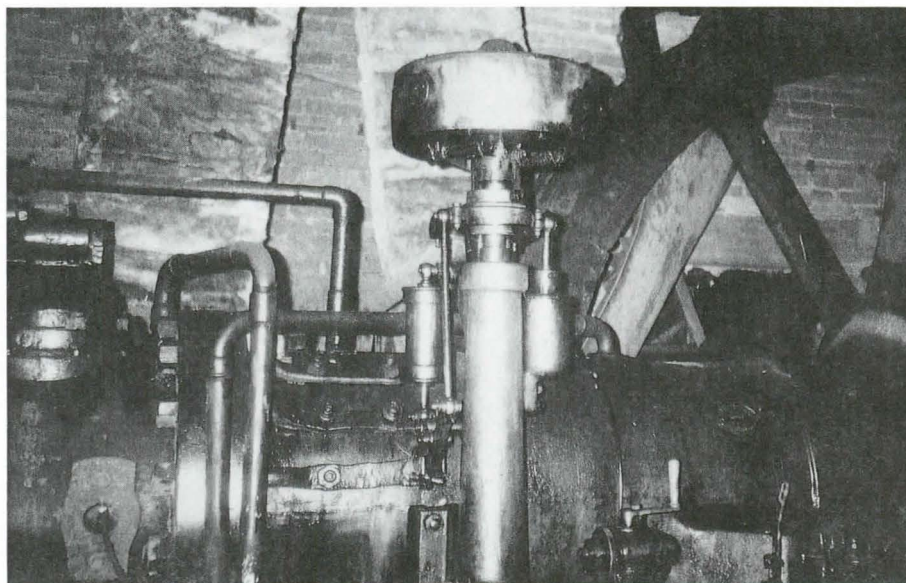
Kuvaus

Holmin saha sijaitsee Miestämän rannalla kilometrin päässä Arrakosken historiallisesta teollisuusmiljööstä Kaukelan suuntaan. Pieni saha ei juurikaan ole jättänyt teollisen toiminnan jälkiä järven rantaan. Ympäristö on liki rakentamatonta.

Kaksikerroksinen, yhdelle kehäsahalle mitoitettu saharakennus on valmistunut 1940. Rankorakenne, satulakatto ja moniruutuiset ikkunat yhdistävät sen perinteiseen saharakentamiseen. Kehäsaha ja särmäyssaha ovat molemmat tukholmalaisen Bolinderin valmisteita. (Särmäyssahan valmistajakilvessä lukee "N:o 2 Patent", kehäsahan vuosimallia ei mainita). Viereisen voima-aseman runko on kalkkitiiltä ja tasakatto betonia. Rakennus käsittää häkättilahuoneen ja konehuoneen.

Hyvin säilynyt voima-aseman laitteisto on tekniikan historian kannalta erityisen mielenkiintoinen. Voimanlähteenä on sahoilla jonkin verran käytössä ollut polttomoottoreihin kuuluva imukaasumoottori. Kyseessä on ainoa kesällä 1994 tehdyssä sahainventoinnissa tietoon tullut säilynyt imukaasumoottori. Suurikokoinen sylinteri, jonka männän liike perustuu palavaan hiilimonoksiidiin, makaa betoniarkulla. Moottori on saksalaisvalmisteinen (GEBR. KÖRTING Körtingsdorf b. Hannover 4056). Sen pyörittämä 6000 kg painoinen valurautainen voimapyörä on halkaisijaltaan yli kolme metriä (!) ja ulottuu konehuoneen lattialta katonrajaan. Häkäkaasun kehittämiseen käytetty kattila, "häkäpönttö", on omassa huoneessaan. Laittekokonaisuudesta on poistettu vain huoneiden välisiä ruostuneita häkäputkia.

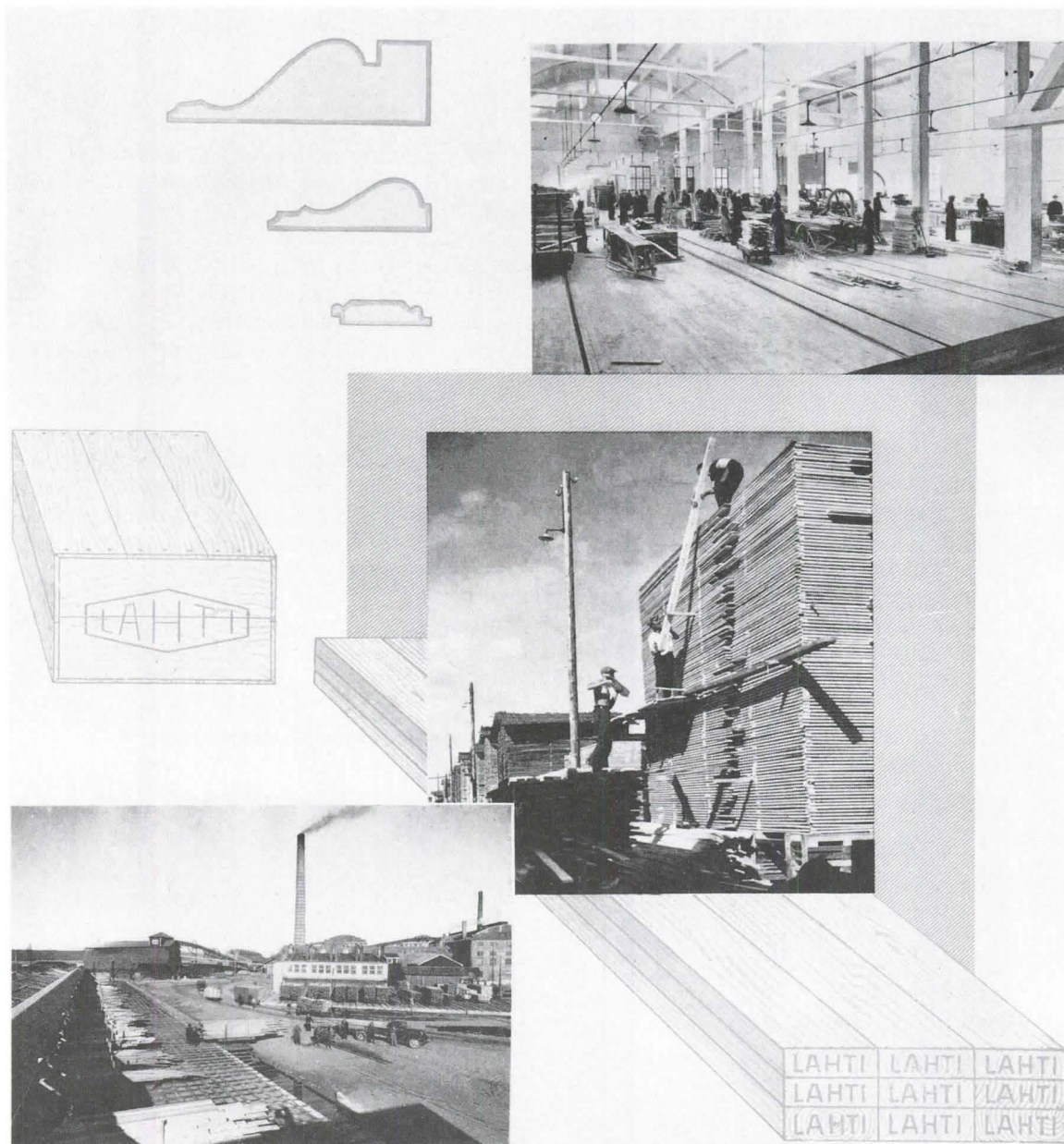
Arrakosken vesisahaperinteitä jatkanut Holmin imukaasumoottorisaha on teknis-historiallinen harvinaisuus.

Lähdeviitteet

Kalle Mertsalmen 29.7.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 29.7.1994. Arrakosken vesisahasta Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 173.

Edellisen sivun kuva: Polttomoottoreihin lukeutuva imukaasumoottori on ollut jonkin verran käytetty voimanlähde pienehköillä sahoilla. Teknis-historiallisena harvinaisuutena sellainen on säilynyt entisellä Holmin sahallä Arrakoskella. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Lahti kuuluu paikkakuntiin, jossa vaikuttaneista höyrysahoista ei ole säilynyt rakennusmuistoja. Kuvassommitelma on Lahden Saha Osakeyhtiön esittelyosuudesta Suomen talouselämä sanoin ja kuvin -teoksessa (Helsinki 1939, 169).

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 236
Peruskartan numero: 3042 03

Keisarinkosken vesisaha

Anjalankoski
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Keisarinkosken vesisahan ja höyläämön rakennutti vuonna 1890 Liikkalan hovin omistaja everstiluutnantti Lennart Forstén. Laitos siirtyi vuonna 1907 haminalaiselle Vihtori Yrjöselle, joka omisti myös Summajoen partaalla sijaitsevan Metsäkylän sahan. Keisarinkosken saha on vielä 1980-luvun lopulla työllistänyt kaksi henkilöä, ja se on edelleen toimintakuntoinen.

Kuvaus

Saha sijaitsee teollisuusperinteeltään rikkaan Summajoen keskijuoksulla. Sahapaikka on jokiuomassa pelto- ja metsämaastoa alempana. Perinteistä vesisahaympäristöä täydentää maastoa mukaileva tie, joka ylittää joen sahan vieressä.

Vuonna 1890 rakennetussa kaksikerroksisessa, rankorakenteisessa sahassa on kulmatukina juurakoita. Pieni, yksinkertainen sahalli sisältää erillisen teroitushuoneen. Julkisivussa huomio kiinnittyy 12- ja 15-ruutuisiin ikkunoihin sekä päätyjen suunnikkaanmuotoisiin ikkuna-aukkoihin. Tukkisilta nousee toiseen kerrokseen patosillan vierestä, joka on säilynyt puuosia lukuun ottamatta.

Ainoa kehäsaha on Tampereen Konetehtaan vuonna 1925 valmistama (Dalni). Laitteistona on tämän lisäksi särmäyssaha (Bröderna Lindqvist säter Sweden K 46) ja tukkivinssi. Valta-akselia pyörittää sähkömoottori. 1940-luvulla käytöstä pois jäänyt turbiini on paikallaan kosken partaalla ilman vesikourua ja kammiota.

Entisen lautatarha-alueen läheisyydessä on rankorakenteinen höyläämö ja lautavarasto. Hieman syrjempänä on pieni paja ahjoineen ja työkaluineen.

Kyseessä on perinteinen vesisahan rakennus ja paikka. Vesivoimaan liittyneet rakenteet ja tekniikka ovat yhä nähtävissä. Sähkökäyttöiseksi muutettu saha on toimintakuntoinen.

Lähdeviitteet

Kotimaisen teollisuuden albumi. Helsinki 1913, VII:75; Sahuri Toivi Sirkiän 24.5.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 24.5.1994. Summajoen teollisuudesta ks. Summajoki. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu 1988 B:76.

Valok.
Timo
Kantosen
1994.
MV/RHO.

Tukkisillan puoleinen pääty moniruutuisine ikkunoineen ja listoituksineen edustaa perinteistä saharakentämistä. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 238
Peruskartan numero: 3131 06

Kannuskosken saha ja mylly

Luumäki
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Kannuskosken tunnettu teollinen historia alkaa nimismies Christer Pihlrothin 1670-luvulla omistamasta sahasta. Alueen kahdessa koskessa, Kannuskoskessa ja Ruokokoskessa on siitä lähtien ollut puuteollisuutta. Varhaisvaiheisiin kuului myös Haminan pormestari Friedrich Wittstockin vuonna 1736 perustama kauppasaha. Valkealan puoleisella rannalla toimi vuosina 1883 - 1939 puuhiomo ja pahvitehdas. Nykyinen Kannuskosken vesisaha on alkujaan palvellut tämän tehdaskylän kotitarvesahana.

Kuvaus

Kannuskosken vesisahan lisäksi koskimaisemaan kuuluvat vastarannan mylly sekä Nahkurin tila. Sahan ja myllyn tornimaisen vehnäpuolen välissä on patosilta. Hieman ylempänä kosken ylittää maantie.

Pieni rankorakenteinen saharakennus, joka on iältään arvioitavissa nuoreksi, on toisesta sivustaan ja toisesta päädystään osittain avoin. Sahasalin alla on vain matala tila valta-akselille, välivaihoille ja sahausjätteille. Höyläämö liittyy omana rakennusosana edellisen viereen. Tapuleille vie lyhyt kiskorata. Padolta johtaa puinen ruuhi turbiinikoppiin, josta turbiini antaa käyttövoiman sahalle. Kehäsahoja on yksi ja se on Tampereen rautateollisuus Oy:n valmistama (A 12 7814). Höyläkoneen valmistajamerkintä on "E.V. Beronius. M.V.A. Eskilstuna Sverige 1907".

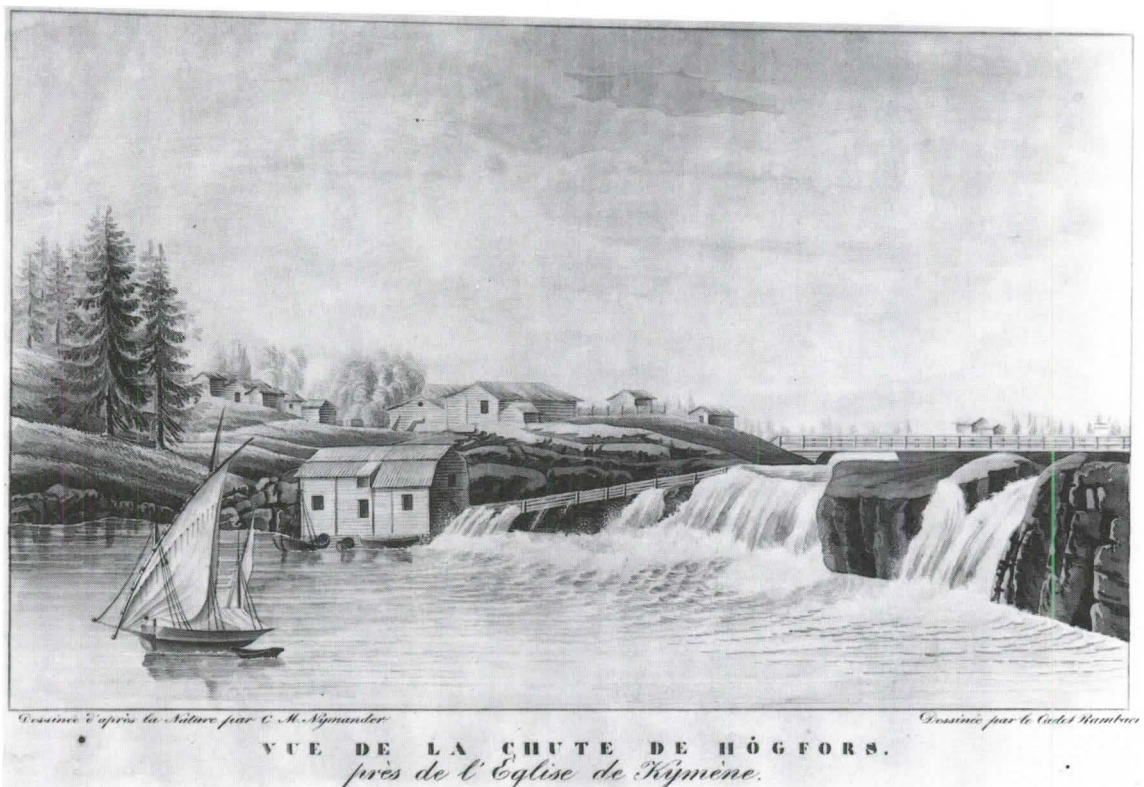
Historiallisella sahanpaikalla, kauniissa koskiympäristössä toimii edelleen vesivoimalla pieni sahalaitos.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 32, 65; Markku Kuisma, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Helsinki 1983, 214; Kannuskosken teollisuudesta ks. Kannuskoski. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu B:97 1992; Timo Kantosen ja Erkki Härön käynti paikalla 30.5.1994.

Edellisen sivun kuvassa Kannuskosken vesisaha (oik.) ja mylly (vas.).
Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Kymijoen Korkeakoski valjastettiin teolliseen käyttöön jo 1560-luvulla, kun paikalle rakennettiin vesisaha. Vuonna 1869 todettiin Kymijoen tukinuitto kosken läpi mahdolliseksi, mikä johti seuraavalla vuosikymmenellä Kymijoen suiston höyrusahateollisuuden ja Kotkan kaupungin syntymiseen. (Kadetti Rambachin kopio C.M.M. Nylanderin tussipiirustuksesta, MV/KKA.)

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 237
Peruskartan numero: 3042 02

Metsäkylän sahanpaikka

Vehkalahti
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Ensimmäisen kauppasahan Summajoen partaalle Metsäkylään perustivat vuonna 1730 Haminan pormestari F. Wittstock ja vehkalahtelaissyntyinen kauppias Jacob Forsell. Vuoden 1890 sahanhankkeen toimeenpanija oli haminalainen kauppias Konstantin Aladin. Alueella viimeksi käytössä ollut saharakennus oli haminalaisen Vihtori Yrjösen 1911-1912 rakennuttama, sittemmin palanut höyrystysaaha.

Kuvaus

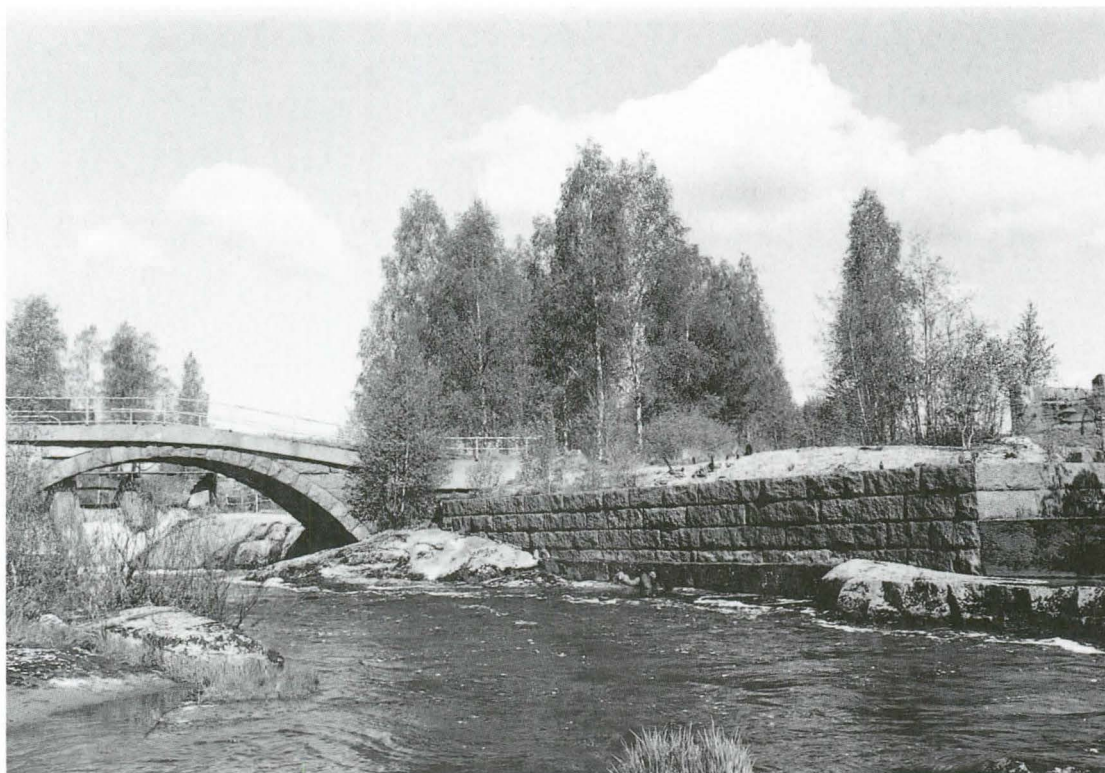
Kohde on teollisuusperinteeltään rikkaan Summajoen varrella, peltoaukean laidalla.

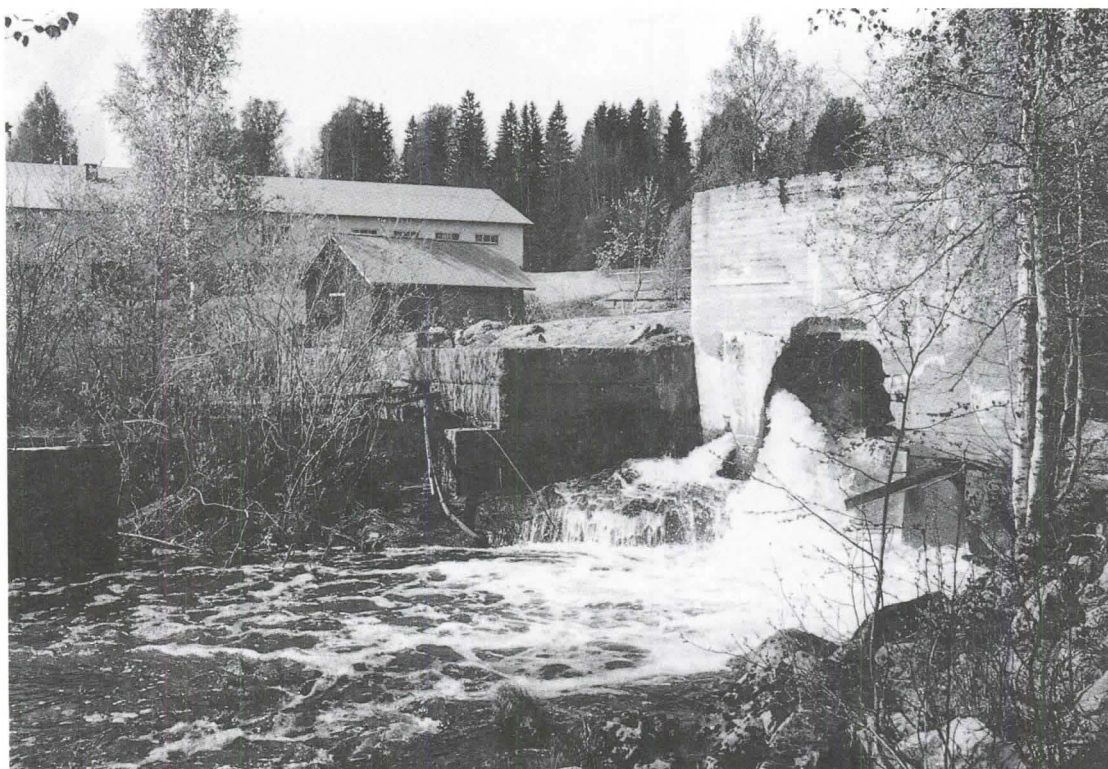
Vihtori Yrjösen rakennuttaman sahan graniittinen kivijalka reunustaa koskea. Betoninen turbiinikammio, kahden kehän perustukset, patosilta ja joen toisella puolen jatkuvat pengerrakennelmat muistuttavat teollisesta menneisyydestä. Säilynyt pieni tiilirakennus lienee sahanaikainen paja. Käytössä oleva yksiaukkoinen, kiviholvattu maantiesilta on aikanaan johtanut sahakompleksin alitse.

Metsäkylä on maakunnallisesti merkittävä sahanpaikka. Kosken rannalla on saharakennusten ja -koneiden perustuksia.

Lähdeviitteet

Kotimaisen teollisuuden albumi. Helsinki 1913. VII:75; Markku Kuisma, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Helsinki 1983, 214; Timo Kantosen käynti paikalla 24.5.1994.

Tämän ja edellisen sivun valokuvat: Saharakennuksen kivijalkaa ja turbiinikammion jäännöksiä Metsäkylän historiallisella vesisahanpaikalla Summajoen varrella. Valok. Timo Kanttonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 231
Peruskartan numero: 3113 07

Heikkilän höyrysahan paikka

Anjalankoski
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Kymenlaakson ensimmäisen höyrysahan perustivat Heikkilään kartanonomistaja K.R. von Essen sekä helsinkiläiset kauppaneuvos Fr.A. Gadd ja kauppias N.F. Gadd. Senaatti myönsi hankkeelle privilegion vuoden 1859 lopussa. Nelikehäinen, 100 hevosvoiman Bolinder-höyrykoneella varustettu suursaha valmistui 1860-1862. Yhtiö teki hetimiten katovuosina vararikon, minkä jälkeen Paul Wahl & Co osti sahan turvatakseen omistamansa läheisen Ummeljoen vesisahan aseman. Kymijoen läpiuuton alkaessa 1870-luvulla kävi selväksi, että virran keskijuoksu oli suursahan paikkana epäedullinen. Paul Wahl keskitti Kymijoen laitoksensa Hietasen saarelle ja lakkautti Heikkilän 1870- ja 1880-lukujen vaihteessa.

Kuvaus

Heikkilän edustalla Kymijoen uoma levenee ennen hienoista mutkaa. Länsiranta on muodostanut luonnollisen sijoituspaikan höyrysahalle ja tukkialtaalle.

Rantaviivan tuntumassa on säilynyt saharakennuksen ja koneiden perustuksia sekä kiinnitysrenkaita. Jäännökset ovat paikalle rakennetun omakotitalon puutarhassa ja metsikössä. Läntisellä peltoaukealla, josta on aikanaan kuulunut laajoja osia sahalle, on löydettävissä kahden suurehkon rakennuksen perustukset ja kaivo. LC-Myllykoski on vuonna 1993 pystyttänyt ajotien viereen sahasta kertovan muistokiven.

Jonkin matkaa etelämpänä Kymijoen varrella on maineikkaan Ummeljoen vesisahan sijaintipaikka, jonka yhteydessä on säilynyt rakennusmuistona sahanjohtajan käyttämä ns. Parpulan kartano.

Kymenlaakson ensimmäisestä höyrysahasta on jäljellä vuosisadan takaisia jäänteitä ja jokimaisema.

Lähdeviitteet

Senaatin talousosaston 201/93 kd 1859, valtionarkisto. Lupahakemukseen liittyvä kartta osoittaa sahaa varten hankitun maa-alueen; Ahvenainen, 208; Eeva-Liisa Oksanen, Anjalan historia. 1981, 511 - 512; Timo Kantosen käynti paikalla 24.5.1994.

Kymenlaakson ensimmäisen höyrysahan muistokivi Kymijoen rannalla Anjalankoskella. Valok. Timo Kantosen 1994. MV/RHO.

Toinen Norjan sahan säilyneistä luhtikäytävätiloista, Kirkkopytinki 1960-luvulla. Valok. Kymenlaakson maakuntamuseo, M. Salonen.

Enso-Gutzeitin tehasalue Kotkansaarella 1960-luvulla. Rantakaistalle levittäytyvää Norjan sahan tuotantoaluetta hallitsivat vielä tuolloin lautatarhat. Nykyisin sahatavara kuivataan yksinomaan keinokuivaamoissa. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 232
Peruskartan numero: 3023 12

Norjan saha ja sen luhtikäytävätalot

Kotka
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Norjalainen Hans Gutzeit laajensi johtamansa kauppahuoneen toiminnan Suomeen perustamalla vuonna 1871 höyrysahan Kotkansaareen. Kymijoen suistossa oli samana vuonna jo ennättänyt aloittaa toimintansa Ahlqvistin höyrysaha. Gutzeit kuljetutti suursahaansa varten kotimaastaan laitteistot sekä sahatyöntekijöitä perheineen. Norjalaisia työnjohtajia ja ammattimiehiä varten rakennettiin saha-alueen yhteyteen kaksikerroksisia sivukäytävällisiä pytinkejä. Gutzeitin sahoilta talotyyppi omaksuttiin muillekin sahapaikkakunnille, kuitenkin yleensä umpikäytäväksi muunneltuna.

W.Gutzeit & Co perusti vuonna 1907 Norjan sahan yhteyteen selluloosatehtaan ja aloitti laajentumisen puunjalostusteollisuuden monialaiseksi suuryritykseksi. Puinen saharakennus paloi vuoden 1941 pommituksessa ja tehtiin uudelleen tiilisenä. Tätä nykyä laitos toimii Enso-Gutzeit Oy:n Kotkan sahan nimisenä. Se on ainoa yhä toimiva niistä yhdeksästä suursahasta, joiden rakentaminen 1872 - 1876 synnytti Kotkan kaupungin.

Kuvaus

Saha sijaitsee alkuperäisellä paikallaan Kotkansaaren Koillisrannalla. Enso-Gutzeitin Kotkan tehdaskompleksiin kuuluvat selluloosatehdas ja vuonna 1952 valmistunut voimapaperitehdas, jonka julkisivut suunnitteli arkkitehti Alvar Aalto. Tuotantoalueen eteläpuolella sijaitsevat vanha ja uusi konttorirakennus sekä entisen norjalaisen sahayhdyskunnan rippeet.

Useaan otteeseen uusiutuneesta sahalaiteksestä palautuvat Hans Gutzeitin aikaan savupiippu sekä höyrykattila- ja konehuone, jotka valmistuivat tiilisinä ensimmäisen sahan yhteyteen vuonna 1872. Kahdeksankulmaista piippua on viimeksi käytetty tehtaan paloaseman letkujen kuivaamiseen. Laajennettu ja korotettu entinen höyrykattila- ja konehuone toimii nykyisin verstaana. Vieressä kapean kujan erottamana on kaarikattoinen tiilinen saharakennus vuodelta 1941. Se uudistettiin sisätiloiltaan perusteellisesti 1983. Sahan punatiiliset rakennukset erottuvat tehdasalueella omaksi ryhmäkseen.

Arkkitehtien Karl Lindahl ja Verner Thome piirtämän konttorirakennuksen valmistuessa vuonna 1903 oli yhtiön yksinomainen tuote vielä sahatavara. Uusi konttori valmistui Väinö Vähäkallion suunnittelemana 1937. Näiden lähetyvillä sijaitsevat kulttuurihistoriallisesti erityisen arvokkaat Herrainpytinki ja Kirkkopytinki, jotka ovat norjalaisten kirvesmiesten 1872 - 1873 maanmiehilleen rakentamia kaksikerroksisia "laubengang-" eli luhtikäytävätalaja. Asuinkasarmeja rakennettiin Norjan sahalla 1870-luvulla kaikkiaan neljä, joista mainitut kaksi ovat säilyneet. Sapokanlahden toisella puolella sijaitsevan Meriniemen huvilan rakennutti sahan johtaja Alexander Gullichsen itselleen vuonna 1898.

Vuoteen 1872 palautuvat voima-asema, savupiippu ja kaksi asuinkasarmia ovat Kotkan sahateollisuuden synnyn vanhimmat rakennusmuistomerkit - ja Hallan entisen sahayhdyskunnan ohella myös ainoat. Nk. Norjalaistalot kertovat ulkomaisten kauppahuoneiden ja liikemiesten vaikutuksesta Suomen sahateollisuuteen. Saha toimii alkuperäisellä paikallaan osana puunjalostustehdasta.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 305 -306; Jorma Ahvenainen, Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992. I ja II. Jyväskylä 1992, passim; Luhtikäytävätalajaista ks. Merja Härö, Työväenasunnot. Suomen rakennustaitteen museon näyttelyluettelo. Helsinki 1981, 23; Kymenlaakson maakuntamuseon teollisuusinventointi vuodelta 1984, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Timo Kantosen käynti paikalla 23.5.1994.

Vuonna 1941 rakennettu Enso-Gutzeitin Norjan sahan tiilinen saharakennus toimii samalla paikalla kuin sen ensimmäinen, vuonna 1872 rakennettu edeltäjä. Valok. Timo Kantonen 1994.

Tukkinippuja ja hinaaja Norjan sahan edustalla toukokuussa 1994. Valok. Timo Kantonen. MV/RHO

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 233
Peruskartan numero: 3023 12

Hallan sahan alue ja yhdyskunta

Kotka

Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Norjalaisten liikemiesten perustaman Halla Aktiebolagin höyrysaha valmistui Hallan saarelle 1876. Laitosta laajennettiin 1886 tiilitehtaalla ja 1903 selluloosatehtaalla, jossa sahanjätteet keitettiin selluksi. Yhtiöllä oli vuosisadan alkupuolella myös neljä muuta sahaa. Halla siirtyi Kymiyhtiölle vuonna 1916. Vuoden 1933 tulipalon jälkeen rakennettu kookas kaarevakattoinen saharakennus purettiin, kun Hallan laitosten toiminta lopetettiin vuonna 1986.

Kuvaus

Hallan saari sijaitsee Kymijoen suun edustalla Kotkansaaresta koilliseen.

Sahan toiminta-aikana sen tuotantorakennukset, lautatarhat, lastauslaiturit ja asuntoalueet täyttivät koko Hallan saaren. Autioituneen yhdyskunnan historiallisia elementtejä ovat osittain säilynyt rakennuskanta ja itse saari, jonka topografia on muokkautunut puuteollisuuden palveluksessa. Saha on vaikuttanut myös viereisen Tiutisen saariyhdyskunnan syntyyn ja tarjonnut rakennusaineen sen työläisasunnoille.

Hallan höyrysahan tiilinen voima-asema rakennettiin vuonna 1878 ja sitä jatkettiin kahdella pajalla vuonna 1900. Vuonna 1920 rakennuksen julkisivut rapattiin nykyiseen asuunsa ja kattilahuoneen katolle rakennettiin vesitorni. Sahan käyttövoima muutettiin höyrystä sähköksi vuonna 1946. Savupiippu ja vesitorni kohoavat edelleen Hallan maamerkkeinä.

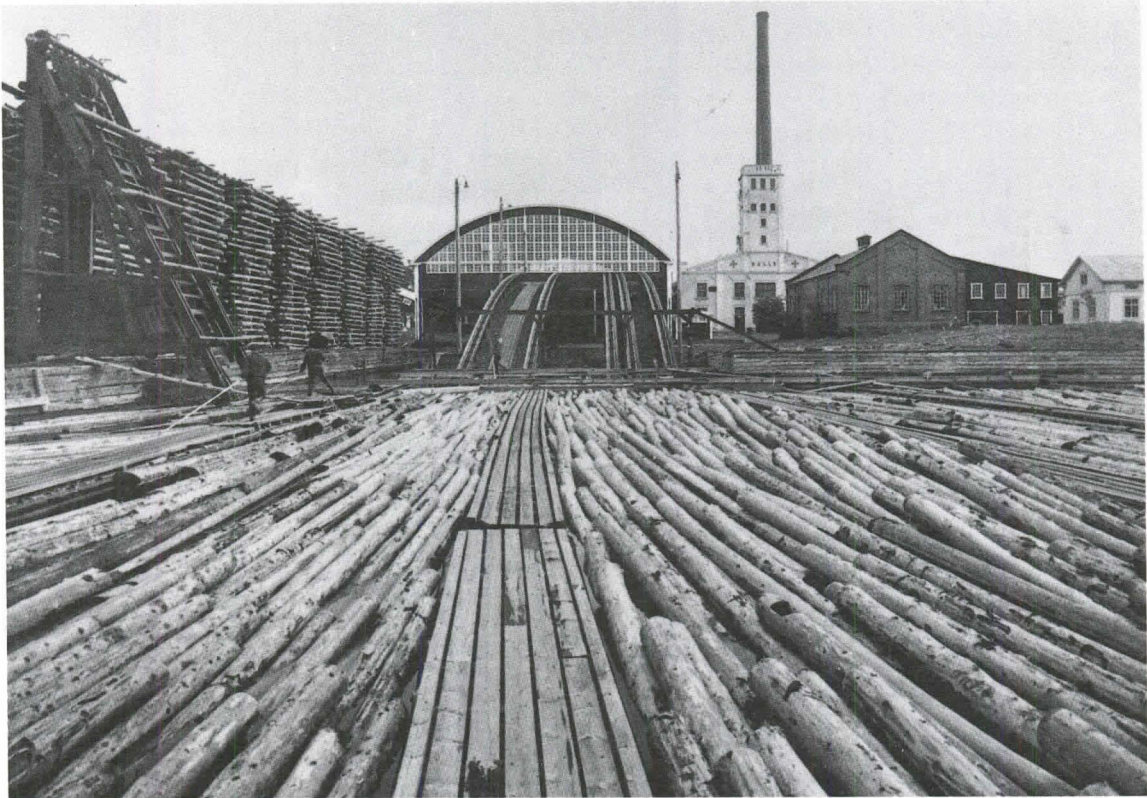
Edellisten länsipuolella ovat hirsirakenteinen sahan konttori (1926) ja puusepän verstaaksi valmistunut, ruokalana toiminut tiilirakennus (1907). Etäämpänä sijaitsevat kauppa- ja postirakenus (1927) ja klassistinen sauna ja pesutupa (1928), jossa on kylpenyt kerralla kymmeniä hallalaisia. Sahasaarelle rakennettiin alusta pitäen myös asuntoja - niistä on säilynyt vain yksikerroksinen puurakennus 1800-luvun lopulta ja nuorempi virkailija-asunto.

Entisellä saha-alueella on lisäksi varastokuureja ja muita rakenteita. Tiiliset selluloosatehtaan rakennukset rappeutuvat hylättyinä saaren pohjoisrannalla. Hallan vaikuttavimpiin ympäristöelementteihin kuuluu vuonna 1947 valmistunut teräskaarinen Karhusaaren silta, joka yhdisti Hallan saaren mantereeseen.

Hallan saari on merkittävän höyrysahan ympärille kehittynyt teollinen kulttuuriympäristö. Autioituneen yhdyskunnan alueella on sahan voima-aseman, konttorin ja ruokalan ohella asutukseen liittyneitä rakennuksia.

Lähdeviitteet

Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu A:26. Kotka 1992, 169-170; Halla 1875 - 1886. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja n:o 12. Kotka 1989; Anneli Kanerva, Piirteitä Hallan teollisesta kehityksestä ja rakennuskannasta (painamaton selvitys). 1987; Timo Kantosen käynti paikalla 23.5.1994.

Vuonna 1965 otetussa kuvassa näkyy tukkialtaan päässä Hallan viimeksi käytössä ollut saharakennus, joka purettiin 1986. Autioituneen sahayhdyskunnan maamerkkeinä ovat yhä kuvassakin näkyvät voima-aseman savupiippu ja vesitorni. MV/KKA.

Hallan sahan aluetta tänään. Alemmassa kuvassa entinen tehtaan sauna ja pesutupa. Valok. Timo Kantonen 1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 234
Peruskartan numero: 3023 12

Jumalniemen höyrysahan paikka

Kotka

Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Kotkansaaren ensimmäisen höyrysahan perustaja Carl Henrik Ahlqvist laajensi sahatoimintaansa vuonna 1874 rakennuttamalla Jumalniemen höyrysahan Kymijoen suistoon. Nelikehäinen laitos siirtyi vuonna 1897 Oy Halla Ab:lle. Kymi Osakeyhtiö hankki Halla-yhtiön laitokset omistukseensa vuonna 1916 ja jatkoi Jumalniemessä sahausta vuoteen 1938 saakka.

Kuvaus

Entinen saha-alue sijaitsee kaukana taajasta asutuksesta Kymijoen suistossa. Tuotantorakennuksista ja aikanaan tiivistä sahayhdyskunnasta on jäljellä runsaasti rakennusten perustuksia autioksi jääneellä niemellä.

Rauniotila tekee Jumalniemen erityiseksi Kotkan yhdeksään höyrysahaan liittyvien rakennusmuistojen joukossa, sillä muut höyrysahojen paikat ovat joko uusiutuneet monipuolisiksi teollisuuslaitoksiksi tai raivattu muun käytön vuoksi. Ahlqvistin ensimmäisen sahan paikalla on satama; Karhula, Sunila ja Norjan saha ovat tehdasalueita, joista vain viimeksi mainitussa on edelleen sahan rakennuksia; Hietanen on satama-alueita; Hovinsaaren ja Kivisillan sahoista ei ole säilynyt maanpäällisiä rakenteita; Hallassa on hävinneiden osien rinnalla vielä tärkeitä sahaan liittyneitä rakennuksia. Sitä vastoin Jumalniemessä on nähtävissä entisen yhdyskunnan vähittäinen peittyminen maastoon.

Kotkan historiallisiin höyrysahoihin lukeutuneesta Jumalniemestä on säilynyt metsämaastossa useita rakennusten perustuksia.

Jumalniemen höyrysaha toiminta-aikansa loppupuolella. Taustalla kohoaa jo Sunilan selluloosatehtaan moderni teollisuusarkkitehtuuri. Kymenlaakson maakuntamuseo.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 226 - 228; Halla 1875 - 1986. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja n:o 12. Kotka 1989, 16; Timo Kantosen käynti paikalla 23.5.1994

Kotkan hävinneeseen sahaperinteeseen kuuluu myös Jumalniemen lähellä sijainnut Karhulan vanha höyrysaha. Knut Hjalmar Casselin 1873 - 1874 rakennuttama saharakennus toimi Karhulan uuden sahan valmistuttua höyläämönä ennen purkamista v. 1954. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 235
Peruskartan numero: 3042 04

Tervasaaren saha

Hamina
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Haminan ensimmäisen höyrysahan, Tervasaaren höyrysahan perusti haminalainen kauppias Konstantin Aladin. Keskisuuri laitos valmistui vuonna 1882. Saha ja sen yhteydessä toiminut talotehdas paloivat vuonna 1947. Nykyinen saha pystytettiin tuhoutuneen edeltäjänsä perustuksille. Paikalla toiminut saha on ollut perustamisestaan lähtien kaksikehäinen.

Aladinien Tervasaaren saha siirtyi Vehkalahden puolella toimineen Ristiniemen höyrysahan omistajille. Ristiniemen palon jälkeen toiminta keskittyi Tervasaareen, kunnes sahaus lopetettiin vuonna 1987. Puuteollisuutta Tervasaaren saha-alueella jatkaa Roy-Timber Oy:n höyläämö.

Kuvaus

Merellinen sijainti Haminan kaupunkikeskustan lounaispuolella, lastauspaikan vieressä on ollut sahalle edullinen. Nykyisin sahanranta on käyttämätön lukuun ottamatta höyläämöä, joka toimii uudehkoissa toimitiloissa.

1940-luvun lopulla rakennettu kasikerroksinen, rankorakenteinen saharakennus on ulottuvuuksiltaan poikkeuksellisen kapea ja pitkä. Perustukset ovatkin tiettävästi peräisin palaneelta sahalta. Hirsirakenteissa on kulmatukina käytetty myös muutamia juurakkoja. Viimeksi käytössä ollut laitteisto on tuotannon päättymisen jälkeen jätetty paikoilleen. Sen vanhimmat osat ovat Karhulan pelkkakehäsaaha 1940-luvulta ja ruotsalainen jakokehäsaaha (Söderholm) samoilta ajoilta. Sahahallin ulkopuolella on tukkien, lautojen ja hakkeen käsittelyssä käytettyjä kuljettimia ja rakenteita.

Tervasaari on sahan ja puuteollisuuden paikkana vuosisadan ikäinen. Toimintansa lopettanut saha, jota ei ikänsä puolesta voitane pitää historiallisena rakennuksena, sijaitsee sahan alkuperäisellä paikalla.

Lähdeviitteet

Kotimaisen teollisuuden albumi. Helsinki 1913, VII:27; Kauppaneuvos Mauno Porvarin antamia suullisia tietoja 28.6.1994; Timo Kantosen käynti paikalla 24.5.1994.

Tervasaaren saharakennus on vuodelta 1947. Jälleenrakennuskauden sahalaitoksissa seurattiin vielä useimmiten höyrystöjen perinteisiä ratkaisuja mm. rakennusmateriaalin osalta. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 242
Peruskartan numero: 4112 03

Härskiänsaaren höyrysahan rauniot

Ruokolahti
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Lääninsihteeri Emil Hanén rakennutti Härskiänsaaren kaksikehäisen höyrysahan vuonna 1879. Paikalle oli jo 1800-luvun alussa perustettu telakka. Saha siirtyi vuonna 1897 norjalaisille Salveseneille, joilla oli entuudestaan Saimaan alueella Lauritsalan saha. Saha paloi vuonna 1918. Härskiän hovin alue lähisaarineen on nykyisin Kaukas Oy:n virkistyskäytössä.

Kuvaus

Entinen sahan alue sijaitsee Saimaalla Härskiänsaaren etelärannalla. Maatalouden ja kesäasukuksen harvaksen täyttämän saaren yhteytenä mantereeseen toimii kesään 1994 asti kapulalossi.

Keskisuuri sahayhdyskunta on sahapalon jälkeen saanut rauhassa metsittyä lukuun ottamatta Härskiän hovin ja entisen työnjohtajan asunnon pihapiirejä. Saharannassa on säilynyt korkea betoninen kehäsahan perustus sekä pienempiä valta-akselin ja tukkitransportin jalustoja. Näiden vieressä on vaatimaton tiilinen paja, sisällä ahjo ja alasin. Rantaviivassa on yhä havaittavissa sahateollisuuden jäljet: lautatarhan pohjaksi ristiin asetetut rimat muodostavat edelleen matalan vetisen maakaistaleen, jonka keskeltä erottuu lotjien laituripaikka. Saaren eteläkärki onkin merkitty peruskarttaan Rimalaituri-nimisenä. (Ainakin Perämeren rannikolla jäterimoista muodostettua rantaa on tavattu kutsua rimamöljäksi.)

Asuntoalueesta on jäljellä mäkimaaostossa kasarmien kivijalkoja ja pihan kiviaitaa. Työnjohdon asumista 1900-luvun alussa edustaa säilynyt puolitoistakerroksinen talo pihapiireineen. Sahan menneisyyteen olennaisesti liittynyt Härskiän hovi käsittää aitan, navetan, saunan, koivukujan sekä huomattavasti muutetun päärakennuksen.

Keskisuuren höyrysahan rauniot ja ranta ovat liki kahdeksassa vuosikymmenessä palautuneet osaksi luonnonkaunista järvimaisemaa.

Inventoiija tekee muistiinpanoja kehäsahan betonisen jalustan juurella Härskiänsaaren höyrysahan raunioilla. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Edellisen sivun kuva: Entinen lotjien laituripaikka erottuu keskellä rimalaituria eli rimamöljää, joka on sahausjätteestä muodostettua ranta-aluetta. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Lähdeviitteet

Etelä-Karjalan rakennuskulttuuri. Etelä-Karjalan seutukaavaliiton julkaisu 4-87, Lappeenranta 1987, 114, 115; Timo Kantosen ja Erkki Härön käynti paikalla 31.5.1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 239
Peruskartan numero: 3113 08

Kouvolan Saha Oy

Kouvola
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Kouvolan Saha Oy perustettiin 1906. Pienehkö laitos on sijainnut nykyisellä paikallaan vuodesta 1927 lähtien. Kauaksi vesistöistä perustettu saha on toiminut rautatiekuljetusten varassa. Käyttövoimana on alusta saakka ollut sähkö. Saha on edelleen toiminnassa.

Kuvaus

Saha sijaitsee Kouvolan ratapihan tuntumassa kaupunkitaajaman alueella (Kanervistonkatu 1 - 3). Sahalle johtaa sivuraide, jota myöten tukit, valmis puutavara ja sahausjätteet on aiemmin rahdattu. Olennainen osa toimivan sahayrityksen ympäristökuvaa ovat lautatapulit.

Kaksikerroksinen saharakennus on rankorakenteinen ja vaakalaudoitettu. Sitä on ilmeisesti pian rakentamisen 1926-1927 jälkeen jatkettu tukkisillan puoleisesta päästä; tukkisilta on sittemmin korvattu nostinlaitteella. Kantavien rakenteiden kulmatuet ovat laudoista. Sahahalliin liittyy suorassa kulmassa uudempi katettu lajittelupöytä.

Uudehko koneistus sisältää pelkka- ja jakosahaukseen käytetyt kaksi kehäsahaa (tamperelaisen Kone ja Terä Oy:n Sulo 51 vuodelta 1956) sekä särmäys- ja tasaussahat. Valta-akselia pyörittää sähkömoottori. Sivuraiteella seisoneisiin junavaunuihin ulottuneet hake- ja purukuljettimet ovat vielä osittain toimintakuntoiset.

Kanervistonkadun toisella puolen sijaitseva puinen konttori-asuinrakennus on otettu kokonaan asuinkäyttöön. Konttorina toimii nyt entinen omakotitalo lautatarhan laidalla.

Edelleen toimiva saha rautatieympäristöineen edustaa vesireiteistä riippumatonta sahalaitosta. Muutoin saharakennus vastaa ulkoasultaan ja sisätiloiltaan pienehköä perinteistä höyrysahaa.

Kouvolan Saha Oy. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Lähdeviitteet

Kouvolan Saha Oy:n toimitusjohtaja Anssi Heikkilältä 24.5.1994 saatuja suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 24.5.1994.

Rautatierahtaukseen liittyviä rakenteita Kouvolan sahalla. Puru ja hake on aiemmin ohjattu kuljettimilla suoraan junavaunuihin. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 240
Peruskartan numero: 3134 07

Lauritsalan sahan asuntoalueet

Lappeenranta
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Norjalaiset T. ja J. Salvesen rakennuttivat vuonna 1890 höyrysaahan Varkaansaareen Saimaan kanavan suulle. Sahayhdyskunta muodostui Saimaan ja kanavan väliselle kumpuilevalle niemelle. Varhaisimmat asuinrakennukset olivat tehtaan kasarmeja ja työntekijöiden itse pystyttämiä mökkejä. Työnantajan rakennustoiminta oli vilkasta varsinkin 1920- ja 1930-luvuilla sahanomistajaksi vuonna 1916 tulleen Kaukas Oy:n toimesta. Yhtiö rakensi Kanavansuuhun 1920-luvulla kaikkiaan 157 sahatyöväenasuntoa ja 13 virkailija-asuntoa. Samaan aikaan Kaukas Oy rakensi kaupunkiin yhtenäisiä asuntoalueita myös muiden laitostensa tarpeisiin.

Purettu sahalaite oli Etelä-Saimaan suurin ja ansaitsee erillisen kuvauksen. Vuoden 1906 tulipalon jälkeen saha rakennettiin tiilestä, mikä oli vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä hyvin harvinaista. Saha toimi Kaukas Oy:n omistuksessa vuoteen 1962, jolloin se kävi tarpeettomaksi uuden sahan valmistuttua yhtiön muiden tehtaiden yhteyteen 1959 (Ahti Korhonen ja Erik Kråkström). Vanha saha purettiin räjäyttämällä 1966.

Kuvaus

Entinen sahayhdyskunta sijaitsee Saimaan etelärannalla Lappeenrannan kaupunkitaajamassa. Suuret puunjalostuslaitokset ovat edelleen näkyvä osa kaupungin rantamaisemaa.

Järven ja kanavan väliselle kaistaleelle 1890-luvulla muodostuneesta sahayhdyskunnasta on säilynyt asuntoalueita. Harventunut "Mökkirivi" koostuu työntekijöiden rakentamista asunnoista 1910-1930-luvuilta. Sen pohjoispuolella on suunnitelmallisesti toteutettu asuntoalue "Telakanmäki", jonka rakentaminen alkoi vuonna 1926, arkkitehtinä W.G. Palmqvist. Entisen yhdyskunnan rakennuskanta on pääosin Kaukas Oy:n ajalta. Alueen koulu on vuodelta 1911. Lauritsalan sahan sijaintipaikka on asutuksen pohjoispuolella. Kaukas Oy:n asuntoalueet jatkuvat kanavan länsipuolella Parkkarilassa. Sarviniemessä on kaksi sahan johdon rakennuttamaa huvilaa vuosilta 1906 ja 1914.

Kanavansuun eteläpuolella sijaitseva Hakalin asuinalue liittyy myös kiinteästi Lauritsalan sahaan. Mökkiasutus tiivistyi nykyisenlaiseksi sen jälkeen, kun Lauritsalan uuden sahalaiteksen valmistuminen vuonna 1906 lisäsi työväenasuntojen tarvetta.

Lappeenrannan sahateollisuuden muistoista mainittakoon myös Luukanniemen höyrysaahan (1874 - 1888) muistomerkki sekä Lamposaaren höyrysaahan (1905 - 1967) rauniot ja yhdyskunnan rippeet. Pikisaareen vanha höyrysaaha korvattiin vuonna 1950 arkkitehti Einari Teräsvirran suunnittelemana, aikansa uusinta betonirakennustekniikkaa hyödyntäneellä rakennuksella.

Lauritsalan sahan rakennuttamat ja sen synnyttämät asuntoalueet ovat kulttuurihistoriallisia kaupunkiympäristöjä.

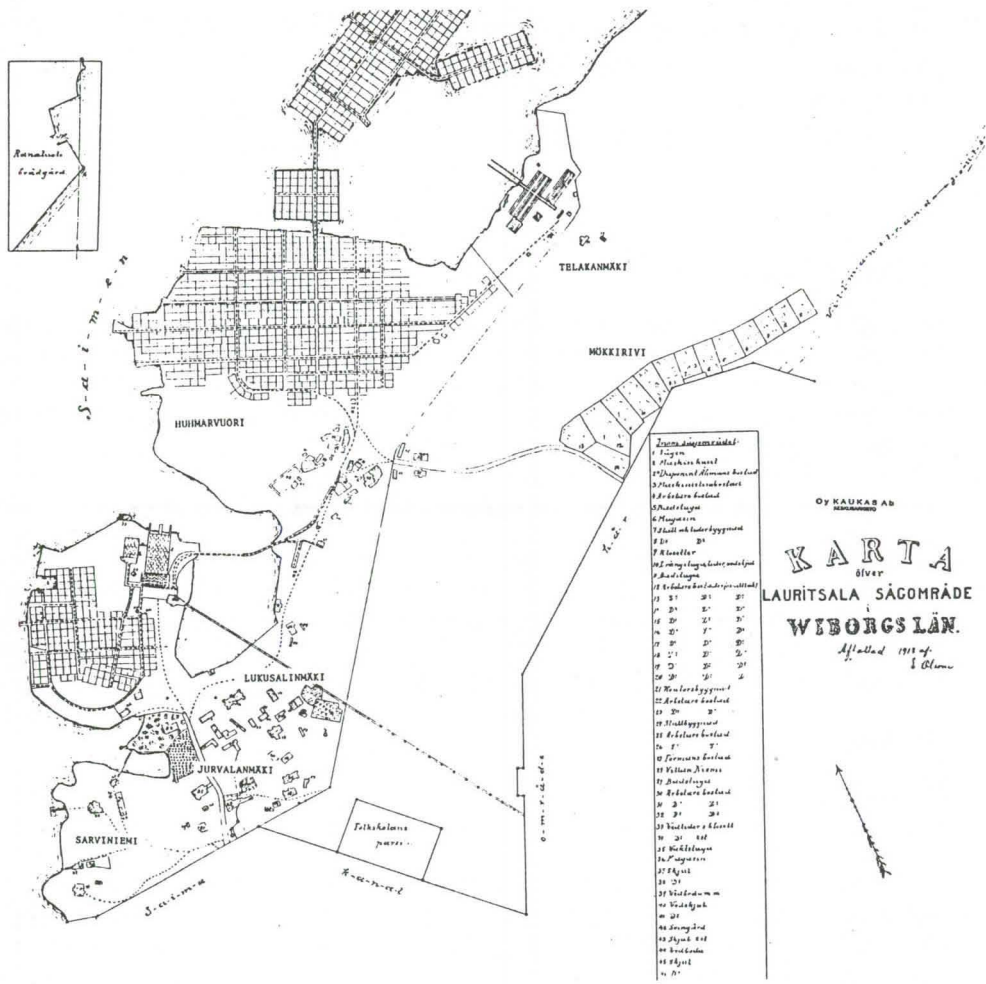
Lähdeviitteet

Leena Mäkipää, Lauritsalan sahan työväen työ- ja asunto-oloista 1916-1956. Etelä-Karjalan museon julkaisusarja 8. Lappeenranta 1982; 40 - 44; Kanavansuu. Rakennuskannan inventointi ja kuntoarviointi. Lappeenrannan kaupungin teknisen viraston rakennussuunnitteluosaston selvitys 1987; Etelä-Karjalan rakennuskulttuuri. Etelä-Karjalan seutukaavaliiton julkaisu 4-87. Lappeenranta 1987, 60 - 63.

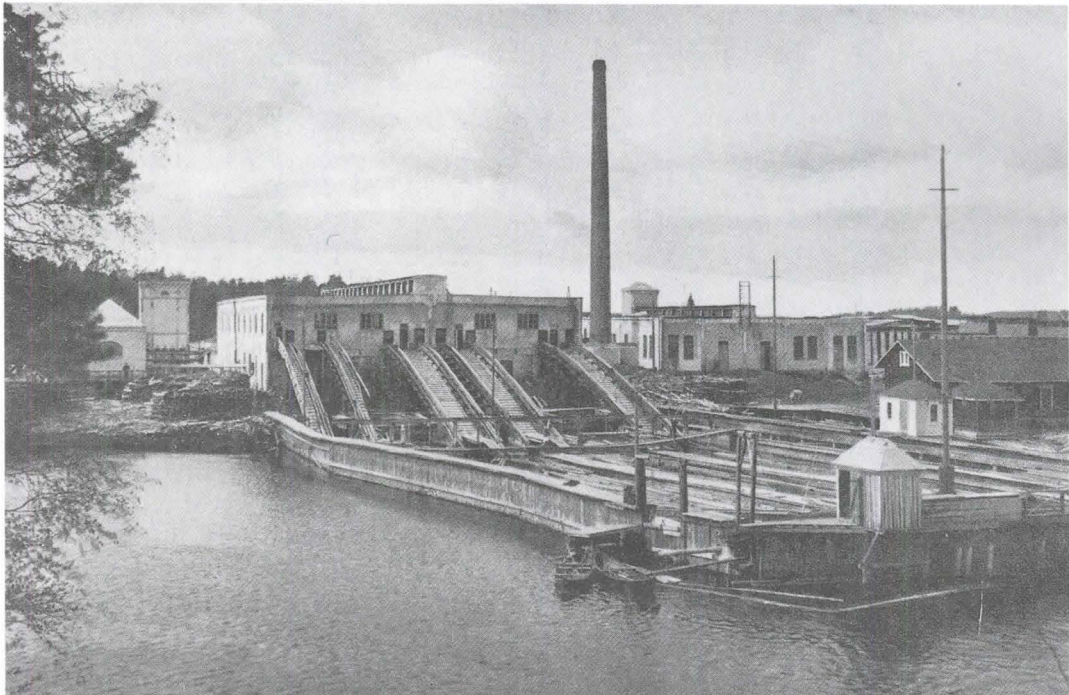
K ☆ S

KAU KAS

K ☆ V ☆ S

Kartta Lauritsalan höyrysahan alueesta vuonna 1918. Kartan originaali on Oy Kaukas Ab:n keskusarkistossa.

Lauritsalan vuonna 1906 uusittu sahalaiteos oli ensimmäinen teräs-betonista ja tiilestä rakennettu saharakennus. Historiallinen suursaha purettiin 1966. Valokuva ja edellisellä sivulla olevat sahatavaran laatumerkinnot ovat teoksesta "Suomen talouselämä sanoin ja kuvin" (Helsinki 1939, 147).

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 241
Peruskartan numero: 3134 04

Rutolan siirtolaite

Lappeenranta
Kymen lääni

Kulttuurihistoria

Kymijoen vesistön puuvarojen ehtyessä 1880-luvun lopulla etsiyty kotkalainen W. Gutzeit & Co. puunhankkijaksi Saimaalle. Tämä edellytti vesistöjen yhdistämistä keinotekoisesti. Yhtiö ryhtyi vuonna 1889 valmistelemaan laajamittaista hanketta Lappeenrannan lähellä Rutolan kankaalla, jossa Kymijoen ja Saimaan vesistöjen ääripäät sijaitsivat vajaan kolmen kilometrin etäisyydellä toisistaan. Avainasemassa oleva Rutolan rustholli ostettiin yhtiölle.

Vuoden 1890 alussa yhdistettiin Saimaaseen kuuluva Rovonlahti uittokaivannolla Myllylampeen, jonka rannalta johdettiin höyrykäyttöinen rullarata kannaksen poikki Kärjenlampeen. Kärenlampi ja Kymijoen uiton alkupää Jänköjärvi yhdistettiin uittoruuhella. Rutolan siirtolaitos valmistui ensimmäisessä muodossaan kesällä 1890, ja koko väliväylänä tunnettu Luumäen - Valkealan reitin uittojärjestely vuoteen 1892 mennessä. Rutolan ylivientilaitos uusittiin 1908 - 1909, jolloin se myös siirrettiin uuteen paikkaan. Hukkapuuta varten, joiden ei arvioitu kestävän uittoa Norjan sahalle saakka, Gutzeit rakensi vuonna 1897 Rutolan ylivientilaitoksen viereen höyrysahan. Läheiselle Rovonlahdelle siirrettynä Rutolan saha toimi 1900 - 1930. Tukkien ylivienti päättyi Rutolassa 1960-luvun alussa.

Kuvaus

Rutola sijaitsee Saimaan lounaisessa pohjukassa Lappeenrannan kaupunkialueen länsipuolella. Alueella on myös Salpa-linjan linnoitteita.

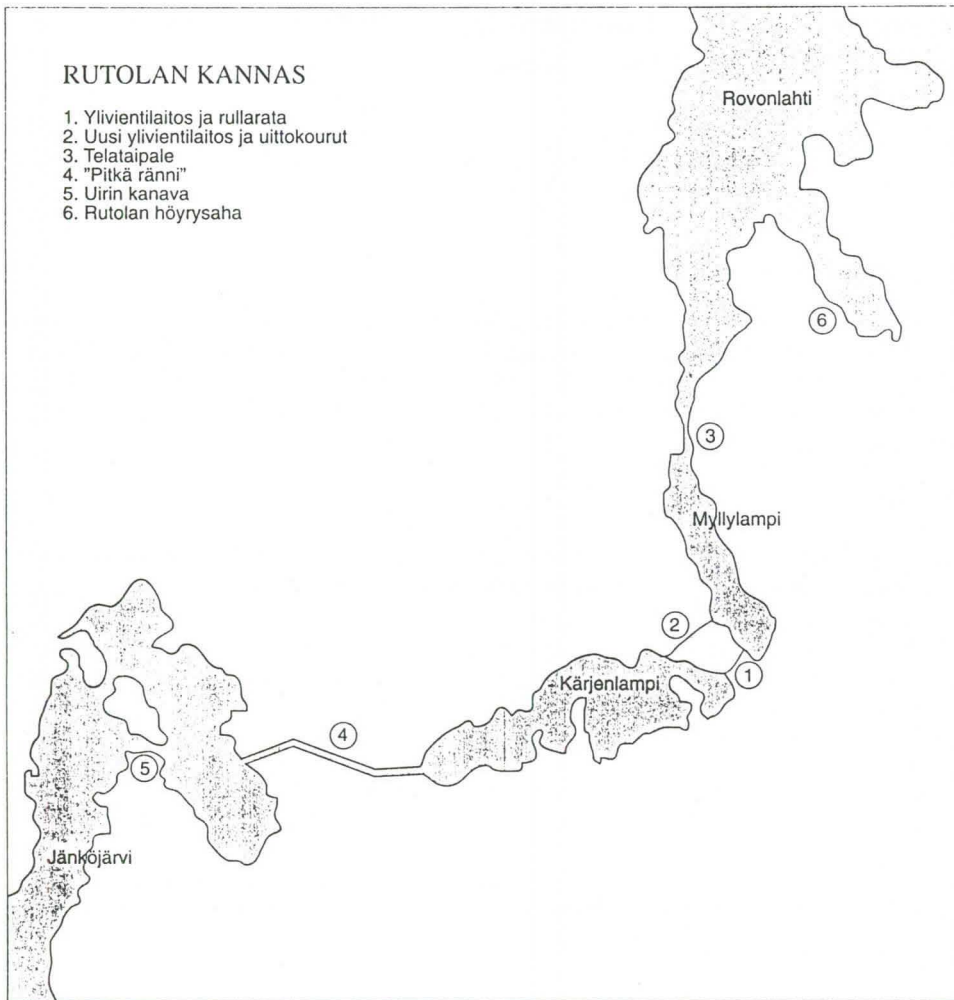
Myllylammen ja Kärjenlammen välisellä kankaalla on säilynyt puurakenteita kahdesta vierekkäisestä uittokourusta, jotka rakennettiin 1908 - 1909 alkuperäisestä rullaradasta hieman länнемmäis. Kourujen maahan kaivetut uomat ovat peittymässä maastoon. Rakennuksista on jäljellä kaksikerroksinen, pulpettikattoinen tiilirakennus Myllylammen rannalla. Sen kautta on tukit ja virtaava vesi nostettu ylös uittokouruihin. Neljä vesipumppua käsittävä laitteisto on vielä osittain paikallaan rakennuksessa, joka lienee valmistunut ylivientilaitoksen sähköistämisen yhteydessä 1930.

Väliväylän jatko-osuudella on toiminut pieniä sahalaitoksia. Näihin liittyvää rakennuskantaa on mahdollisesti säilynyt.

Rutola liittyy Kotkan sahateollisuuden ekspansioon. Vesiväylä ja siirtolaitteen rauniot ovat tämän teollisuushistoriallisesti tärkeän uittoväylän muistomerkkejä.

Lähdeviitteet

Pekka Lehonkoski, Väliväylä - uittoreitti Saimaasta Kymijokeen. - Kavassi III. Saimaan Purjehdusmuseoyhdistyksen julkaisu 5. Imatra 1989, 63 - 73; Jorma Ahvenainen, Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992. I, 90 - 102, 178 - 180, II, 379 - 380; Timo Kantosen ja Erkki Härön käynti paikalla 30.5.1994.

Rutolan uittorakenteet käyvät ilmi karttapiirroksesta, jonka lähde on Jorma Ahvenaisen "Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992" (Jyväskylä 1992. I, 96).

Saimaan tukkeja uitetaan kourussa Rutolan kankaan yli uitettäväksi edelleen Kymijokea myöten Kotkaan. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 252
Peruskartan numero: 3144 07

Miettulan vesisahan paikka

Puumala
Mikkelin lääni

Kulttuurihistoria

Miettula oli Savon ensimmäinen vientisaha. Sen perusti kruununvouti Johan Wilhelm Meinander vuonna 1765. Laitoksen omistajiksi tulivat 1800-luvun puolivälissä viipurilainen Paul Wahl ja Hackmanin kauppahuone. Vesisahan yhteyteen rakennettiin vuonna 1876 yksikehäinen höyrysaha. Vuoden 1910 jälkeen toiminta jatkui vuosikymmenen ajan kotitarpeeseen. Viimeinen saharakennus purettiin vuonna 1936. Entinen saha-alue on nykyisin matkailukäytössä.

Kuvaus

Sahanpaikka ja säilyneet asuinrakennukset ovat Miettulankosken varrella Sahanlahden pohjukassa. Kantatie 62 ylittää kosken sahapaikan tuntumassa.

Vähävetisessä kosken rannalla on vesisahan kiviperustusta, lahoava uittoruuhi, kaksi turbiinin siivekettä ja höyrykattila. Sahanpaikan yli johtaa uusi puinen kävelysilta.

Viereisellä mäenkumpareella on aumakattoinen sahanvalttarin asunto, joka tunnetaan myös kirjailija Elsa Heporaudan (1883 - 1960) syntymäkotina. Rakennuksessa toimii ravintola. Sen lähetyillä on hirsinen aitta ja museoksi sisustettu sahatyöläisen tupa pihapiireineen. Kosken länsirannalla on säilynyt yksi työväenrakennus uusien lomamökkien lomassa.

Kohde on historiallinen vesisahanpaikka. Se on harvoja esimerkkejä saha-alueesta, jonka ympäristölle ja säilyneille asuinrakennuksille on löytynyt uusi, historialliset arvot säilyttävä käyttö.

Sahanlahden matkailutoimintojen yhteydessä on sahaperinnettä esittelevä museo. Sahatyöläisen tupa on sisustettu vastaamaan sahan aikaista tilannetta. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Lähdeviitteet

Markku Kuisma, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Helsinki 1983, 217 - 218;
Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 114, 184 - 186; Etelä-Savon
rakennusperintö . Etelä-Savon seutukaavaliiton julkaisu 114. Mikkeli 1984, 184; Erkki Härön ja
Timo Kantosen käynti paikalla 31.5.1994.

*Turbiinin siiveke nojaa vesisahan raunioihin Miettulan-
koskessa. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 251
Peruskartan numero: 4221 03

Palokin vesisahan rauniot ja yhdyskunta

Heinävesi
Mikkelin lääni

Kulttuurihistoria

Kapteeni Otto Wilhelm Pistolekors sai privilegion Palokin vesisahalle vuonna 1778. Perustamisvuotena on mainittu myös 1775. Kaksikehäinen laitos siirtyi vuonna 1858 Fredrik Hackmanin kauppahuoneelle. Sahan vaikutuksesta syntyi Palokkiin huomattava yhdyskunta. Savon suurimpiin sahoihin lukeutunut Palokin vesisaha lakkautettiin 1921.

Kuvaus

Entinen saha-alue levittäytyy Palokin kosken molemmin puolin Palokinlahden pohjukkaan. Lierlahden rannalla, jonne on sahalta johtanut rullavaunurata, on sijainnut lautatarha, tärpättitehdas ja yksi sahan laitureista.

Saharakennuksen jyhkeä kivijalka rajautuu koskeen ja lahden pohjukkaan. Sen sisällä on säilynyt koneiden tiilisiä ja betonisia perustuksia. Puukujanteen päässä tulotien varrella on Sahan hovin, konttorin ja kaupan kiviperustukset. Näiden lähellä on yksikerroksinen pitkänurkkainen hirsirakennus, joka on asuinkäytön ohella toiminut tehtaan potilashuoneena ja seurakuntatalona. Vastarannalla on säilynyt virkailijan asuinrakennus. Kauempana maantien varrella ovat kansakouluna toiminut tupa ja sahayhdyskunnan metsähautausmaa.

Teollisesta menneisyydestä on kaiken kaikkiaan todisteena useita jäänteitä Palokin alueella: näitä ovat esimerkiksi korkeat purukatat saha-alueen liepeillä ja lastauslaiturin paalut Lierlahdessa.

Merkittävän sahayhdyskunnan muistona on vesisahan rauniot, asuinrakennuksia, sairastupa, entinen kouluhuoneisto ja metsähautausmaa. Teollisen vesisahan miljöö on yksi parhaiten säilyneistä.

Lähdeviitteet

Etelä-Savon rakennusperintö. Etelä-Savon seutukaavaliiton julkaisu 114. Mikkelä 1984, 55 - 56; Elsa Keräsen 1.6.1994 antamia suullisia tietoja; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 1.6.1994. Sahayhdyskunnan perinnetietoa on kerätty vuonna 1988 julkaistuun Palokin perinnekirjaan, joka on laaditu ryhmätyönä Heinäveden kansalaisopiston kursilla.

Palokkilainen Elsa Keränen synnyinkotinsa edustalla. Tupa on toiminut sahan sairashuoneena ja seurakuntatalona. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Palokin vesisaha Palokin kosken rannalla ilmeisesti vuosisadan alussa.
MV/KKA.

Palokin vesisahan paikka kesäkuussa 1994. Sahakoneen perustus
Palokinlahden pohjukassa. Valok. Erkki Härö. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 250
Peruskartan numero: 4221 04

Kerman sahan paikka

Heinävesi
Mikkelin lääni

Kulttuurihistoria

Kerman vesisahan perustivat vuonna 1793 rantasalmelainen pastori Jacob Pontan ja vääpeli Erik Hipping. 1800-luvun alussa Kerma oli läänin suurin saha. Laitos siirtyi vuonna 1886 Hackmanin kauppahuoneelle, joka lopetti sen kokonaan vuonna 1905, kun yhtiö keskitti toimintojaan Joutsenoon.

Kuvaus

Sahanpaikan ympäristönä Kermankoskessa ovat Kerman sulkukanava uittoon liittyvine laitteineen ja rakennuksineen sekä maantiesilta.

Kosken rannalla on edelleen viitteitä vesivoimalla toimineen suursahan kivijalasta. Huomattavin sahateollisuudesta periytyvä jäännös on kuitenkin rannalla oleva erittäin suuri purukasa. Korkeudeltaan se on kymmenisen metriä ja pituudeltaan useita kymmeniä metrejä. Purukasa on punertava eikä sitä peitä kasvillisuus. Lajissaan se lienee maamme kookkain sahatoiminnan muinaismuisto.

Sahanaikaisesta asutuksesta on jäljellä vain vähän perinteisen asunsa säilyttäneitä rakennuskantaa. Alueen teollisuushistoriallista mielenkiintoa lisää lähellä sijaitseva Kerman sulkukanava, joka on rakennettu vuosina 1903 - 1906. Sekä sahanpaikka että kanava ovat seutukaavan suojelukohteita.

Kerman historiallisen suursahanpaikan näkyvin muisto on erittäin kookas sahanpurukasa.

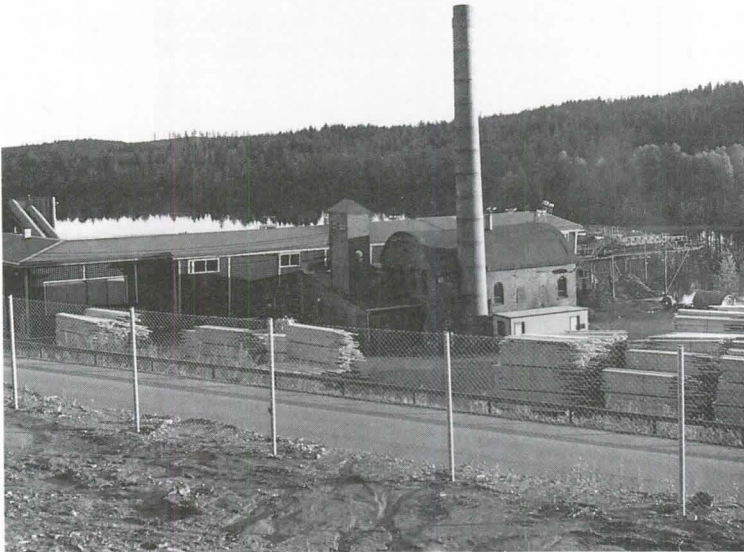
Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 119, 259; Etelä-Savon rakennusperintö. Etelä-Savon seutukaavaliiton julkaisu 114. Mikkelä 1984, 51 - 52; Kerman kanavan inventointitiedot, TVH:n kanavainventointi vuodelta 1979; Erkki Härön käynti paikalla 14.9.1994.

Kerman vesisahan punertava puruvuori on useita kymmeniä metrejä pitkä. Valok. Erkki Härö 1986.

Höyryvoiman väistyttyä ovat entiset voima-asetat jääneet alkuperäiskäytöstään. Ne on myös lähes tulkoon aina riisuttu laitteistostaan. Tiiliset ja betoniset voima-asetat ovat kuitenkin säilyneet useammin kuin niiden viereiset puiset saharakennukset. Molemmat esimerkeistä ovat Mikkelin läänistä:

Otavan höyrysaahan alueella Mikkelin maalaiskunnassa toimii edelleen sahalaitos. Uusitun saharakennuksen vieressä on vanha kaarikattoinen voima-asema piippuineen ja muuntajatorneineen. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

Sulkavan Kukkapään höyrysahasta on jäljellä rivi sahatyöntekijöiden mökkejä maantien varressa sekä kuvassa näkyvä voima-aseman raunio metsän keskellä. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 253
Peruskartan numero: 4124 02

Putikon saha ja yhdyskunta

Punkaharju
Mikkelin lääni

Kulttuurihistoria

Putikon sahaistoria alkaa vuodesta 1774, jolloin sinne valmistui collegioasessori Henrik Wilhelm Ladon ja hänen sukulaistensa rakentama vesisaha. Saha vaihtoi omistajaa useaan otteeseen 1800-luvulla. Vuonna 1887 laajensi Savonlinnalainen tukkukauppias And. Auvinen liikkeensä toimintaa sahteollisuuden pariin ostamalla Putikon tilan ja siihen kuuluneen vesisahan. Vuonna 1897 valmistui Auvisen höyrysaha Putikonjoen suulle noin kilometrin päähän vesisahasta. Keskiuudesta sahalaitoksesta kehittyi kunnan suurin teollisuustyönantaja ja huomattava yhdyskunta.

And. Auvinen lopetti toimintansa Putikossa 1984. Saha toimii Punkaharjun Saha Oy -nimisenä.

Kuvaus

Saha-alue on Utrasveteen laskevan joen suussa. Putikon taajama levittäytyy saha-alueita sivuavan junaradan itäpuolelle.

Tuotantoalueen rakennuskanta on useaan kertaan uusiutunut. Vanhinta osaa siitä edustaa korkea tiilinen savupiippu, johon kirjoitettu "A.A. 1887" viittaa And. Auvinen Oy:n sahatoiminnan alkuun. Piippu lienee samanikäinen kuin vuonna 1901 rakennettu ja 1910 laajennettu tiilinen voima-asema. Nykyinen saharakennus on valmistui korvaamaan sen paikalta 1951 puretun ahtaaksi käyneen vanhan saharakennuksen. Kaksikerroksinen rankorakenteinen saha yhdistyy nuoresta iästään huolimatta sekä ulkoasultaan, rakennusmateriaaliltaan että rakenneratkaisuiltaan perinteiseen saharakentamiseen.

Voima-aseman varustuksena on ruotsalainen Stal-Laval-höyryturbiini, joka lienee hankittu Putikkoon Reposaaaren höyrysalta, ja sähkögeneraattori. Nämä ovat olleet käytössä 1980-luvulle saakka. Kehäsahalinjan jako- ja pelkkasaha ovat Bolinderin valmisteita 1970-luvulta.

Saha-alueen ranta on pengerrytetty jäterimoilla. Satamapaikan edustalla on jäänteitä uittolaitteista. Putikon rautatieasema liittyy sahaan historiallisesti ja maisemallisesti. Sen koristeellinen asemarakennus on vuodelta 1908.

Putikon taajama on leimallisesti sahteollisuusyhdyskunta. Pääosa rakennuskannasta on 1910 - 1930-luvuilta. Siihen sisältyy yhtenäisinä kokonaisuuksina sahayhtiön rakennuttamia työväenasuntoja ja sahatyöläisten rakentamia pienehköjä asuinrakennuksia. Muita kohteita ovat työväentalo, seuratalo, vanhat kaupparakennukset ja sahan konttori vuodelta 1906. Viimeksi mainittu kaksikerroksinen poikkipäädyllä varustettu rakennus sijaitsee raitin varrella.

Putikon vuosina 1774 - 1897 toimineen vesisahan paikka on Ylätalo-nimisen tilan rannassa. Paikalla on ollut 1887 - 1928 mylly. Vesisahasta on jäljellä kivijalan, sivu-uoman ja uittolaitteiden jäännöksiä sekä luonnonkivistä tehty pato.

Putikko on vanhimpia edelleen käytössä olevia sahanpaikkoja. Höyrysaahan vaikutuksesta sinne muodostui omaleimainen yhdyskunta. Uudistuneella saha-alueella on myös vanhempia rakenteita, joista näkyvin on maamerkinä kohoava savupiippu. Lähistöllä on vesisahan rauniot.

Lähdeviitteet

Juhani Auvinen, And. Auvinen Osakeyhtiö 1873 - 1973. Savonlinna 1973; Etelä-Savon rakennusperintö, Etelä-Savon seutukaavaliiton julkaisu 114. Mikkelin 1984, 176 - 177; Gideon Pololovskin 30.10.1994 antamia suullisia tietoja; Erkki Härön käynti paikalla 14.9.1994.

Putikon sahan aluetta. Valok. Erkki Härö 1993. MV/RHO.

Putikon taajamaa. Valok. Erkki Härö 1993. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 271
Peruskartan numero: 3242 01

Peuran sahan alue ja lisveden sahayhdyskunta

Suonenjoki

Kuopion lääni

Kulttuurihistoria

Suonenjoen sahateollisuuden aloitti rautalampilainen liikemies ja suurtilallinen Heikki Peura vuonna 1896. Hän rakennutti höyrysaahan Pielaveden reitin varrelle lisveden eteläpohjukkaan, vastavalmistuneen Savon radan sivuraiteen päähän. Uiitto- ja rautatieyhteyksien kannalta edulliselle lisvedelle kehittyi 1900-luvun puolella kaikkiaan neljän laitoksen tiivis sahayhdyskunta ja maan kaiketi suurin sisävesisatama. Rautatien-aseman lähistöllä ja pistoraiteiden päässä sijainneilla laituripaikoilla harjoitti toimintaansa usea puutavaraliike.

Kauppaneuvos Heikki Peuran toimeliaisuus käsitti lisvedellä sahan lisäksi myllyn, lankarullatehtaan (1909 - 1940), tiilitehtaan, hiilipolttimon, kaupan ja höyrylaivaliikennöinnin. Saha siirtyi perillisiltä Rauma-Repolalle, joka sulki laitoksen 1970-luvun puolivälissä muutaman vuoden isännöinnin jälkeen. Saharakennus paloi 1980-luvun lopulla. Peuran vuonna 1911 Kuopion Pitkälahteen rakennuttama saha on säilynyt.

Kuvaus

Entinen saha-alue hylättyine rakennuksineen sijaitsee lisveden etelärannalla lähellä lisveden asemanseutua. Järvimaisemana on pitkä, kapea lahdenpohjukka. Läheiset Vesikiventie ja Kolikkoinmäki ovat sahatyöläisten asuntoalueita.

Sahan tiilinen höyrykone- ja kattilahuone on rakennettu nykyiseen laajuuteensa vuonna 1928. Sisältä vaaleaksi rapatun konehuoneen menneisyys on maineikas: vuodesta 1928 vuoteen 1973 sen voimanlähteenä oli vuonna 1925 uponneen torpedovene S2:n toinen höyrykone, joka on nykyisin entistettynä Laitaatsillan telakalla Savonlinnassa. Voima-asemaan liittyy suorassa kulmassa korkeatasoista tiiliarkkitehtuuria edustava kaksikerroksinen rullatehdas vuodelta 1912. Edellisten lailla on lisveden maamerkki, voima-aseman korkea savupiippu (1922) muurattu Peuran tiilitehtaan omista tiilistä.

Saha-alueen säilyneitä rakenteita ovat lisäksi tiilinen yksikerroksinen konttori-paja-paloasema, rapattu kaksikerroksinen sauna tulotien varrella, laiturei sekä kuorimo- ja lajittelulaitos järven rannalla. Sahasta muistuttavat korkeat betoniset koneiden perustukset.

Läheinen Kolikkoinmäki, jota voidaan pitää maamme parhaiten säilyneenä sahatyöläisten mökkikylänä, esitellään omana kohteena, samoin lisveden Metsä Oy:n saha. Kauempana Kinnulanniemessä sijaitseva entinen kansakoulurakennus toimii täysihoidolana. Lisveden saha- ja asuntoalueiden ympäristössä on runsaasti puutavaran kuljetukseen liittyneitä laitureita ja pistoraiteiden pohjia. Tiivis rautatieasema-alue, jonka asemarakennus on vanhimmilta osiltaan vuosilta 1887 - 1889, liittyy teollisuusympäristöön historiallisesti ja maisemallisesti.

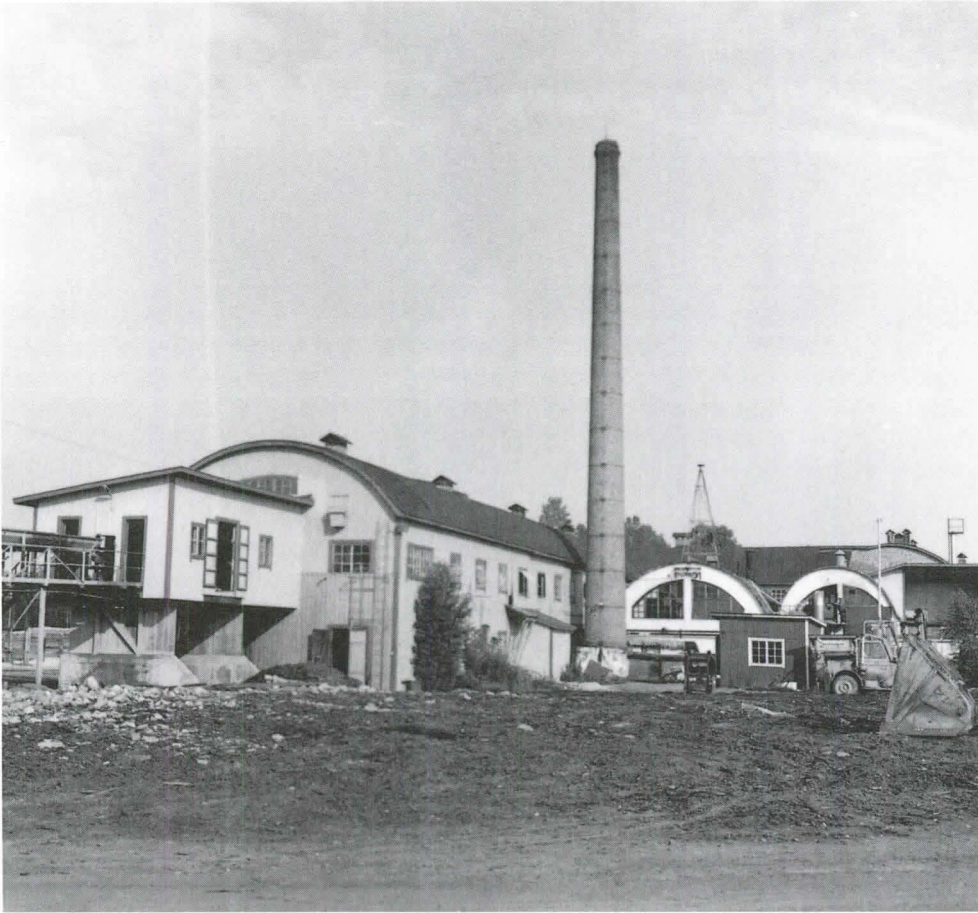
Merkittävän sahayhdyskunnan ensimmäisestä laitoksesta on hylättynä jäljellä höyryvoima-asema, rantamaisemaa hallitseva savupiippu sekä lankarullatehdas. Taajamayhdyskunta on kokonaisuudessaan sahateollisuuden ympärille kasvanut.

Lähdeviitteet

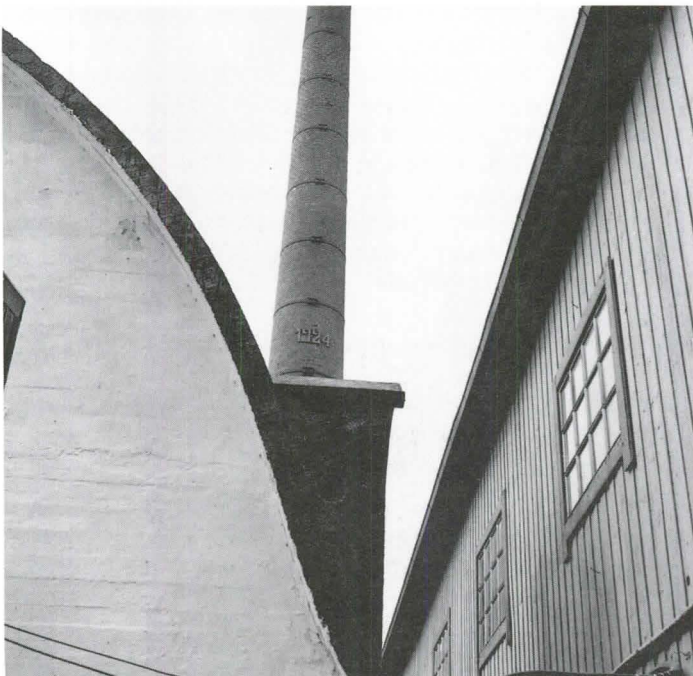
Jari Ropponen, Suonenjoen historia. Jyväskylä 1993, 233 - 236; Peuran sahan entisen konemestarin Alvar Husson 27.7.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 27.7.1994. Peura Oy:n arkisto on siirretty Elinkeinoelämän keskusarkistoon Mikkeliin. Kauppaneuvoksetar Aina Peuran perustama Rautalammin museo on tallettanut ja esitellyt jonkin verran kauppaneuvos Heikki Peuran teollisuustoimintaa.

Iisveden sahayhdyskunta vuonna 1986 painetussa peruskartassa. Sahoista vain Iisveden Metsä Oy:n saha, joka näkyy Jauholahden rannalla, on säilynyt rakennuskannaltaan peruskartan osoittamassa laajuudessa. Peuran sahan alue sijoittuu Kolikkoinmäen itäpuolelle. 1:20 000.

Iisveden Metsä Oy on edelleen toimiva saha. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Höyrysahan peruselementit: puinen saharakennus, tiilinen savupiippu ja tiilinen tai betoninen voima-asema. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 273
Peruskartan numero: 3242 01

Kolikkoinmäki

Suonenjoki
Kuopion lääni

Kulttuurihistoria

lisveden sahateollisuus laajeni vuonna 1896 perustetusta Peuran sahasta kaikkiaan neljän höyrystys- ja sähköaseman ja rautatie-aseman yhdyskunnaksi. Kolikkoinmäen asuntoalueen rakensivat sahojen työläiset pääosin vuosina 1919-1927. Mökit pystytettiin Saastamoinen Oy:ltä ostetuille tonteille, jotka yhtiön metsänhoitaja Kukkonen oli palstoittanut myytäväksi. Koska tonttimaasta oli pula, myivät asukkaat vähissä varoissaan yleensä tontin toisen puolikkaan uusille asukkaille. Samaten kiinteistökauppias palstoitti viimeksi myydyn pohjoisosan muita tiheämmin. Mökkikylästä tuli näin tiivisrakenteinen.

Kolikkoinmäen talot ovat asuttuja. Suonenjoen Kotiseutumuseo esittelee yhtä pihapiiriä Kolikkoinmäen työläiskotimuseona.

Kuvaus

Kinnulanniemen tyvessä lähellä Jauholahden rantaa sijaitseva Kolikkoinmäki on osa lisveden sahayhdyskuntaa.

Kolikkoinmäellä on kaikkiaan puolen sataa sahatyöläisten asuinrakennusta. Rakennusmateriaali on pääasiassa lautaa ja peräisin läheisiltä sahoilta. Rakennustapa seurailee mäkitupa-asutuksen perinteitä - kaupunkimaisen asuntoarkkitehtuurin vaikutus on nähtävissä vain muutamassa taitekkaimmessa talossa. Asuin- ja talousrakennusten sijoittelu on maastonmukaista. Valtaosa mökeistä käsittää vain kamarin ja kyökin.

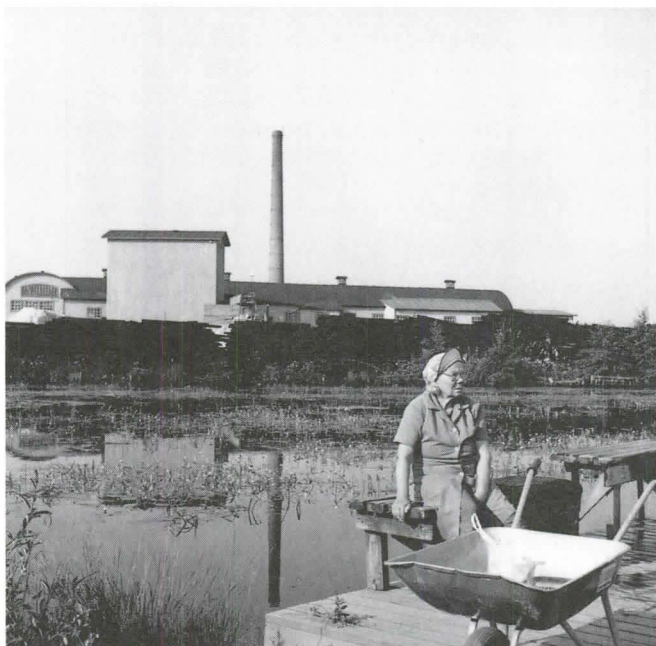
Läheisen, raittimaisen Vesikiventien varren omakotitalot ovat enimmäkseen 1950-luvulta. lisveden sahatyöntekijät ovat rakentaneet vuosisadan alkupuolella myös lisveden vastarannalle pienimuotoisen yhdyskunnan, joka on saanut nimekseen Venetsia; näkyvästi rantaviivan tuntumassa sijaitsee edelleen kymmenkunta huoneen ja keittiön käsittävää mökkiä talousrakennuksineen.

Kolikkoinmäki on omaleimaisen luonteensa hyvin säilyttänyt laaja ja tiivis sahatyöntekijöiden mökkikylä. Se on edustavimpia esimerkkejä sahatyöläisten omatoimisesta asuinrakentamisesta. Kohde on osa sisävesistön merkittävää sahateollisuuskeskusta.

Lähdeviitteet

Seppo Häkli, Suonenjoen Kolikkoinmäki. 1920-luvulla rakennetun omakotialueen perusparannus- ja kehittämissuunnitelma. Diplomityö Tampereen teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurin osastolla 1978. Raportti 65. Tampere 1978; Timo Kantosen käynti paikalla 28.7.1994. Elsa Tolmusen muisteluteos "Rimahelvetin hehkusta huomisen aattoon" (Helsinki 1994) sijoittuu lisvedelle.

*Kolikkoinmäen
mattolaituri.
Taustalla Iisve-
den Metsä Oy:n
saha.*

*Sahayhdyskuntaan liit-
tyy monenlaisia kult-
tuurihistoriallisia
kytkentöjä: vasemman-
puoleinen mökki on
laulaja Erkki Junkka-
risen lapsuudenkoti.
Valokuvat Timo Kanto-
nen 1994.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 275
Peruskartan numero: 3242 12

Pitkälahden saha

Kuopio
Kuopion lääni

Kulttuurihistoria

Suonenjoen lisveden sahateollisuuden aloittanut rautalampilainen puutavaraliikemies Heikki Peura rakennutti toisen sahansa vuonna 1911 Pitkälahaan lähelle Kuopiota. Sahan yhteyteen rakennettiin myöhemmin sähkölaitos, joka tyydytti Kuopion kaupungin sähköntarpeen. Sahayritys rakensi työläisilleen toistakymmentä asuntoa ja kaupan. Kauppaneuvos Peuran perilliset myivät Pitkälahden sahan vuonna 1971 Rauma-Repolalle, joka ei kuitenkaan jatkanut siellä sahatoimintaa.

Kuvaus

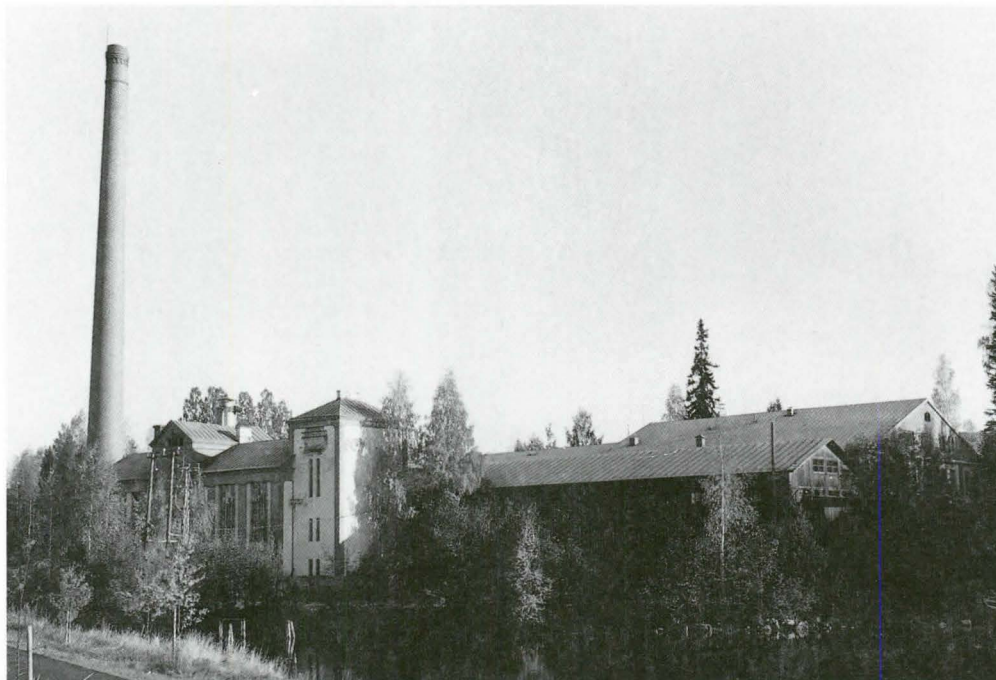
Kuopion eteläpuolinen sokkeloinen Pitkälähti kuuluu Kallaveden vesistöön ja on Pielaveden reitin varrella. Entinen höyrysaaha sijaitsee lahdan pohjukassa vastapäätä Savon rataa, jolta on johtanut pistoraide sahalle. Laitos näkyy myös valtatielle 9.

Säilyneeseen rakennuskantaan kuuluu laitoksen puinen saharakennus vuodelta 1911. Kaksikerroksisena, satulakattoisena puurakennuksena se edustaa perinteistä saharakentamista. Sahan yhteyteen rakennettiin 1920-luvulla sahausjätteillä toimiva sähkölaitos ja 1930-luvulla puusepänverstas. Molemmat ovat osittain rapattuja tiilirakennuksia ja sijaitsevat vanhan saharakennuksen vieressä. Voima-asemaan liittyy korkea savupiippu. Saha on riisuttu laitteistosta. Rakennukset ovat tyhjillään.

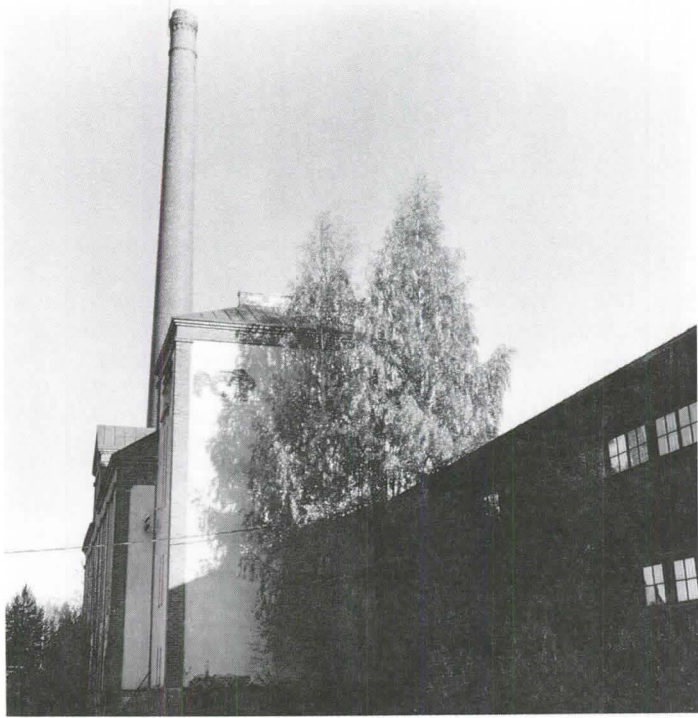
Kyseessä on perinteinen höyrysaaharakennus ja tiivisrakenteinen teollisuusympäristö. Samanikäisiä höyrysaaharakennuksia on säilynyt erittäin vähän.

Lähdeviitteet

Risto Simppanen, Kuopion ympäristön sahateollisuus.- Kuopion pitäjän kirja. Toim. Antti Rytönen. JYY:n kotiseutusarja n:o 10. Kuopio 1975, 249 - 251; Erkki Härön käynti paikalla 13.10.1994; Heikki Peurasta ks. Marjukka Lappi, Heikki Peura - pitäjän huomattavin liikemies. Rautalammin kirja. Toim. Jukka Kukkonen. JYY:n kotiseutusarja n:o 20. Hämeenlinna 1985, 275 - 298.

*Pitkälahden sahan alue Savonradan ja valtatie 9:n suunnasta.
Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO*

Pitkälähti kuuluu höyrysahoihin, jotka tuottivat sähköä myyntiin. Sahan tuottama jätepuu tuli näin edullisella tavalla hyödynnetyksi. Kuvassa Pitkälähden sahaan liittynyt voimalaitos. Valok. Erkki Härö 1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 293
Peruskartan numero: 4223 12

Utran vesisahan paikka

Joensuu

Pohjois-Karjalan lääni

Kulttuurihistoria

Tuomari Martti Stenius ja kruununvouti Leonard Aschan perustivat vuonna 1780 vesisahan Liperin Utrankoskeen. Tämä oli Pielisjoen ensimmäinen kauppasaha. Omistajanvaihdosten jälkeen laitos siirtyi vuoden 1832 vaiheilla Itä-Suomen teollisuuden suurmiehelle ruukinpatruuna Nils Ludvig Arppelle, joka myös rakennutti Utran yläpuoliseen Kuurnankoskeen uuden suuremman sahan. Alueen maineikkaaseen sahanhistoriaan kuuluu myös Tichanoffien kauppiaalveljesten sahananke 1860-luvulta - erotukseksi vanhemmasta Utran saaren sahasta sitä kutsuttiin Utran Mantereeseen sahasi. Laitosten myöhempiin vaiheisiin liittyvät kauppaneuvos Antti Mustonen, Utra Wood ja W. Gutzeit. Viimeksi mainittu sulki Pohjois-Karjalan suurimman vesisahan vuonna 1905.

Kuvaus

Utran vesisahojen paikat ovat Pielisjoen Utrankoskessa lähellä Joensuun kaupunkikeskusta. Kulttuurihistoriallisen teollisuusympäristön osia ovat sahamuistojen ohella vanhan sulkukanavan rauniot, uusi sulkukanava, rautatiesilta, lasitehtaan jäännökset ja Utran tehtaankoulu.

Vesisahoista on maastossa kiinteitä jäännöksiä. Sahateollisuus on jättänyt jälkensä myös maastonmuotoihin, sillä Utran rantoja on aikanaan täytetty runsaasti sahausjätteellä. Paikan teollisuushistoriasta kertovaksi muistomeriksi on mantereen puolelle pystytetty sahanterä.

Utra on ollut merkittävimpiä vesisahayhdyskuntia. Alueella on muistoja sahoista ja niihin läheisesti liittyvistä historiallisista kanavarakenteista.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahatollisuuden historia. Porvoo 1984, 120, 184, 190 - 191, 250;
Esko Järvelin, Kolmen kauppaneuvoksen aikaa. Joensuu-Seuran julkaisuja II. Joensuu 1978, 53 - 57; Utran vanhan kanavan inventointitiedot, TVH:n kanavamuseoinventointi vuodelta 1979; Erkki Härön käynti paikalla 14.9.1994. Aleppo Kutvosen romaani "Valot sammuvat" (Porvoo 1944) kertoo sahayhdyskunnasta, jonka esikuvaksi on tunnistettavissa Utra.

Utran saaren vesisaha vuosisadan vaihteen aikoihin. MV/KKA.

Aleppo Kutvosen sahayhdyskunnasta kertova romaani "Valot sammuvat" (Porvoo 1944) alkaa oivallisella vesisahalaitoksen kuvauksella. Saaren ja Mantereen sahojen esikuvaksi on tunnistettavissa Utra.

I

Ison Joen vedet lähtivät laidattomasta erämaasta, osaksi itäisen rajan takaa. Koottuaan voimansa yhteen laajassa järvestä ne syöksyivät kallioita vavahduttavaan rientoon Ison Joen monissa putouksissa ja joutuivat vihdoinkin Suurkoskeen. Siitä päästyään ne olivatkin jo lähellä levähdyspaikkaansa. Vain vajaa peninkulma vielä matkaa, yksi vallaton kuohahdus enää matkareitin ensimmäisen kaupungin kohdalla, ja ne pääsivät sisämaan avariin selkävesiin tyyntymään. Mutta sitä ennen ne olivat jättäneet suuret määrät tukkeja Suurkosken niskan ulapalle odottamaan siirtoa kosken kahden puolen vastakkain oleviin sahoihin. Ne olivat kuin kaksoset, nuo Kosken sahaliikkeelle kuuluvat Saaren ja Mantereen sahat, ja vaikuttivat elokuun lopun öisessä synkkyydessä kiihdyttävän tenhoavilta, kun niiden melu sekaantui kosken pauhuun ja niiden monilukuisten valojen heijastus hyppelehti kuohuilla.

Saaren sahan alakerroksen heikosti valaistussa nurkassa makasi kolme poikasta tärisävällä lattialla. Heidän unelleen antoi sikeyttä äänten paljous, joka vaikutti huumaavasti. Alakerroksessa voimahihnat läiskähtelivät hätäisesti ja sahajauhojen kuljetuslaitteet kolisivat yksitoikkoisesti radoillaan. Yläkerroksesta kuului neljän pika-

5

raamin kiivas sys-sys-sys-sys loppumattomiin. Siihen särämäysterät sekaantuivat vähän väliä terävin, pitkään vallittavin äänin ja katkaisuterät lyhyin älähdyksin. Meluun antoivat vaihtelua halkojen romahtaminen rautalevyillä ja verhottuja kouruja myöten yläkerroksesta alakerrokseen ja rautaketjuilla sidottujen tukkinippujen ryminä, kun niitä hinattiin paria kiskotettua siltaa pitkin vedestä sahaan. Mutta kirkkain sivuääni lähti samoista ketjuista repsikkain kilisyttäessä ne alas uusia tukkeja hakemaan. Kaikki nämä äänet yhdisti saharakennuksen kupeilla, aivan kuin kellareissa, verkkaisessa tahdissa jauhavien vesiturbiinien juhlallinen jyminä.

Pojat nukuivat vierekkäin kätet polvien välissä ja lakit pään alla. Heitä katseli lammasnahkahousuinen vanhus herätysaikeissa. Hän kohotti...

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 291
Peruskartan numero: 4223 09

Penttilän saha

Joensuu

Pohjois-Karjalan lääni

Kulttuurihistoria

Joensuulainen kauppias Gustaf Cederberg perusti Penttilän höyrysahan vuonna 1871. Gustaf Cederberg & Co keskitti toimintansa 1917 - 1918 Penttilän sahaan, joka uudistettiin pohjoismaiden suurimmaksi sahalaitokseksi. Kehäsahojen määräksi tuli kaksitoista. Vuonna 1920 saha siirtyi Oy Kaukas Fabrikin hallintaan ja vuonna 1924 Repola Wood Oy:lle. Sodan jälkeen perustettu Repola-Viipuri Oy valitsi Penttilän keskuspaikakseen ja kehitti edelleen suursahan, talotehtaan ja voimalaitoksen muodostamaa tehdaskokonaisuutta. Nykyinen saharakennus vuodelta 1918 on paikallaan viides. Aikaisemmat joko paloivat (1872, 1898) tai purettiin laitosta modernisoitaessa (1893, 1918). Sahan toiminnan päätyttyä vuonna 1988 on kysymys saharakennuksen suojelusta ja uudelleenkäytöstä ollut ajankohtainen.

Pielisjoen vastarannalla sijainneen Pohjois-Karjalan ensimmäisen höyrysahan, Hasanniemen sahan (1861 - 1875) paikalle pystytettiin vuonna 1961 Veikko Jalavan veistämä muistokivi.

Kuvaus

Saha sijaitsee keskeisesti kaupunkirakentessa. Penttilän saha on perustamisestaan lähtien ollut näkyvä osa Joensuun kaupunkikuvaa ja Pielisjoen suistomaisemaa.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus valmistui 1917 - 1918. Pilarit jakavat avaran sahasalin päälaivaksi ja kahdeksi sivulaivaksi. Rakenteissa on kulmatukina juurakkoja. Muita höyrysahakauden sahalle tyypillisiä piirteitä ovat katonharjan lyhtyrakennelma, päätykolmion ikkunajäsentely ja listoitus. Itäpäädyn ja tukkialtaan välisistä kuljettimista eli tukkitransporteista on osa säilynyt alkuperäisessä muodossaan. Sahakoneista on jäljellä yksi alkuperäinen linja eli kaksi kehäsahaa. Toinen niistä on valmistajakilven mukaan Bolinder (J&C.G. Bolinder's Mek. Verkst. Bolag. Stockholm N:o 2962). Muita kehäsahoja poistettaessa on purettu laajasti välipohjaa.

Myös entinen tiilinen voima-asema ja sen savupiippu ovat vuodelta 1918. Joen puoleinen julkisivu sekä sisätilat ovat pääpiirteissään tuolta ajalta. Alkuperäistä sisustusta ovat ainakin höyrykattilat. Vuonna 1987 käytöstä pois jääneen vanhan voima-aseman 1200 hevosvoiman höyryturbiini mainitaan paikallaan säilyneeksi ja toimintakuntoiseksi vuonna 1992 tehdyssä sahan kuntoselvityksessä. Uusi voimalaitos valmistui vanhan rinnalle 1967.

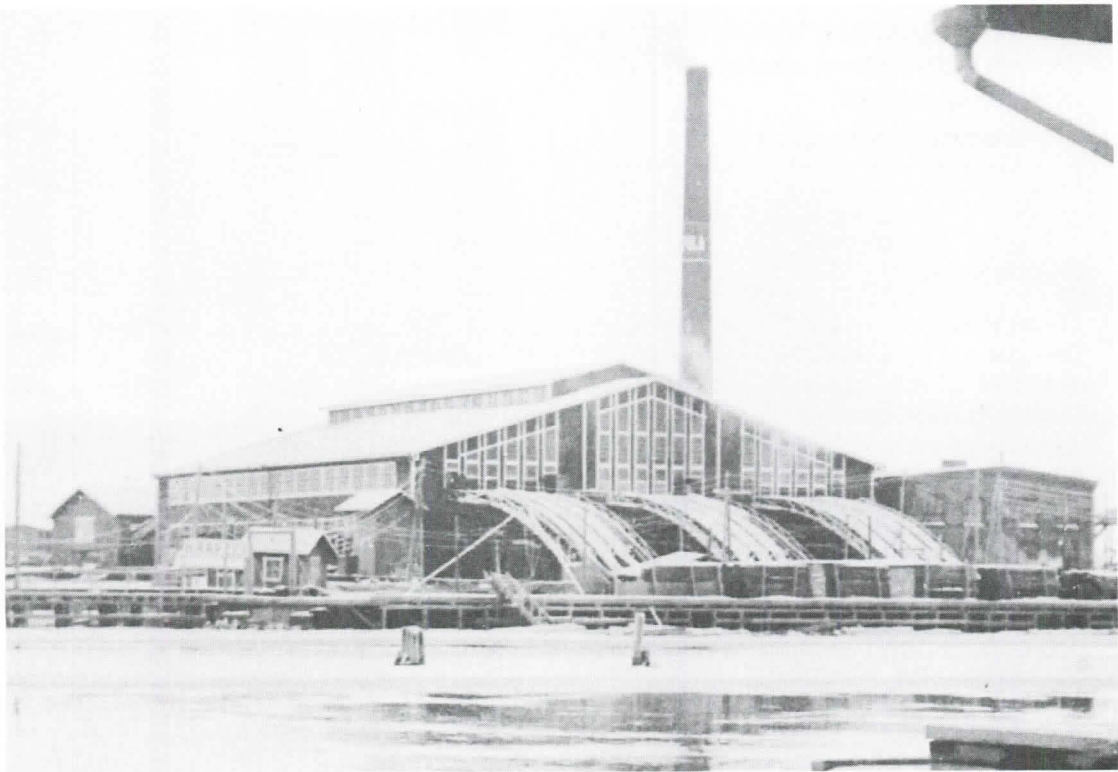
Vuonna 1918 puretun sahalaitoksen voimahuoneesta on alkuperäismuodossaan säilynyt pulpettikattoinen paja. Se on todennäköisimmin vuodelta 1893. Pienen tiilirakennuksen erikoisuutena on puun ja tiilinen yhdistelmä rakenne ristikkäisine pystyhirsineen. Pajassa on säilynyt ahjo, alasin ja muita työvälineitä. Muu osa vanhaa voima-asemaa on rakenteita myöten muutettu ja laajennettu.

Saha-alueen runsaaseen rakennuskantaan kuuluvat talotehtaan tiilinen osa (1930) ja puusepänverstas (1944). Jokirannasta on vastikään poistettu tukkien lajittelussa käytettyjä rakenteita. Läheinen Penttilän hovi, jonka päärakennus on vuodelta 1871, liittyy historiallisesti sahaan. Saha-alueen yhteyteen rakennettuja työväenasuntoja ei ole säilynyt.

Penttilän saha on rakennuskannaltaan ja osittain myös laitteistoltaan hyvin säilynyt höyrysahakauden suursaha. Mittasuhteiltaan suurella saharakennuksella ja sen viereisellä tiilisellä rakennuskannalla on vakiintunut asema kaupunkikuvassa sekä huomattava muistomerkkiarvo itäsuomalaisen sahateollisuuden kannalta.

Lähdeviitteet

Terho A. Könönen, Penttilän saha 100 vuotta 1871 - 1971. Joensuu 1971; Jouni Töyrylän laatima Penttilän sahan kuntotutkimus 31.1.1992; Museoviraston lausunto 27.2.1992 ja Pohjois-Karjalan lääninhallituksen suojelupäätös 26.5.1994 Penttilän sahasta, museoviraston rakennushistorian osasto; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 31.5.1994.

Penttilän sahan komea joen puoleinen fasadi ja Repola Wood Oy:n tukkivarastoja. Molemmat kuvat ovat sahan toiminta-ajalta. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 292
Peruskartan numero: 4331 01

Ukkolan saha

Eno

Pohjois-Karjalan lääni

Kulttuurihistoria

Ukkolan saha oli alunperin seudun metsänomistajien perustama osuustoimintasaha. Tämän omistuspohjan sahoja kutsuttiin kansan kielenkäytössä yleisesti "piimäsahaksi" tai "piimäyhtiöksi", koska laitosten osuustoimintaperiaatteet seurasivat osuusmeijereiden mallia. Suurehko saha asuinrakennuksineen valmistui vuonna 1926. Sahayhtiön nimeksi muutettiin vuonna 1944 Ukkola Oy. Laitos toimii nykyisin osana Metsä-Serla Oy:n Saima Sahoja. Lehtitietojen mukaan omistaja suunnittelee lähivuosina sahan uusimista.

Kuvaus

Edelleen käytössä oleva Ukkolan saha sijaitsee Rukaselän rannalla Pielisjärven eteläpohjukassa. Laitosta varten rakennettiin Joensuun - Lieksan junaradan varrelle rautatieasema ja pistoraide. Sahayhdyskunnan asutus levittäytyy väljästi radan molemmin puolin.

Kaarikattoinen tiilinen höyrykone- ja kattilahuone on valmistunut vuonna 1926 sahan perustamisen yhteydessä. Katon kaariaihetta jatkavat julkisivun puoliympyrän muotoiset ikkunat. Savupiippu on purettu. Viereinen puurakenteinen saharakennus on rakennettu uudelleen ensimmäisen rakennuksen tuhouduttua tulipalossa vuonna 1941. Se seuraa edeltäjänsä kaarevaa kattomuotoa ja hahmoa vaikkakin pelkistetympin julkisivuin varustettuna. Sahan rakenteissa on käytetty juurakkoja. Saha-alue sisältää useita uusia tuotantorakennuksia.

Sahayhdyskunnan historialliseen rakennuskantaan kuuluvat työväentalo, vanha kauppa ja hylätty rautatieasema. Sahan koillispuolisella mäellä on ilmeisesti sahan ensimmäisessä rakennusvaiheessa pystytetyt puolenkymmentä työväenasuntoa jyrkkine harjakattoineen. Radan pohjoispuolella on useita esimerkkejä nuoremista työväenasuinrakennuksista. Erikoisuutena ovat pitkät kaksikerroksiset, monioviset liiterit.

Ukkola on maakunnallisesti merkittävä elävä sahateollisuusyhdyskunta. Taajaman synty ja rakennuskanta liittyvät sahan toimintaan. Tuotantorakennuksista höyrysaahan voima-asema palautuu 1920-luvun puoliväliin.

Lähdeviitteet

Ismo Björn, Enon historia 1860 - 1967. Jyväskylä 1994, 328 - 333; Karjalainen 21.7.1994; Erkki Härön käynti paikalla 21.7.1994.

*Edelleen toimivan
Ukkolan sahan
rakennukset Enossa.
Valok. Erkki Härö
1994. MV/RHO.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 314
Peruskartan numero: 1333 02

Kolkin vesisahan paikka

Vähäkyrö

Vaasan lääni

Kulttuurihistoria

Vaasalainen suurliikemies Abraham Falander yhtiötovereineen rakennutti Kolkin kaksikehäisen kauppasahan 1782 - 1783. Pohjanmaan ensimmäinen ohutteräinen saha oli perustettu jo puoli vuosisataa aiemmin Lapuanjoen varren Keppoon Uuteenkaarlepyyhyn. Myös Kolkin vesisahan toiminta ulottui höyrysahojen kaudelle asti.

Kuvaus

Kolkkilan koskessa on ollut kaksi vesisahaa, kaksi vesimyllyä ja sarkatehdas. Rauniot ovat Kyrönjoen pohjoisrannalla Kolkin talon edustalla.

Viimeksi toimineesta sahasta ovat jäljellä hyvin säilyneet kiviset perustukset ja kivipengerretyt sivuomat (voimakanavat). Sahakoneiden perustukset ovat myös nähtävissä. Padolta johdettuja sivu-uomia on rinnakkain kaksi; sahan yhteydessä toiminut mylly lienee sijainnut niistä rannanpuoleisemman päällä. Koskessa on viitteitä patorakennelmasta. Vanhemman sahan rauniot ovat tiittävästi peittyneet tien alle.

Sahan jäännösten kanssa samalla rannalla on kartanomaisen Kolkin talon pihapiiri sekä hylätty myllytupa. Tuotantolaitoksista ainoana on säilynyt Kolkinkosken mylly, jonka vuoraamaton hirsirakennus on alkuperäiskäytössään joen vastarannalla mylläriin asunnon pihapiirissä. Turbiinikäyttöisen myllyn toisella sivulla katoksen alla on iäkäs sirkkelisaha.

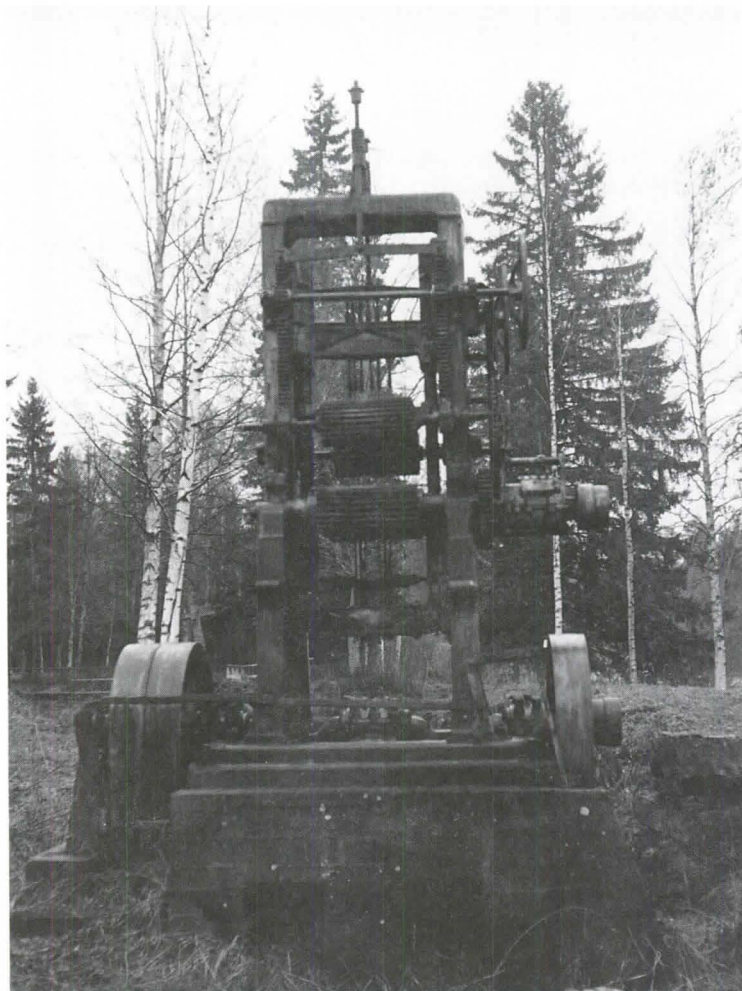
Kolkinkoski on maakunnallisesti merkittävä teollisuushistoriallinen miljöö, joka käsittää vesisahan rauniot ja toimivan myllyn.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 104, 174; Mylläri Bertel Snickarsin 7.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 7.9.1994.

Vesisahan, myllyn ja voimakanavien kivrakenteita Kolkkilan koskessa. Valok. Timo Kantonen 1994.

Kuva täydentää edellä käsiteltyjä Pohjois-Karjalan kohteita. Ilomantsin Mõhkõn ruukin vesisahan ja -myllyn raunioiden näkyvin osa on paikoilleen jätetty kehäsaha. Se seisoo saha-muistomerkkinä lähellä suojattua masuunin rauniota ja entistettyä sulkukanavaa. Valok. Erkki Härö 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 312
Peruskartan numero: 2321 06

Stockholmenin höyrystahon paikka

Pietarsaari
Vaasan lääni

Kulttuurihistoria

Suomen toinen höyrystaha valmistui Pietarsaaren Stockholmeniin vuonna 1860 - lin Kestilän höyrystaha oli tätä ennen ehtinyt toimia jo muutaman kuukauden. Stockholmenin eli Tukkiisaaren kaksikehäinen saha oli pietarsaarelaisen kauppiaan Peter Malmin perustama. Sahan hankki vuonna 1900 Wilhelm Schauman, joka entuudestaan omisti läheisen Alholman sahan. Schauman keskitti tuotannon Alholmaan ja sulki Stockholmenin lopullisesti keväällä 1911.

Kuvaus

Stockholmen eli Tukkiisaari sijaitsee Pietarsaaren kaupungin edustalla Alholmenin satamaa ja Schaumanin tehtaita vastapäätä. Pieneltä saarelta on mantereelle puolisen kilometriä.

Höyrystahasta on jäljellä kiinteitä jäännöksiä. Näitä ovat sahakoneiden perustukset ja rantaviivassa edelleen näkyvät jäterimakrokset. Saarelle myöhemmin rakennetut loma-asunnot eivät ole muuttaneet miljöötä olennaisesti siitä, miksi se jäi sahan purkamisen jälkeen.

Stocholmenin saari on varhaisen höyrystahan paikka. Teollisesta menneisyydestä todistaviin raunioihin ja miljööseen ei ole kajottu.

Lähdeviitteet

Per Schybergson, Juuret metsässä. Schauman 1883 - 1983. Osa 1. Helsinki 1983, 56 - 59; Vrt. Jorma Ahvenainen, Suomen sahatollisuuden historia. Porvoo 1984, 208; Orvo Yli-Lammin 7.9.1994 antamia suullisia tietoja. Pietarsaaren kaupunginmuseo on tallentanut sahaan liittyviä asiakirjoja ja kuva-aineistoa.

Stockholmenin vuonna 1860 valmistunut höyrystaha oli maamme toinen höyrystaha. Sahatoiminnan jäännöksinä on saarella säilynyt koneiden perustuksia ja vanhassa valokuvassakin näkyviä jäterimoja. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 311
Peruskartan numero: 2321 06

Alholman saha

Pietarsaari
Vaasan lääni

Kulttuurihistoria

Vaasan läänin huomattavin sahateollisuusalue on Pietarsaari. Vuorineuvos Wilhelmn Schauman rakensi yhdessä kauppias V. Nymanin kanssa Alholman höyrystahon vuonna 1895. Myös varhainen Stockholmenin höyrystaha Alholman edustalla siirtyi Schaumanille vuonna 1900. Ahlholmaan vuonna 1909 valmistuneen uuden saharakennuksen ja sen voima-aseman suunnitteli ruotsalainen arkkitehti Torben Grut. Sahalaitos uusittiin 1922-23. Suursahan toiminta jatkuu nykyisin toiminimellä Wisaforest Oy Ab. Uusi tuotantorakennus on vuodelta 1984.

Kuvaus

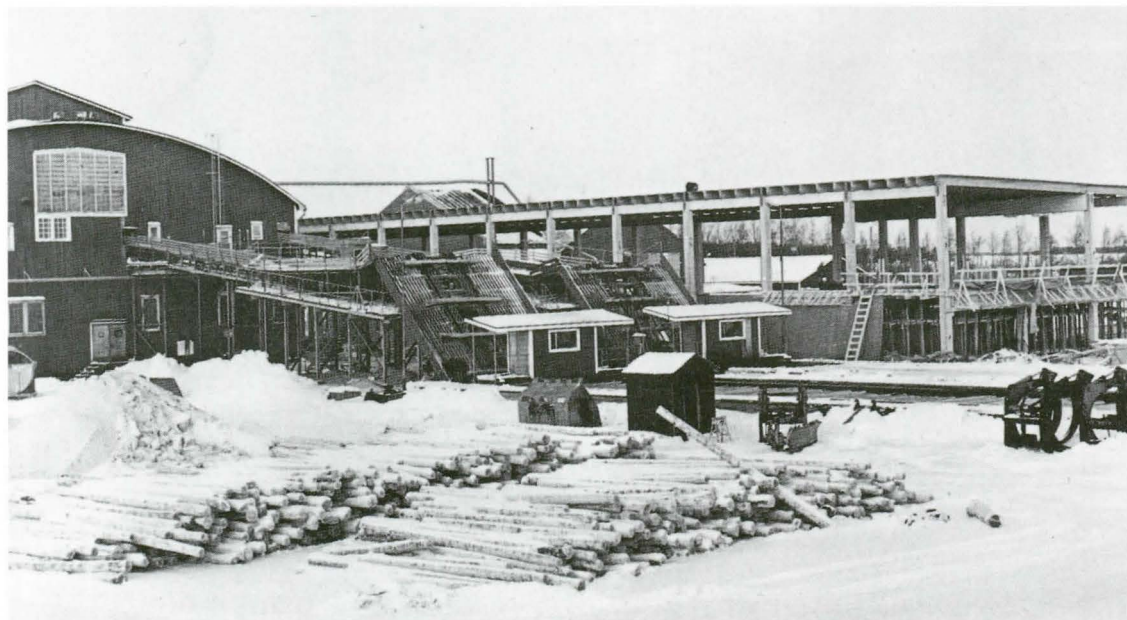
Saha perustettiin kaupungin pohjoispuolelle Ahlholman Lapakonlahden rannalle. Schaumanin Pietarsaaren tehtaat käsittää nykyisellään suuria kemiallisen puunjalostuksen yksiköitä. Tehdasalueen helmi on museona säilytetty sikuritehdas vuodelta 1883.

Vanha puinen saharakennus purettiin nykyisen sahan valmistuessa 1984. Kaksikerroksisesta tiilisestä voima-asemasta, joka lienee vanhimmilta osiltaan ajoitettavissa vuoteen 1909, purettiin samassa yhteydessä toinen pää. Viereinen nikkariverstas on nykyisin höyläämönä. Sahan yksikerroksinen puinen konttorirakennus on alkuperäisessä käytössään. Siihen liittynyt tiilinen hevostalli on muutettu konttoritiloiksi. Alholmenin pohjoiskärjessä toimineesta Narsin höyrystahasta on säilynyt tiilinen aumakattoinen voima-asema ja höyläämö.

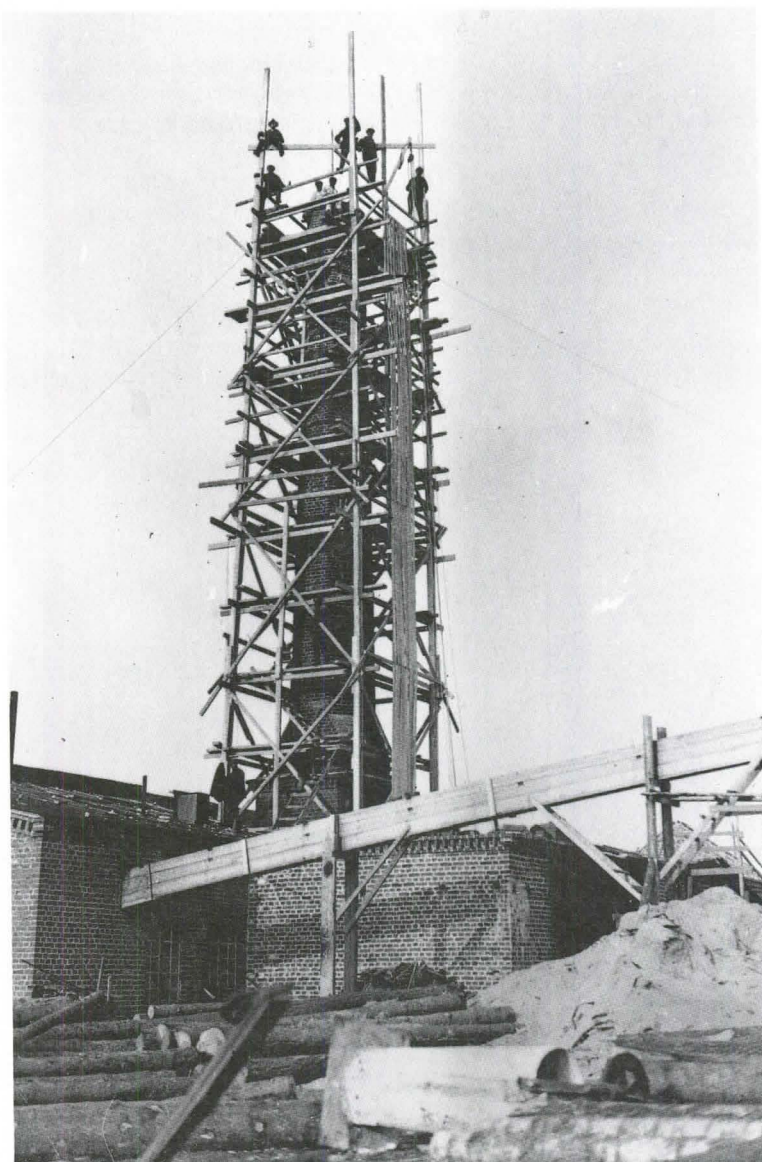
Uudistuneella tehdasalueella on säilynyt hajanaisia muistoja Vaasan läänin sahateollisuuden kannalta tärkeästä Schaumanin höyrystahasta.

Lähdeviitteet

Per Schybergson, Juuret metsässä. Schauman 1883 - 1983. Osa 1. Helsinki 1983, 58 - 59, 109 - 110, 340 - 341; Orvo Yli-Lammin 7.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 7.9.1994.

Alholman vanha saharakennus purettiin laitosta uudistettaessa 1982 - 1984. Perinteisen ja modernin saharakentämisen eroavaisuudet ovat silmiinpistävät. Kuva on Per Schybergsonin kirjoittamasta Schauman-yhtiön historiasta "Juuret metsässä" (Helsinki 1983, 2.osa, 207).

*Koskenkorvan höyrysahan piippua rakennetaan
vuoden 1937 vaiheilla. MV/KKA.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 313
Peruskartan numero: 1244 10

Koskenkorvan höyrysaha

Ilmajoki
Vaasan lääni

Kulttuurihistoria

Koskenkorvan Saha-Osakeyhtiö perustettiin vuonna 1918. Kurikkalaisten Samuli Hakolan ja J. Ala-Reinikan lisäksi osakkaina höyrysaahanhankkeessa oli useita ilmajokelaisia. Vuodesta 1936 sahan hallinta siirtyi kokonaan talousneuvos Arvo Sihdolle, joka uusi kolmikehäisen vientisahan laitteet ja rakennukset. Sahan seinään kiinnitetystä kilvessä lukee: "Koskenkorvan Saha O/Y. Suunniteli ja rakensi 1937 A.S ja V. Antila."

Kuvaus

Saha sijaitsee Kyrönjoen rantatörmällä rautatiesillan pielessä. Sahantie päässä ovat Alkon Koskenkorvan tehtaot. Näköetäisyydellä ovat myös Koskenkorvan taajama sekä entinen osuusmeijeri joen ja radan toisella puolella.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus (1937) on perustettu korkealle betonisokkelille. Sokkeliin sijoittuva sahan alakerta on huomattavan korkea, samoin siellä olevat koneiden ja akselien perustukset ovat poikkeuksellisen korkeat - tämä on mahdollistanut turvallisen liikkumisen voimaan välittävien pyörien ja hihnojen alapuolella. Sahakoneet on poistettu, mutta edellä kuvattu mekaaninen voimavälitys on valta-akselia myöten säilynyt. Punaisen saharakennuksen ikkunat ovat moniruutuiset ja täyttävät suuren osan päädyistä.

Tiilinen höyrykonehuone on saharakennuksen kyljessä. Sen varustuksena on osittain riisuttu kolmisylinterinen höyrykone ja mittava voimapyörä. Höyrykattilahuoneessa on yksi kattila. Voima-aseman siivessä on ollut paja ja autotalli. Savupiippu on pystyssä ja näkyy kauas.

Aution saha-alueen laidalla Sahantien varrella on rapattu kaksikerroksinen konttorirakennus ja asuinrakennus tämän vuosisadan puolivälistä. Tien toisella puolella on kolme pitkähköä oheisrakennusta sekä nosturi, jolla valmis puutavara on nostettu pistoraiteella odottaviin junavaunuihin. Tämä viereiseltä Ilmajoen asemalta sahalle johtanut pistoraide on poistettu. Uittoväylänä olleen Kyrönjoen jyrkällä rantatörmällä on tukkikuljettimen jäännökset.

Laitos edustaa höyrysaahakauden myöhäistä toteutusta ja on ratkaisultaan mielenkiintoinen. Sen höyrykone on paikallaan. Lakkautetulla sahalla on edelleen näkyvä asema jokimaisemassa.

Lähdeviitteet

Aulis J. Alanen, Ilmajoki vuoden 1918 jälkeen. Vaasa 1953, 352 - 354; Timo Kantosen käynti paikalla 7.9.1994.

*Koskenkorvan höyrysaha Ilmajoella Kyrönjoen rannalla.
Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 331
Peruskartan numero: 2143 09

Kuhmoisten sahan lahti

Kuhmoinen

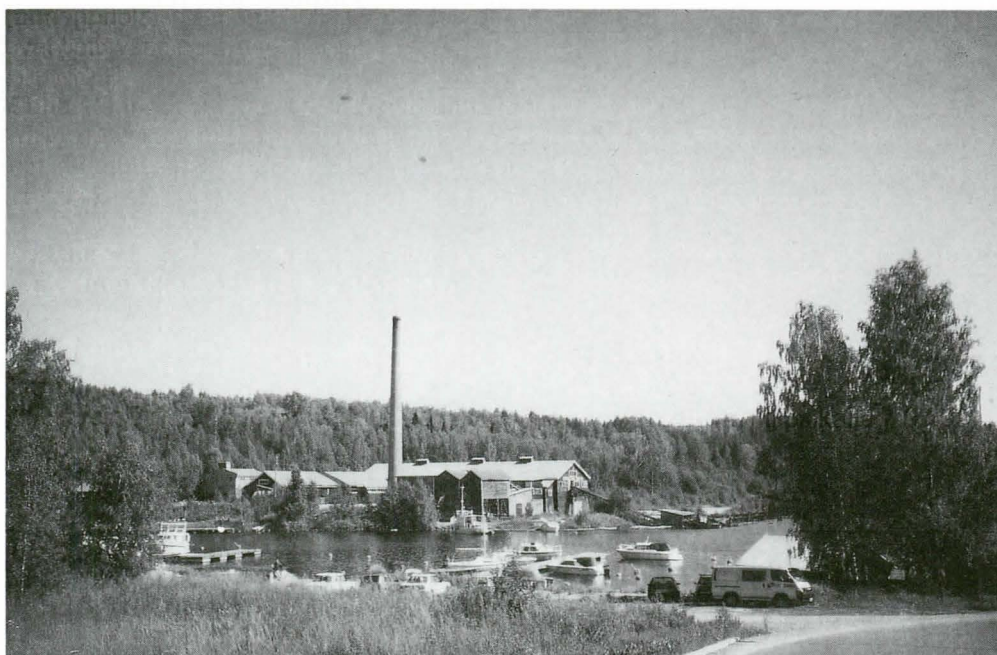
Keski-Suomen lääni

Kulttuurihistoria

Korppilan tilan omistaja Kaarle Hirvansalo rakennutti yksikehäisen höyrysahan tilansa maille vuonna 1912. Vaikka saha pysyi omistajanvaihdosten jälkeenkin pienenä, vilkastuttivat sen yhteydessä toimineet satama, telakka ja konepaja paikan teollista ilmettä. Saha muutettiin vuonna 1925 osakeyhtiöksi ja se on siitä lähtien toiminut nimellä Kuhmoisten Saha Oy. Voimanlähteenä oli höyrykone vuoteen 1980 saakka. Viimeksi saha kävi vuonna 1985. Suurin osa entistä sahalahtea on nykyisin veneilypalvelujen käytössä.

Kuvaus

Saha sijaitsee Kuhmoisten kirkonkylän lahdella. Sen tuotantorakennukset, lautatarha, pienoisrautatie, laiturit sekä konttori- ja asuinrakennukset ovat aikanaan täyttäneet koko lahden-pohjukan. Paikka on edelleen vilkas Päijänteen vene- ja laivaliikenteen satama.

Sahan lahti Kuhmoisten kirkonkylässä. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on valmistunut vuonna 1947 entisen tuhouduttua sitä ennen tulipalossa. Rakentamisessa on seurattu perinteisiä ratkaisuja ja käytetty siellä täällä myös juurakkorakenteita. Ruskeanharmaa ulkovouri lienee kyllästettyä puuta. Viereisen punatiillisen voima-aseman yksikerroksinen osa on ajoitettavissa vuosisadan alkuun; rakennusta on laajennettu huomattavasti 1950-luvulla. Savupiippu on sahan maamerkki.

Voima-aseman varustuksena on toimintakuntoinen höyrykonelaitteisto. Voimakoneena oleva saksalaisvalmisteinen kolmesylinterinen 650 kW:n höyrykone on peräisin Åland-höyrylaivasta ja asennettu paikalleen 1960-luvulla. Sen voima ei ole välittynyt kehäsahoille mekaanisesti vaan Lohjan sähkölaitokselta tuodun sähkögeneraattorin (Oy Asea Ab) tuottamana virtana. Konehuoneen apugeneraattori (Ab de Laval's Ängturbin Stocholm Patent) on asennettu samoihin aikoihin. Toinen höyrykattila on savonlinalaisen Oy Lypsiniemen Konepajan, toinen Porin Konepajan valmistama. Saharakennuksen laitteisto on pääosin 1960 - 1980-luvuilta: vanhimmat laitteet ovat pelkkasaha vuodelta 1946 (Söderhamns Verkstad Ab Swedwen) ja vuosimallia 1931 oleva Bolinder-jakosaha.

Sahausjätteellä täytetyn Vellahden toisella puolella sijaitsee saha-alueeseen kuuluneita entisiä tuotantorakennuksia: tiilinen konepaja, tiilinen ajokaluvarasto ja kookas kuuri. Sahan johtajan asuin- ja konttorirakennus on valmistunut 1927 John Malmbergin suunnittelemana. Tämä klassistinen sahakartano sijaitsee mäellä, hierarkisesti muuta aluetta ylempänä. Sahanhoitajan asuinrakennus Ahtela on myös säilynyt, työväen kasarmi sen sijaan ei.

Saha-alue rakennuksineen on vakiintunut osa Kuhmoisten kirkonkylän kulttuurimaisemaa. Rakennuskannasta osa on uusiutunut, osa palautuu sahan ensimmäisiin vuosikymmeniin. Höyrykone on yksi harvoista sahoilla toimintakuntoisina säilyneistä.

Lähdeviitteet

Sirkka-Liisa Ranta, Sahan lahti Kuhmoisten kirkonkylässä. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 13. Helsinki 1987; Kuhmoisten rakennusinventointi vuodelta 1989, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Aulis Enqvistin 29.7.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 29.7.1994.

Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 332
Peruskartan numero: 3211 02

Nurmisen höyrysahan voima-asema

Korpilahti

Keski-Suomen lääni

Kulttuurihistoria

Räättäli, sahatyöläinen Juho Nurminen rakennutti vuonna 1912 yksikehäisen höyrysahan entisen työnantajansa, toimintansa lakkauttaneen Björkqvistin sahan viereen. Nurmisen sahasta kasvoi aikaa myöten vakaa teollisuusyritys ja Nurmisesta itsestään talousneuvos. Yhtyneet Paperitehtaat omisti sahan 1974 - 1978. Lakkauttamisen jälkeiseltä purkamiselta säästyneet rakennukset ovat varastokäytössä.

Kuvaus

Venelaiturina, rantapuistona ja varastoalueena oleva entinen saha-alue sijaitsee keskeisesti Korpilahden kirkonkylässä Kirkkolahden rannalla. Viereinen satama palvelee Päijänteen laivaliikennettä.

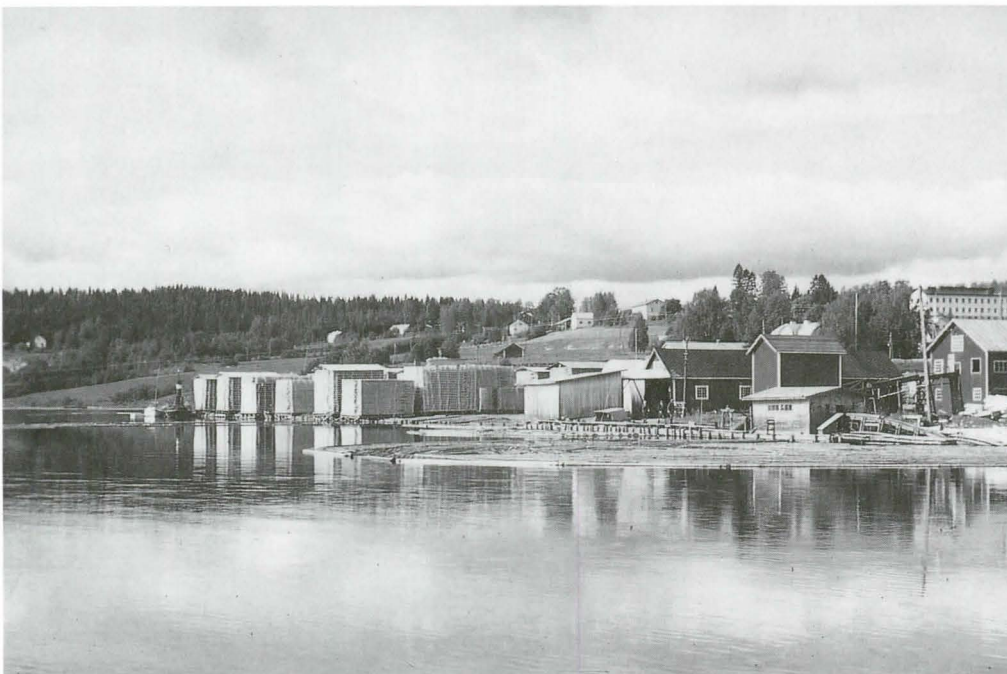
Nurmisen sahan rakennuksista ovat säilyneet punatiilinen höyrykone- ja kattilahuone vuodelta 1934, savupiippu, tiilinen varstorakennus vuodelta 1933 sekä kookas puinen kuuri. Sahalaitteista riisutut rakennukset muodostavat tiiviin ryhmän.

Edellisistä hieman kirkonkylän keskustaan päin, nykyisellä satama-alueella on yksinäisenä kummajaisena entinen Björkqvistin (1899-1910) höyrysahan pieni tiilinen konehuone vuodelta 1900. Sympaattiselle rakennukselle on löytynyt uusi käyttötarkoitus: kesäteatteri.

Kohteet ovat hyvä esimerkki katkelmallisesti säilyneestä sahalaitoksen rakennuskannasta, jolla on paikallishistoriallista merkitystä ja näkyvä asema taajamaympäristössä.

Lähdeviitteet

Markku Lahti, Vanhan Korpilahden historia. Jyväskylä 1994, 200 - 221; Korpilahden rakennusinventointi vuodelta 1991, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Timo Kantosen käynti paikalla 28.7.1994.

*Kuvassa näkyvä Nurmisen höyrysahan ranta on nykyisin vene-
laiturina ja rantapuistikkona. Valok. Erkki Härö 1968.*

*Entinen Björkqvistin
hörysahan voima-
asema Korpilahden
kirkonkylässä toimii
nykyisin kesäteat-
terina. Valok. Timo
Kantonen 1994.MV/RHO.*

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 333
Peruskartan numero: 3211 02

Iloniemen sahan alue

Korpilahti
Keski-Suomen lääni

Kulttuurihistoria

Korpilahden Terva- ja Sahateollisuus Oy perustettiin vuonna 1918. Vuoden 1925 vararikon jälkeen laitos siirtyi helsinkiläiselle liikemiehelle Frans Kivistölle ja uudeksi toiminimeksi tuli Iloniemen Saha Oy. Keskisuuri saha päättyi lopulta Rauma-Repolalle, joka lopetti sen toiminnan 1953.

Kuvaus

Autoitunut saha-alue on viiden kilometrin päässä Korpilahden kirkolta kaakkoon. Saha on muodostanut pienen yhdyskunnan peltojen ja metsätaipaleen taakse Päijänteen rannalle.

Puisesta saharakennuksesta on jäljellä koneiden betonisia perustuksia. Kaarikattoinen, tiilinen voima-asema on vaikuttava raunioituneenakin. Sen järven puoleinen osa on paria metriä matalampi kuin taaempi osa, jonka vieressä kohoaa lyhentämätön tiilinen savupiippu. Betoninen alapohja on sortunut. Voima-aseman rakentaminen voitaneen ajoittaa vuoden 1925 aikoihin. Tuotantoalueesta on säilynyt myös paja, autotalli sekä jäänteitä laituri- ja uittorakenteista. Tulotien varteen ryhmittyneistä vanhoista asuin- ja konttorirakennuksista ovat jäljellä työnjohdon ja ammattimiesten asuinrakennukset Rintala ja Kalliola.

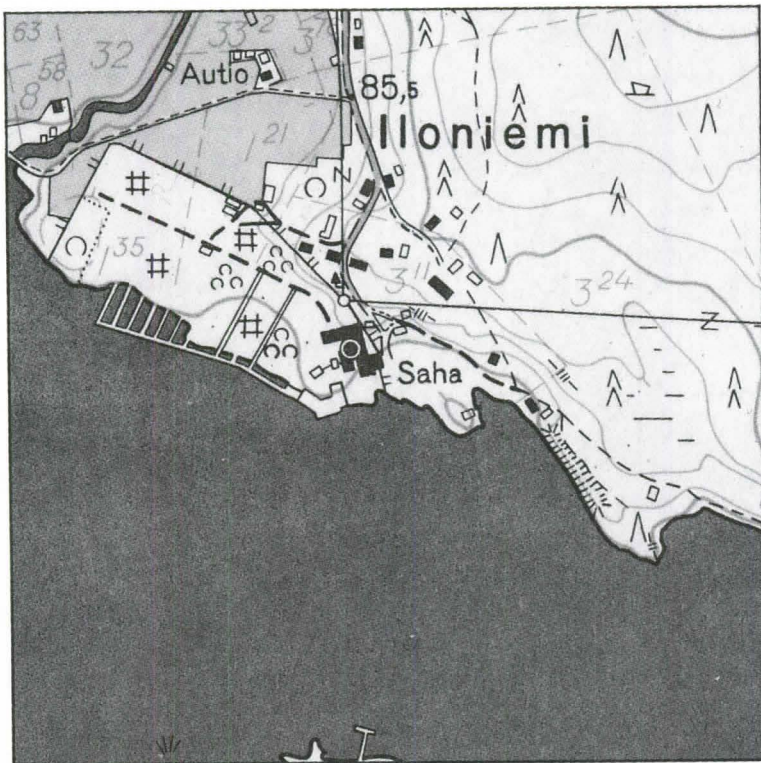
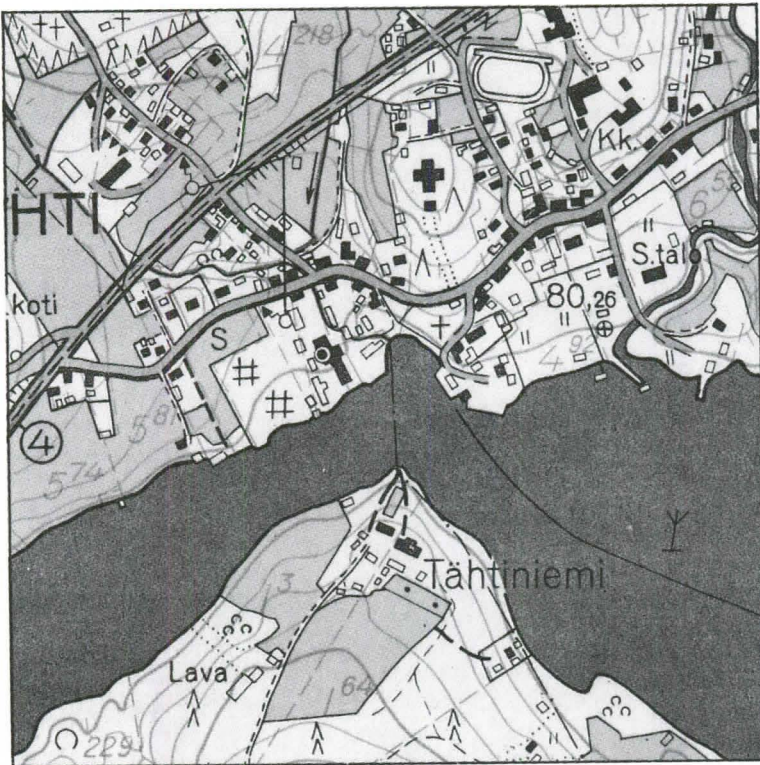
Tyypillisestä höyrysahausta on jäljellä erityisen kookas voima-asemarakennus, maamerkinä kohoava savupiippu ja kaksi asuinrakennusta.

Lähdeviitteet

Markku Lahti, Vanhan Korpilahden historia. Jyväskylä 1994, 220 -221; Korpilahden rakennusinventointi vuodelta 1991, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Timo Kantosen käynti paikalla 28.4.1994

Korpilahteen saapuvia Päijänteen veneilijöitä tervehtii Iloniemen entisen sahan savupiippu. Valok. Erkki Härö 1979.

Vuonna 1963 painetussa peruskartassa näkyvät Korpilahden kaksi eriluonteista sahaympäristöä. Kirkonkylässä toiminut Nurmisen saha nivoutuu taaajama-asutukseen, kun taas etäällä keskukselta sijainnut Iloniemi on muodostanut ympärilleen pienen tiiviin sahayhteisön. Vanhoissa peruskartoissa toistuvasti esiintyvät lautatapuleiden symbolit todistavat sahaympäristöjen näkyvästä asemasta 1900-luvun Suomessa.

1:10 000

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 334
Peruskartan numero: 3311 08

Haapaniemen sahan höyrykonehuone

Viitasaari

Keski-Suomen lääni

Kulttuurihistoria

Haapaniemen Saha ja Mylly Oy perustettiin vuonna 1934. Toiminimi muutettiin myöhemmin Haapaniemen Saha Oy:ksi. Laitoksen voimanlähteenä oli alkujaan imukaasumoottori. Höyrysahtaksi se muutettiin varsin myöhään, vuonna 1948. Laitos toimii ER-SAHA Oy -nimisenä.

Kuvaus

Saha-alue sijaitsee Viitasaaren kirkonkylästä itään Keiteleeseen rannalla. Sahaa on ympäröinyt yhdyskunta, josta on nykyisellään jäljellä joitakin sodanjälkeisiä asuinrakennuksia.

Rakennuskannaltaan saha on uusiutunut. Saha rakennettiin uudelleen muutama vuosi sitten palon jälkeen. Voima-asema ja savupiippu ovat vuoden 1948 vaiheilta, jolloin saha muutettiin höyrykäyttöiseksi.

Sahan teknis-historiallinen kiinnostavuus perustuu sen täydellisenä säilyneeseen höyrykoneeseen, joka asennettiin aiemman höyrykoneen tilalle vuonna 1960. Tämä kookas seisova höyrykone on peräisin saksalaisesta laivasta, joka Suomessa muutettiin sillinpyyntialus Saukoksi. Valmistajatietoja ei koneessa ei näy. Höyrykoneen käyttämät generaattorit, jotka on tietävästi hankittu Maarianhaminan voimalaitoksesta, ovat edelleen paikoillaan (Elektromekano, Hälsingborg). Laivahöyrykoneen rinnalle asennettiin muutaman käyttövuoden jälkeen höyryturbiini generaattoreineen (A.G. Brown Boweri & Cie, Baden Schweiz). Höyrykonetta käytettiin tämän jälkeen vielä 1970-luvulla varavoimanlähteenä. Höyrykattila on valmistettu vuonna 1921 Babcock & Wilcox Ltd:n lisenssillä helsinkiläisessä Maskin och Brobyggnadsaktiebolag -konepajassa .

Voima-aseman varustuksena säilynyt höyrykone on tekniikan historian kannalta kiinnostava. Nuorehkon, edelleen toimivan sahan rakennuskanta on täysin uusiutunut.

Haapaniemen saha
Viitasaarella.
Valok. Erkki Härö
1994.

Lähdeviitteet

Erkki ja Heikki Sarasteen 28.7.1994 antamia suullisia tietoja; Erkki Härön käynti paikalla 28.7.1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 349
Peruskartan numero: 3421 06

Mikkolan mylly ja saha

Temmes
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Mikkolan tilan vesimylly ja saha entistettiin vuonna 1987 Temmeksen kotiseutuyhdistyksen toimesta. Seinähirteen kaiverretut vuosiluvut ilmoittavat hirsirakenteisen myllyn valmistumisvuodeksi 1889 ja sahan 1938. Sahan osalta vuosiluku viitanee rakennuksen perusteelliseen uusimiseen, sillä laitteiston perusteella saha on ajoitettavissa vähintään puolta vuosisataa vanhemmaksi. Kotiseutuyhdistys omistaa rakennuksen.

Kuvaus

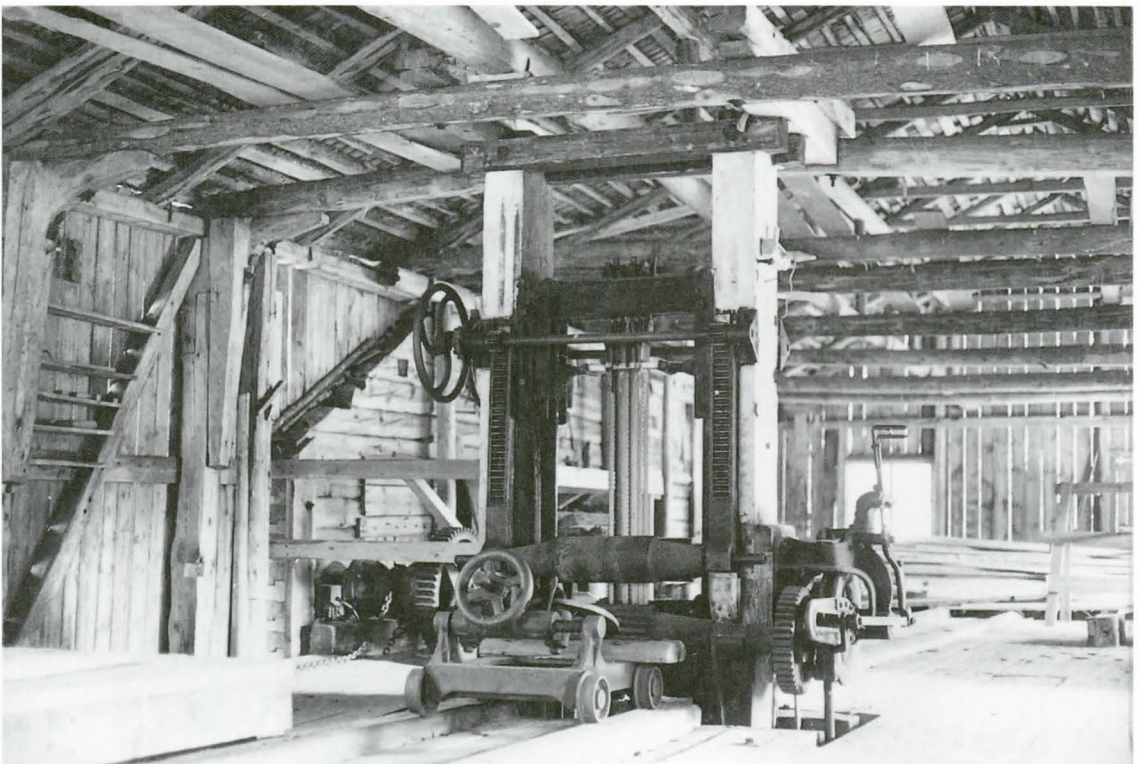
Mylly- ja saharakennus on Temmesjoen varrella Haurukylässä. Puiselta ajosillalta johtaa vesiuoma myllyn alle. Peltoaukean toisella laidalla on Mikkolan maalaistalo.

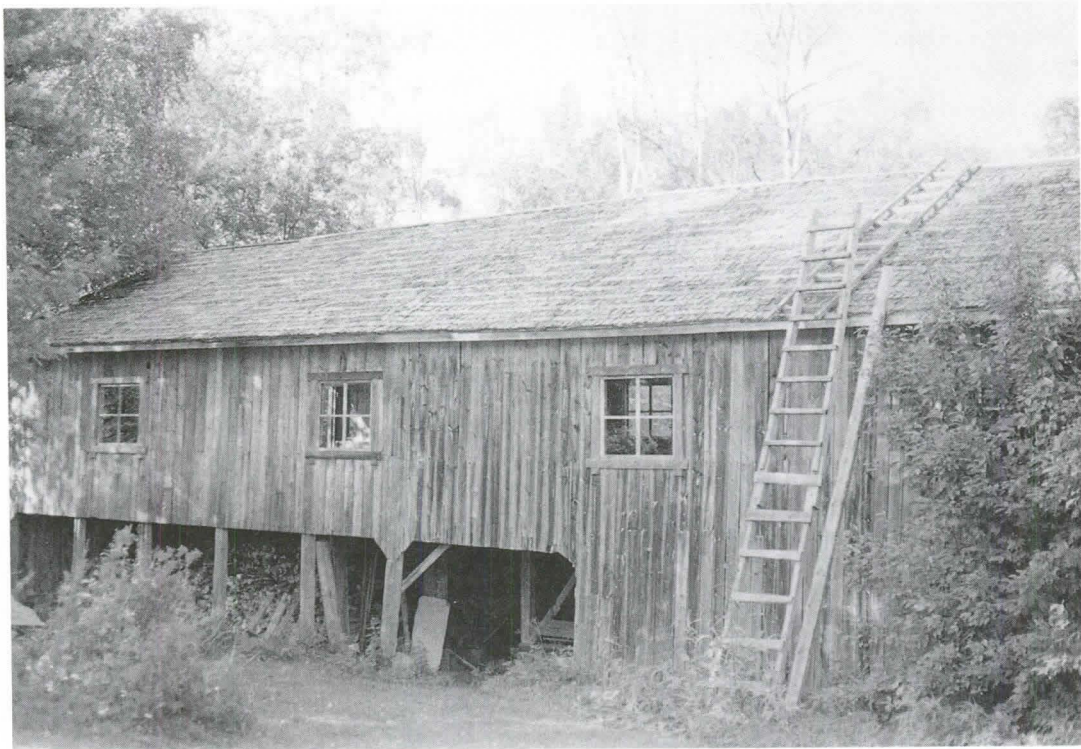
Vuoraamattomaan hirsiseen myllyyn liittyy suorassa kulmassa kaksikerroksinen rankorakenteinen saha. Sahan rakenteissa on muutamia juurakkoja. Rakennuksessa on pärekate.

Saharakennuksen sisustus on historiallisesti poikkeuksellisen arvokas. Rautainen teräkehä tukeutuu puiseen kehykseen (jalustaan), jonka pystysuorat pylväät on yläosastaan kiinnitetty kattotuoliin. Pienen sahasalin varustuksena on myös särmäsaha, kaksi tukkikelkkaa ja tukkisilta ketjukuljettiminen. Sahan alakertaan sijoittuva voimavälitys sisältää huomattavan paljon puuosia, mm. välivaihtojen hihnapyörät. Sahan ja myllyn voimanlähteenä on myllyn alla oleva turbiini ja apurbiini. Myllyssä on kaksi kiviparia.

Sahamylyä vastapäätä samassa pihapiirissä on puolitoistakerroksinen puinen asuinrakennus, joka on toiminut myllyn ja sahan hoitajan asuntona.

Vesisahan historiallisesti arvokkaaseen varustukseen kuuluu puukehyksinen kehäsaha. Miljöö on talonpoikaiselle vesimyllylle ja -sahalle perinteinen.

Mikkolan mylly- ja saharakennuksen sahaosa. Kohde on kunnostettu Temmeksen kotiseutuyhdistyksen toimesta. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Edellisen sivun kuva: Mikkolan vesimyllyn ja -sahan entistettyyn laitteistoon sisältyy puukehyksinen kehäsaha. valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Lähdeviitteet

Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 2. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:116. Oulu 1993, 64; Kalevi Tajakan 6.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 6.9.1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 342
Peruskartan numero: 2431 03

Tyngän mylly ja saha

Kalajoki
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Tyngän myllyosuuskunta aloitti toimintansa vuonna 1916. Perustamisvaiheessa rakennetut vesimylly ja saha toimivat edelleenkin.

Kuvaus

Kohde on Kalajoen Hihnalankosken rannalla Tyngän kylän itälaidalla. Ympäristönä ovat jokirannan peltovainiot ja maatilat. Padosta johtaa sivu-uoma myllyn alitse.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus liittyy myllyrakennukseen, jossa on kivimylly ja korkea vehnäpuoli. Pienen ja kapean sahasalin varustuksena on pelkkasaha (Lahden Rautateollisuus Oy Ab N:o 6716) ja jakosaha, joka on vanha amerikkalainen siirrettävä kenttäsaha. Rakennuskokonaisuuden ulkokuori on punainen, listoitus valkoinen ja ikkunat moniruutuiset. Viereisen uuden myymälä-kahvion julkisivussa on toistettu tuotantolaitoksen detaljeja.

Osuuskunnan sähkötuotanto alkoi 1921. Myllyn alinen turbiini pyörittää edelleen generaattoria, joka antaa sähköä myös myllyn ja sahan koneille. Muuntajakoppi on sahan vieressä.

Kohde on sympaattinen esimerkki mylly- ja sahaosuuskunnasta, joka jatkaa toimintaansa perinteisissä puitteissa.

Lähdeviitteet

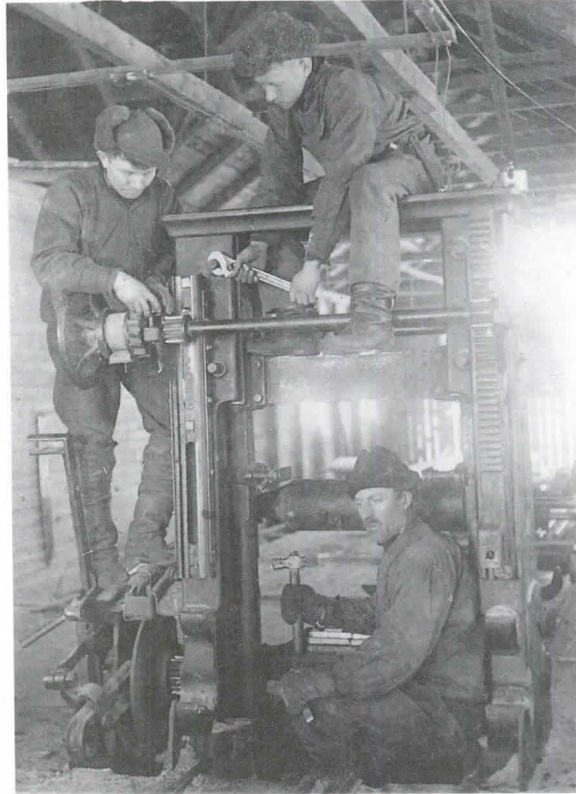
Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 3. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:117. Oulu 1993, 90; Raimo Hihnalan 6.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 6.9.1994.

Tyngän mylly vuoden 1927 laajuudessa. Myllyn takana osuuskunnan sahalaitos. Tyngän myllyn kokoelmat.

Historiallisia työkuvia
Tyngän myllyn kokoel-
mista: voimakanavaa
kaivetaan vuonna 1916
ja ensimmäistä sahan
raamia asennetaan
paikalleen.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 351
Peruskartan numero: 2533 09

Kestilän höyrysahan savupiippu

li
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Kestilä tunnetaan Suomen vanhimpana höyrysahana. Sen rakennuttivat 1858 - 1860 liikemiehet J.G. Bergbom, J.W. Snellman G:son, F. Granberg, Fr.J. Franzen ja P. Hedman. Kaksikerhaisen sahan voimanlähde oli Bolinder-höyrykone, joka oli sijoitettu puisen kaksikerroksisen saharakennuksen alakertaan. Sahan vieressä oli tiilinen höyrykattilahuone. Laitos toimi vientisahana vuodet 1860 - 1896 ja tämän jälkeen kotitarvesahana vuoteen 1910 saakka. Lakkauttamisen jälkeen rakennukset purettiin piippua lukuun ottamatta. Aluetta on käytetty tukinerottelupaikkana.

Kuvaus

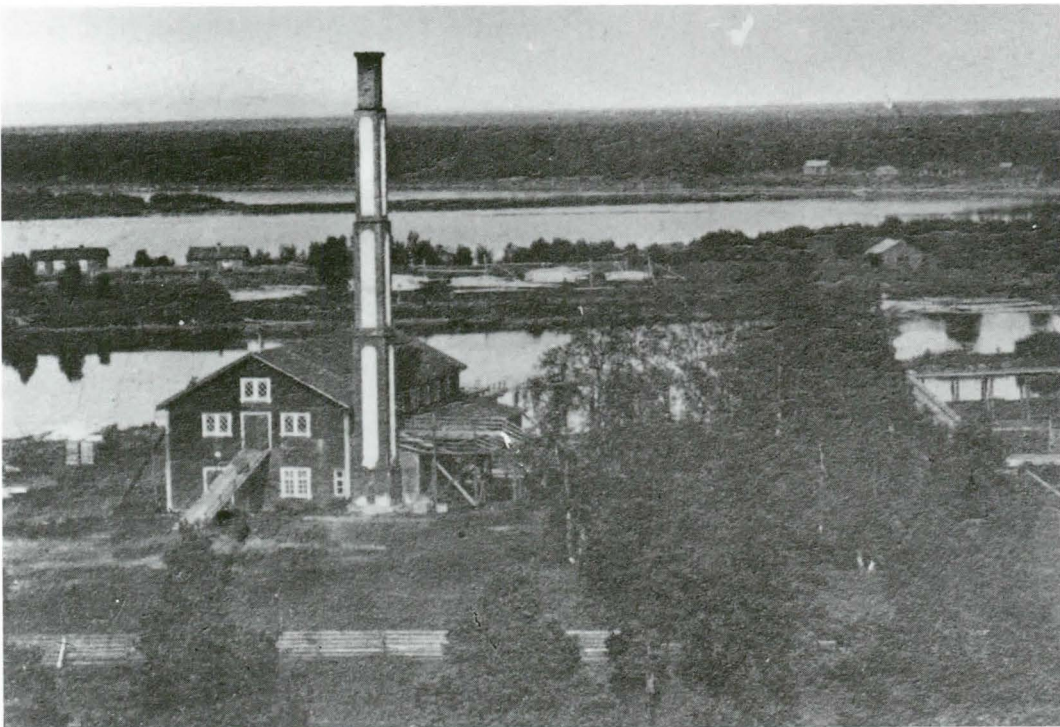
Kestilän historiallinen sahan paikka on Perämeren rannikon tuntumassa Iijoen suistossa.

Saharannan maamerkinä ja ainoana rakennusmuistona kohoaa kaunis savupiippu. Alkuperäisen korkuinen ja asuinen piippu kaventuu kohden huippuaan. Se rakentuu viidestä leikkaukseltaan neliömäisestä osasta, joista keskimmaisissa on valkeaksi maalatut syvennykset. Ylin huippu on rappaamaton. Piipun omistaa Iin kotiseututoimikunta, ja siihen kiinnitettiin vuonna 1959 muistolaatta. Muut entisellä saha-alueella näkyvät rakenteet liittyvät tukinerotteluun.

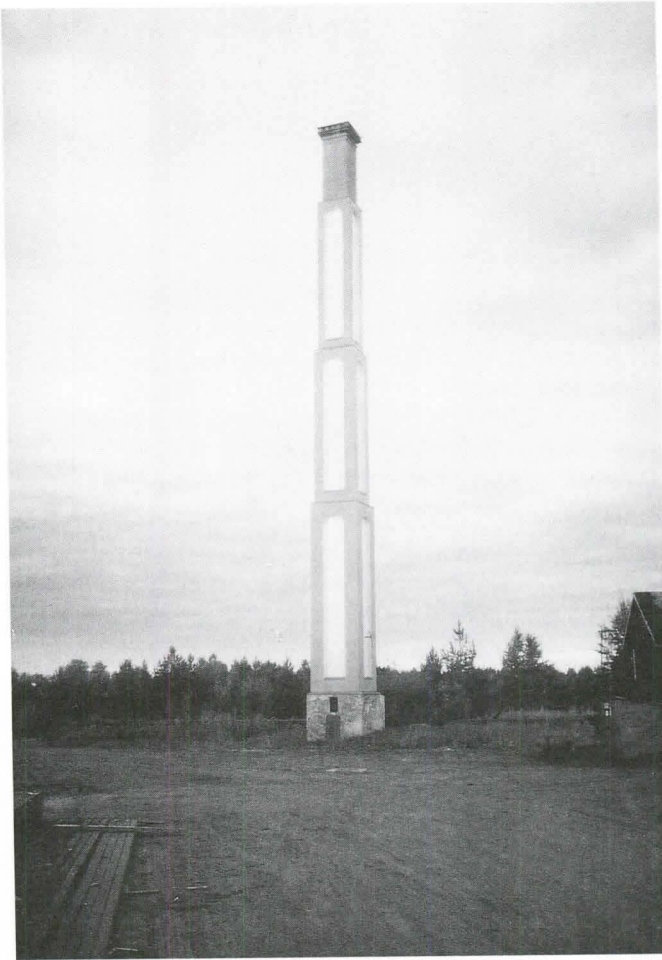
Höyrysaahakauden ensimmäisen laitoksen savupiippu on huomattava teollisuushistoriallinen muistomerkki.

Lähdeviitteet

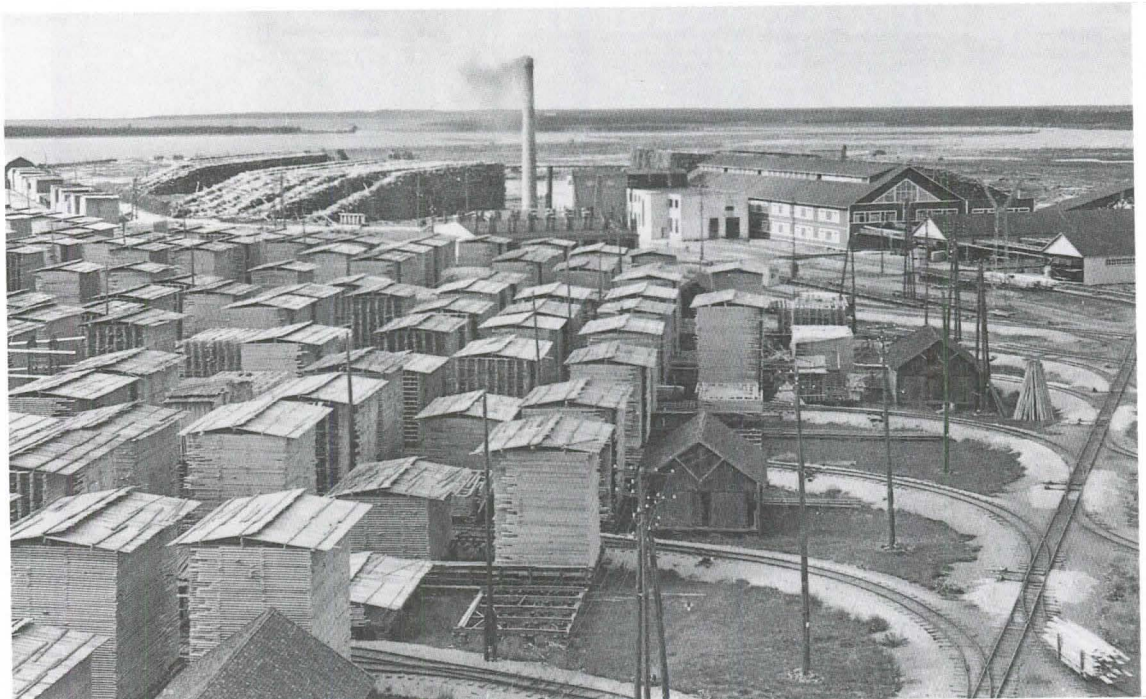
Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 205 - 206, 272;
Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet I. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:115. Oulu 1993, 129; Jäljennössivut Oulun seudun puumiehet r.y:n historiikista 1937 - 1987; Timo Kantosen käynti paikalla 5.9.1994.

Suomen ensimmäinen höyrysaaha sijaitsi Iijoen suistossa. Kestilän saha toimi vientisahana vuodet 1860 - 1896. MV/KKA.

Kun maamme ensimmäinen höyrysaha käynnistettiin, tuprusivat savut ilmoille tästä piipusta. Kestilän höyrysahan piippu on merkittävä teollisuushistoriallinen muistomerkki. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Oulu Osakeyhtiön Pateniemen höyrysahan tuotantorakennukset ja lautatarha-alue vuonna 1935. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 353
Peruskartan numero: 2533 07

Pateniemen saha ja yhdyskunta

Oulu
Oulun lääni

SAHA PALOI
HELMIKUUSSA 1995.
KS. LIITE 2

Kulttuurihistoria

Kauppaneuvos J.G. Bergbom rakennutti Pateniemen laivaveistämön alueelle kaksikehäisen höyrysahan vuonna 1873. Bergbomilta suursaha siirtyi vuonna 1912 perustetulle Uleå Aktiebolagille. Veitsiluoto Oy, joka tuli sahan omistajaksi 1986, lopetti sahauksen 1990. Veitsiluoto Oy on tehnyt yksityisen sahayrittäjän kanssa sopimuksen saharakennusten purkamisesta syksyyn 1995 mennessä.

Kuvaus

Entinen saha-alue on alava kenttä Perämeren rannalla. Sahan portilta johtaa lehtipuukuja Pateniementielle ja asuntoalueille.

Kaksikerroksinen, rankorakenteinen saharakennus on vuodelta 1908. Kulmatuet ovat välipohjassa veistettyjä juurakoita, kattotuolissa s-muotoisia niveliä. Pitkän sahasalin kattotuolikonstruktio on taidokas ja sen metalliset vetotangot muodostavat kolmioita työtilan yläpuolelle. Salia valaisevat katonharjan lyhtyrakennelma sekä kolmion ja suunnikkaan muotoiset päätyikkunat. Saharakennuksen suorakaiteen muotoiseen pääosaan liittyy pohjoissivulla pulpetti- ja tasakattoiset aputilat. Pahoin särjettyä julkisivua hallitsevat edelleen moniruutuiset ikkunat, punainen ulkovuori ja valkoiset listoitukset.

Sahasalin varustuksena on kolme Bolinder 600 -kehäsahalinjaa ja yksi Johansson 700 -kehäsahalinja eli yhteensä kahdeksan kehäsahaa. Särmäsahat ovat Karhulan valmisteita.

Saharakennuksen vieressä on korjaamoksi muutettu, loivasti pulpettikattoinen voima-asema. Tiilistä rakennusta on laajennettu ja sen piippu poistettu. Alkuperäisessä osassa on vaakalinjainen tiilikoristelu ja kahta ristikkäistä sahanterää esittävä päätyreliefi. Sahan edustalla on tukkiallas sekä laaja rimoilla täytetty ranta-alue; vesirajassa näkyvät rimat havainnollistavat hyvin sahoille ominaisen rantakaistaleen syntymistä. Rannassa on säilynyt yksi proomun päälle sijoitettu tukkien maihinnostokiramo.

1950-luvulla rakennetun paloasema-porttirakennuksen vieressä on kolmen vanhan puurakennuksen ryhmä. Kahta niistä on käytetty konttorina; kolmas on 1850-luvulla rakennettu Nikkaripirtti, johon on talletettu Pateniemen sahaperinnettä. Tulotien varrella olevat ruokala ja asuinrakennus ovat vuodelta 1880. Pateniementien varteen sijoittuva Porila on viiden mansardikattoisen asuinrakennuksen yhtenäinen ryhmä talousrakennuksineen 1920-luvun alusta. Laajan yhdyskunnan nuorempia asuinrakennuksia on muun muassa Tokantiellä.

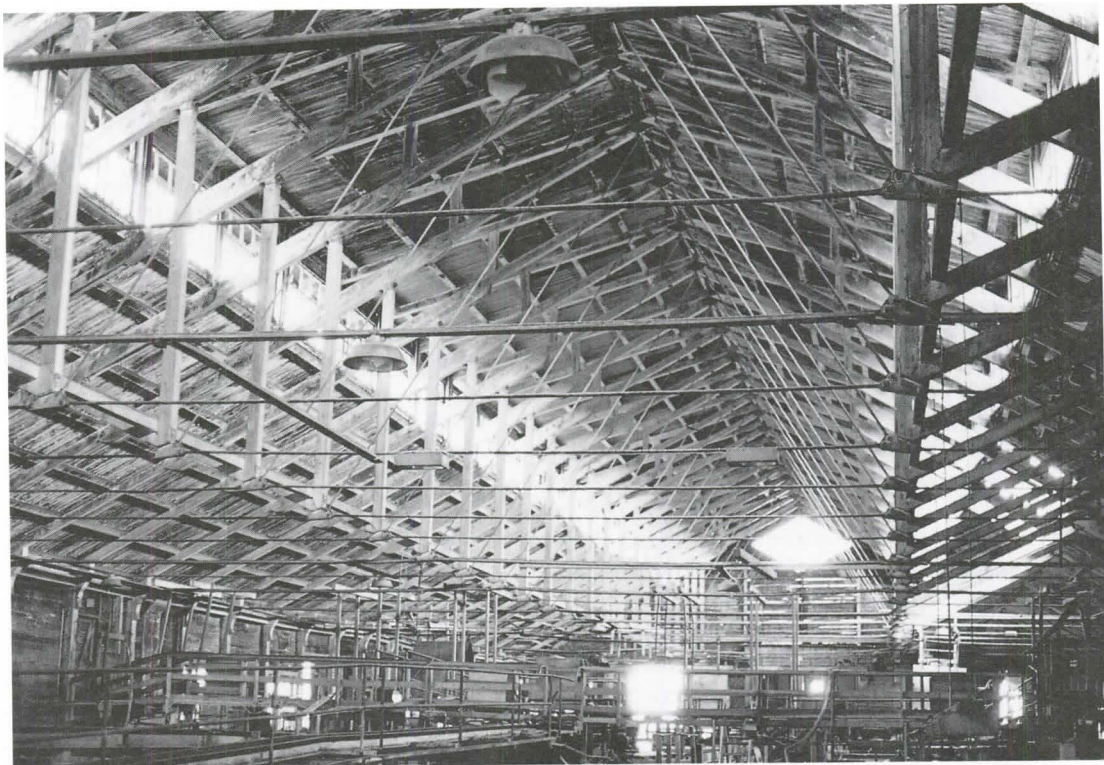
Purettavaksi aiotun laitoksen sahasali on höyrysahakaudelta säilyneistä sahainterioöreistä komeimpia. Merkittävästä sahayhdyskunnasta on jäljellä eri-ikäisiä rakennuksia ja rakennusryhmiä.

Lähdeviitteet

Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 239, 273;
Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:115. Oulu 1993, 52; Martti Heikkisen 6.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 6.9.1994.

*Pateniemen vuonna 1908 valmistunut saharakennus syyskuussa 1994.
Valok. Timo Kantonen. MV/RHO.*

*Pateniemen sahasali kattotuolirakenteinen on saha-arkkitehtuuria
komeimmillaan. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.*

**SAHA PALOI
HELMIKUUSSA 1995.
KS. LIITE 2**

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 352
Peruskartan numero: 2533 08

Martinniemen saha ja yhdyskunta

Haukipudas
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Sahan perusti ja rakennutti vuonna 1905 Keuruun asemapäällikkö Emil Granfelt. Martinniemi Ltd uudisti sahan vuosina 1917 - 1918. Vuonna 1920 omistajaksi tulleen Raahe Oy:n toimesta valmistui vuonna 1927 sahan yhteyteen Laitakarin saarelle puuhiomo ja voimalaitos. Sahalle johdettiin sivuraide 1938, ja sen redit korvattiin satamalla 1970. Rauma-Raahen kautta saha päättyi vuonna 1952 osaksi Rauma-Repolaa, joka lopetti sahauksen Martinniemessä vuonna 1987. Virtaalainen sahayrittäjä aloitti sahauksen Martinniemessä syksyllä 1993 - vanha saharakennus on kuitenkin käytössä.

Kuvaus

Martinniemen saha sijaitsee Kiiminkijoen suun pohjoispuolella Perämeren rannalla. Tehdasalueeseen liittyy laaja yhdyskunta eri-ikäisine asuntoalueineen.

Kaksikerroksinen rankorakenteinen saharakennus on vuodelta 1918. Vuonna 1905 rakennettu laitos muutettiin tuolloin suorakaiteenmuotoiseksi ja laajennettiin mahdollisesti joitakin vanhoja rakenteita hyödyntäen. Hirsiset kattotuolit on varustettu vaakasuorin vetotangoihin. Sahasaliin liittyy myöhempänä lisänä matalampi sivulaiva. Julkisivussa huomio kiinnittyy katonharjan päällä olevaan lyhtyrakennelmaan sekä päätyikkunoihin. Tukki-transportit ovat osittain säilyneet sahan ja tukkialtaan välissä. Uudet peltiseinäiset saharakennukset ovat pääosin 1970-luvulta.

Saharakennuksen varustukseen kuuluu kuusi Bolinderin kehäsahaa 1930-luvulta sekä neljä Karhulan särmäsahaa. Martinniemi lienee viimeinen suursaha, jolla on ollut käytössä valta-akseli voimapyörineen.

Tiilinen, satulakattoinen voima-asema on vanhimmilta osiltaan vuodelta 1905. Entinen voima-asema korotettiin kaksikerroksiseksi ja muutettiin korjauspajaksi vuonna 1951. Vuonna 1918 muurattua savupiippua on lyhennetty alkuperäisestä korkeudestaan.

Saha-alueen vanhinta puurakennuskantaa ovat uusrenessansityylinen konttorirakennus, Martinhovin klubirakennus sekä kaksi muuta jugend-henkistä asuinrakennusta vehreine pihoineen. Nämä neljä rakennusta muodostavat selkeän ryhmän tuotantoalueen laidalle. Saha-alueelta voidaan mainita vielä hylätty aumakattoinen asuinrakennus ja uudehko paloasema. Viereisellä Laitakarilla on vuonna 1927 valmistunut puuhiomo ja voimalaitos höyryturbiineineen (Asea Vesterås Sweden). Ulommaisena avomeren rannalla on tehtaan johtajan funkistyylinen kesäasunto.

Tuotantoalueesta erillään on sodan jälkeen yhtenäisenä rakennettu Pomola-niminen virkailijoiden omakoti-alue. Martinniemen kyläraitin varrella on seurantalo Kerhola, entinen osuuskauppa, "tilitoriksi" kutsuttu aukea sahan portin edustalla, vanhoja asuinrakennuksia ja uusia kerrostaloja. Etäämmällä olevia asuinalueita ovat mm. Kurtinhauta ja Häyrysenniemi.

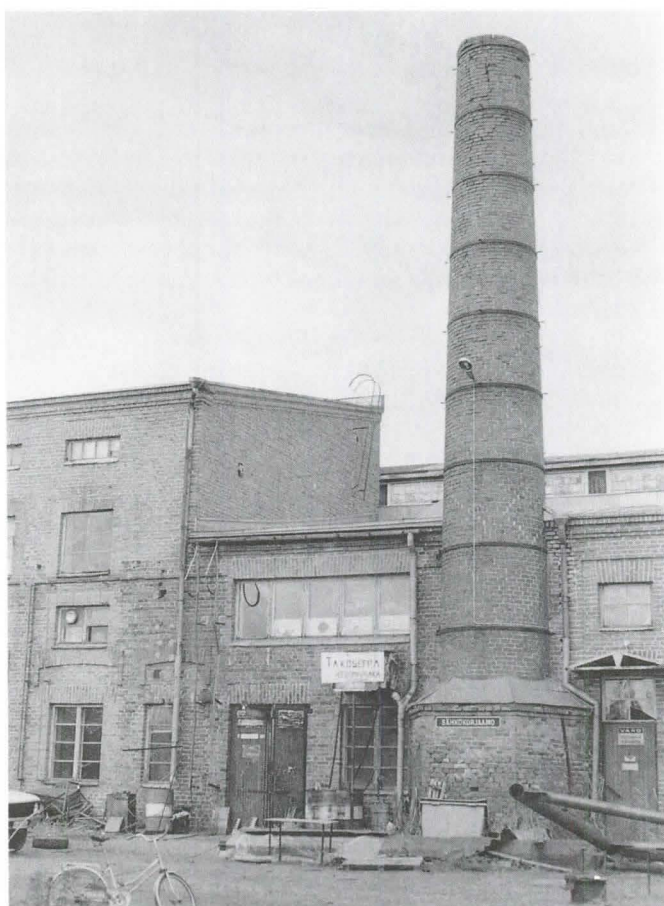
Kohde on edustava höyrysaahakauden saharakennus säilyneine kehäsahoineen. Martinniemen tehdasalueeseen ja yhdyskuntaan sisältyy eri-ikäistä rakennuskantaa vuosisadan alusta lähtien.

Lähdeviitteet

Terho A. Könönen, Martinniemen saha 75 vuotta. Joensuu 1981; Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:115. Oulu 1993, 81; Reima Väänäsen 6.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 6.9.1994.

Martinniemen vanha saharakennus voima-asemineen ja tukki-altaineen on eheä, perinteinen höyrysahamiljö. Sitä täydentää puuhiomo, jonka voimalaitoksen piippu kohoaa sahan takana. Valok. Timo Kanttonen 1994. MV/RHO.

Martinniemen sahan entinen voima-asema ilmentää sahan tuotantorakennuksille yleistä piirrettä: useiden rakennusvaiheiden kerroksisuutta. Valok. Timo Kanttonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 350
Peruskartan numero: 2533 08

Halosenniemen sahan alue

Haukipudas
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Halosenniemen höyrysahan rakensi Osakeyhtiö Rauma Wood Ltd vuonna 1923. Rauma-Repolan laitoksena se toimi vuoteen 1951 saakka, jonka jälkeen tuotantorakennukset savupiippua lukuun ottamatta purettiin.

Kuvaus

Entinen saha-alue on Halosenlahden pohjoisrannalla Perämeren rannikolla. Fääläosa asutuksesta sijoittuu nauhamaisesti kilometrin pituisen raitin varrelle. Metsien ja peltojen ympäröimä asutus on ollut selkeästi erillään tuotantoalueesta.

Voima-aseman kivijalan jäännösten vieressä kohoaa tiilinen savupiippu, joka toimii merimerkinä. Sahasta on jäljellä koneiden ja valta-akselin betoniset perustukset sekä uittolaitteiden ja tukkialtaan jäänteitä. Autio alue on lepikkoa ja koivikkoa.

Sahan asuntoalue muodostaa hyvin säilyneen laajan kokonaisuuden. Sahan tulotien varrella on yhtenäinen ryhmä taitekattoisia punamullattuja puurakennuksia 1920-luvulta. Halosennimentien varren nauhamainen asutus koostuu sahatyöväen rakentamista asuinrakennuksista. Pihapiirit ovat edelleen käytössä ja hoidettuja. Oman leimansa ympäristöön tuovat läheiset peltopalstat ja talousrakennukset. Raitin itäpäässä on Repolana tunnettu seurantal.

Halosennimentien varren asutus on syntynyt sahan vaikutuksesta. Ympäristönä se on omaleimainen ja hyvin säilynyt.

Valtaosa Halosenniemen sahan entisestä asuinalueesta ryhmittyy nauhaksi raitin varrelle. Lahden rannalla sijainneesta höyrysahasta on pystyssä enää savupiippu, joka on merkitty myös vuonna 1981 painettuun peruskarttaan. 1:15 000

Lähdeviitteet

Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet I. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:115. Oulu 1993, 82; Timo Kantosen käynti paikalla 5.5.1994.

Oulunsalon Varjakansaassa on säilynyt ryhmä sahayhtiön rakennuttamia työväenasuntoja 1920-luvun alkupuolelta. Varjakan klassistisesta asuntoarkkitehtuurista vastasi Oulun lääninarkkitehti Harald Andersin. MV/KKA.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 341
Peruskartan numero: 2444 09

Varjakansaari

Oulunsalo
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Varjakka Trävaru Aktiebolagin perustajina vuonna 1898 oli oululaisia kauppiaita ja sahamiehiä. Yhtiön kolmikehäinen höyrysaha valmistui vuonna 1900 Varjakan saarelle, jonka Pyydyskarissa oli 1850-luvun puolivälissä toiminut telakka. Oulun sahayhtiöt liittyivät vuonna 1912 yhteen ja Varjakasta tuli yksi perustetun Uleå Aktiebolagin suursahoista. Varjakka uusittiin 1920-luvun alussa 12-kehäiseksi. Sahayhtiö rakennutti saarelle sahayhteisön asunnot, kaupat, elokuvateatterin, putkan, paloaseman ja leipomon.

Maan suurimpiin kuuluva höyrysaha lakkautettiin vuonna 1929. Saari asuinrakennuksineen toimi Oulu-yhtiön työntekijöiden kesäpaikkana, kunnes Oulunsalon kunta osti alueen vuonna 1987. Kunta on vuokrannut korjaamiaan asuntoja taiteilija-ateljeiksi ja kuntalaisten asuinkäyttöön.

Sahateollisuuden historiassa sahasaaret ovat oma mielenkiintoinen lukunsa. 1860 - 1900 rakennettiin Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikoille useita höyrysahoja, jotka yhdyskuntineen sijoitettiin saareen enemmän tai vähemmän eristyksiin mantereesta. Yleisimmin saari sijaitsi uittoreittinä käytetyn suuren joen suistossa tai sen edustalla. Varjakan rinnalla tunnetuimpia ovat: Tornion Kuusiluoto (1901 - 1944), Kemin Karihaara (1874 -), Veitsiluoto (1922 -) ja Laitakari (1862 - 1939), Pietarsaaren Stockholmen (1860 - 1911), Merikarvian Haminaholma (1887 - 1923), Porin Reposaaari (1871 - 1974), Eurajoen Kaunissaari (1874 - 1923), Paraisten Attu (1872 - 1951), Porvoon Kaunissaari (1870 - 1955) sekä Kotkan Halla (1876 - 1986) ja Hietanen (1874 - 1967). Valtaosa näiden historiallisesta rakennuskannasta on hävinnyt.

Kuvaus

Entinen sahayhdyskunta sijaitsee Varjakansaarella Oulunsalon edustalla.

Suuresta kaksi sahalia käsittäneestä saharakennuksesta on jäljellä betonisia perustuksia. Koivikoituneen tuotantoalueen tiestö ja ratalinjat ovat säilyneet, samoin saarta kiertäneistä laiturirakenteista on runsaasti jäänteitä.

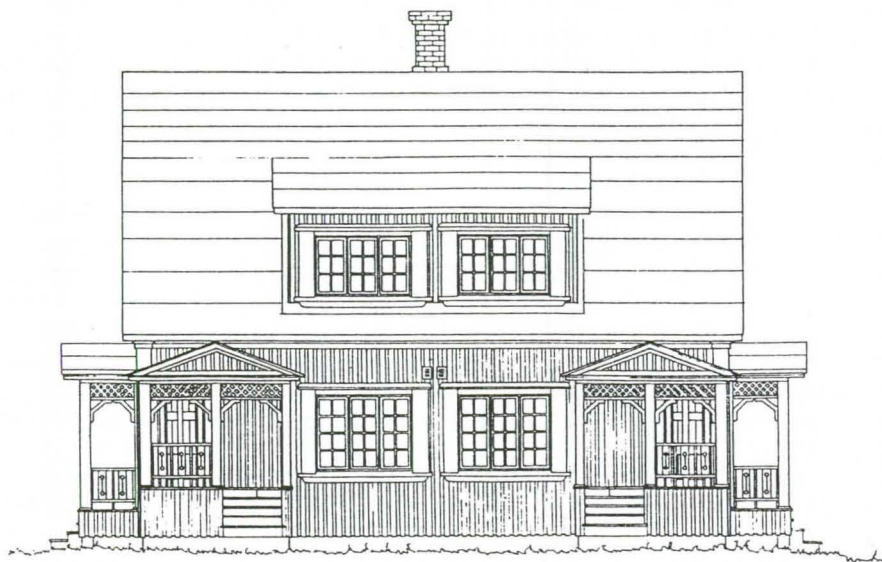
Varjakansaari on poikkeuksellisen hyvin säilynyt saareen muodostettu sahayhdyskunta. Se rakennettiin 1900-luvun ensimmäisellä neljänneksellä. Asuinrakennuksia on säilynyt kymmenkunta, joista kolme on työväenkasarmeja ja loput pienempiä kahden perheen taloja. Noin puolessa pihapiireistä on edelleen talousrakennus. Asuinrakennusten suunnittelijana toimi Oulun lääninarkkitehti Harald Andersin. Varjakan suunnitelmia esiteltiin vuosina 1923 ja 1925 Arkkitekten-lehdessä. Aikakautensa klassismia näyttävästi edustavissa Varjakan taloissa on rakennusteknisenä erikoisuutena pystyhirsirunko. Saariyhdyskunnan muusta rakennuskannasta ovat säilyneet konttori, paloasema ja yhteissauna. Kunta on korjaamassa Varjakan rakennuksia mm. kattojen ja ulkuvuorin osalta. Korjaussuunnitteluun liittyen on Oulun yliopiston arkkitehtiosasto mitannut ja piirtänyt Varjakan rakennukset.

Sahayhtiö rakennutti aikanaan asuntoja myös mantereen puolen Varjakannokalle - nämä rakennukset purettiin ja siirrettiin sahan lakkauttamisen jälkeen Pateniemen sahan asuntoalueelle Oulun pohjoispuolelle. Mantereen puolella sijaitseva Varjakan kartano liittyy historiallisesti telakan ja sahan vaiheisiin.

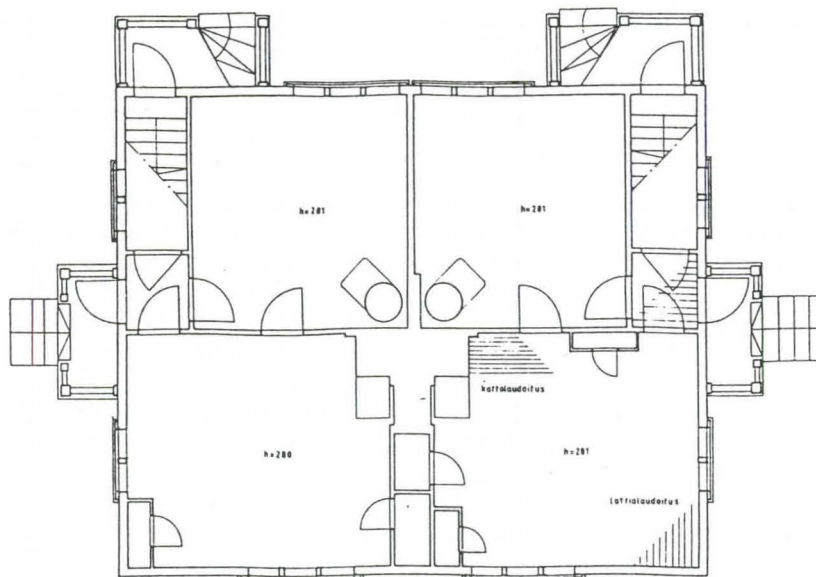
Varjakansaari on suuren höyrysahan ympärille muodostunut saariyhdyskunta. Se on rakennuskannaltaan ja miljööltään parhaiten säilyneitä entisiä sahayhdyskuntia. Kookkaista tuotantorakennuksista on jäljellä rauniot.

Lähdeviitteet

Atte Kalajoki, Oulunsalon Varjakan vaiheita. Rantalakeus 21.5.1986; Arkitekten 5/1923 ja 6/1925; Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:115. Oulu 1993, 110 - 111; Kunnaninsinööri Jouko Leskisen 20.10.1994 ja arkk.yo Helena Hirviniemen 2.11.1994 antamia suullisia tietoja. Oulunsalon kunnan kotiseutukokoelmaan on koottu Varjakkään liittyvää aineistoa.

JULKISIVU POHJOISEN 1:50

ALAKERTA 1:50

Neljän perheen asuinrakennus Oulunsalon Varjakassa. Sahayhdyskunnan rakennuskanta on mitattu ja piirretty Oulun yliopiston arkkitehtuurin osaston toimesta vuosina 1988 - 1994. Piirrookset Minna Linnala, Riitta Nieminen ja Tytti Savolainen 1989. 1:150

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 348
Peruskartan numero: 2414 10

A. Santaholma Oy:n Jokisuun saha

Kalajoki
Oulun lääni

Kulttuurihistoria

Kalajokelainen Antti Santaholma poikineen rakennutti Jokisuun sahan vuonna 1903. Samana vuonna perheen liiketoimia varten perustettiin A. Santaholma Osakeyhtiö. Edellisellä vuosikymmenellä aloitettua graniitin vientiä varten rakennettiin sahan viereen kivihiommo. Vuonna 1903 valmistuneen sahan osoittauduttua liian pieneksi rakensi yhtiö seuraavana vuonna sen läheisyyteen uuden saharakennuksen. Yhtiöllä oli höyrysahat myös Raahessa ja Haukiputaalla. Kalajoen saha toimii edelleen suvun yrityksenä.

Kuvaus

Saha-alue on Kalajoen suulla Plassin historiallisen markkinapaikan pohjoispuolella. Santaholman konttori, Havula-asuinrakennus ja työväenasunnnot ovat markkinatien varressa Plassin pohjoiskulmassa.

Nykyinen kaksikerroksinen, rankorakenteinen saharakennus on syntynyt vuonna 1904 valmistunutta saharakennusta uudistamalla ja laajentamalla. Uusimisen takia sitä on pidettävä uudisrakennuksena eikä historiallisena saharakennuksena. Kehäsahalinjoja on yksi.

Edellisen vieressä on voima-aseman pulpettikattoinen, rapattu tiilirakennus vuodelta 1904. Sen savupiippu, höyrykonehuone varustuksineen sekä toinen höyrykattila ovat tallella. Toimintakuntoinen kolmisylinterinen höyrykone on peräisin laivasta ja asennettu paikalleen 1960-luvulla. Sahan käytössä se oli noin vuosikymmenen ajan. Generaattorin valmistaja on Allmänna Svenska Elektriska A.B. Vesterås. Muu osa rakennusta on korjaamona.

Tuotantoalueen historiallinen rakennuskanta käsittää voima-aseman ohella puutyöverstaan sekä vuonna 1903 rakennetun vuoraamattoman hirsisen kivihiomon, johon liittyy entinen sahan konepajaosan.

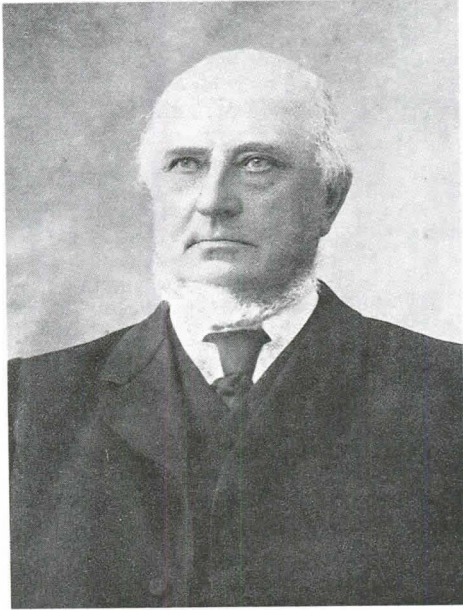
Santaholman talo Plassintien varrella - entinen 1800-luvun kauppakartano - toimii edelleen sahan konttorirakennuksena. Havula on Oskari Santaholman itselleen vuonna 1912 rakennuttama jugend-huvila, jonka arkkitehtinä oli W.G. Palmqvist. Raitin loppupäässä on yhtiön 1920- ja 1930-luvuilla rakennuttamia asuntoja sekä sahatyöntekijöiden pystyttämiä taloja.

Kalajoen vastarannalla Holmanperässä toimineesta porilaisen F.A Juseliuksen Holman höyrysahasta (1897 - 1928) on säilynyt asuinrakennuksia raitin varrelle ryhmittyneenä.

Saha-alue muodostaa maisemallisen ja historiallisen jatkeen Plassin markkinapaikalle. Teollisuusperinteen kannalta kiintoisimmat kohteet ovat höyrykonehuone ja kivihiommo.

Lähdeviitteet

Sakari Vapaasalo, A. Santaholma osakeyhtiö 1903 - 1952. Oulu 1953, 262 - 265, 279 - 284; Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 3. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:117. Oulu 1993, 84- 85; Toimitusjohtaja Timo Santaholman 6.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 6.9.1994.

Sahapatruunoihin kuului myös juuriltaan talonpoikaisia teollisuusmiehiä. Kalajokelaisen Antti Santaholman (1840 - 1918) perustama A. Santaholma Oy jatkaa saman suvun sahayrityksenä edelleenkin.

Kuva Sakari Vapaasalon kirjoittamasta A. Santaholma Osakeyhtiön historiasta (Oulu 1953, 7).

A. Santaholma Osakeyhtiön Jokisuun saha on toiminut vuodesta 1903 Plassin historiallisen markkinapaikan pohjoispuolella Kalajoen suulla. Valok. Lauri Putkonen 1973. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 347
Peruskartan numero: 2634 09

Sinetän sahan paikka

Rovaniemen mlk
Lapin lääni

Kulttuurihistoria

Sinetän saha oli Kemijoen alueen ensimmäinen saha. Sen perustivat Rovaniemen Muurolassa asuva vänrikki Magnus Fredrik Clementeoff ja Rovaniemen kappalainen Esaias Fellman, jotka saivat sahalleen perustamisluvan vuonna 1782. Ohutteräinen vesisaha oli pääosin valmis seuraavana vuonna. Sahan myöhempiä omistajia olivat oululaiset porvarit. Sinettä toimi vientisahana vuoden 1900 vaiheille saakka. Saharakennus sortui vuosisadan alkupuolella.

Kuvaus

Entisenä saha-alueena on Ounasjokeen laskevan Sinettäjoen suisto. Sinetän kylä asutuksesta kytketty sahaan kiinteimmin Tarsarannan talo.

Kolmikerroksinen vesisaha on sijainnut Sinettäjoen Sahakoskesta haarautuvan jokiuoman etelärannalla. Paikalla on viitteitä sahan perustuksista. Välittömästi sahan itäpuolella sijainneen sillan kivirakenteet ovat jäännöksistä selkeimmin havaittavissa. Entisellä saha-alueella versovat tiheänä koivut ja pajut. Sahanpurukasoista on edelleen jälkiä maastossa. Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto r.y. on vuonna 1956 pystyttänyt sahapaikan tuntumaan suojakatoksen, johon on koottu koneiston jäännöksiä mm. taottu kampiakseli ja vaihteiston osia.

Tarsarannan talo tulotien varrella on rakennettu sahanhoitajan asunnoksi. Rakennusaika lienee sama kuin sahan eli vuoden 1782 tienoilla. Yksikerroksinen hirsirunkoinen rakennus on julkisivultaan rikkaasti profiloitu ja vuonna 1904 pirtillä jatkettu. Autioon asuinrakennukseen liittyy kaikkiaan seitsemän talousrakennusta käsittävä avoin pihapiiri.

Sinetän yhteydessä voidaan mainita myös kaksi muuta rovaniemeläistä vesisahanpaikkaa: Raudanjoen Hakokönkaan saha (1839), jonka laitteiston jäännökset on koottu katokseen lähelle koskeen rakennettua voimalaitosta, sekä Meltauksen saha (1846), jonka säilynyt sahanhoitajan asunto on toiminut päiväkotina.

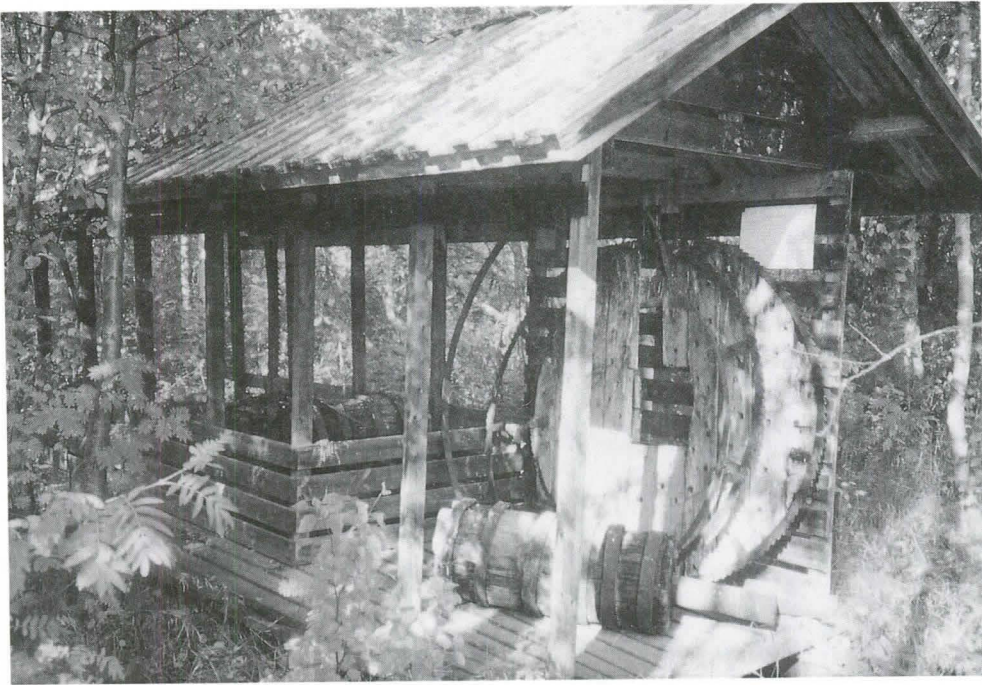
Kemijoen vesistön varhaisimman vesisahan raunio ympäristöineen on Lapin teollisuushistorian muistomerkkejä.

Lähdeviitteet

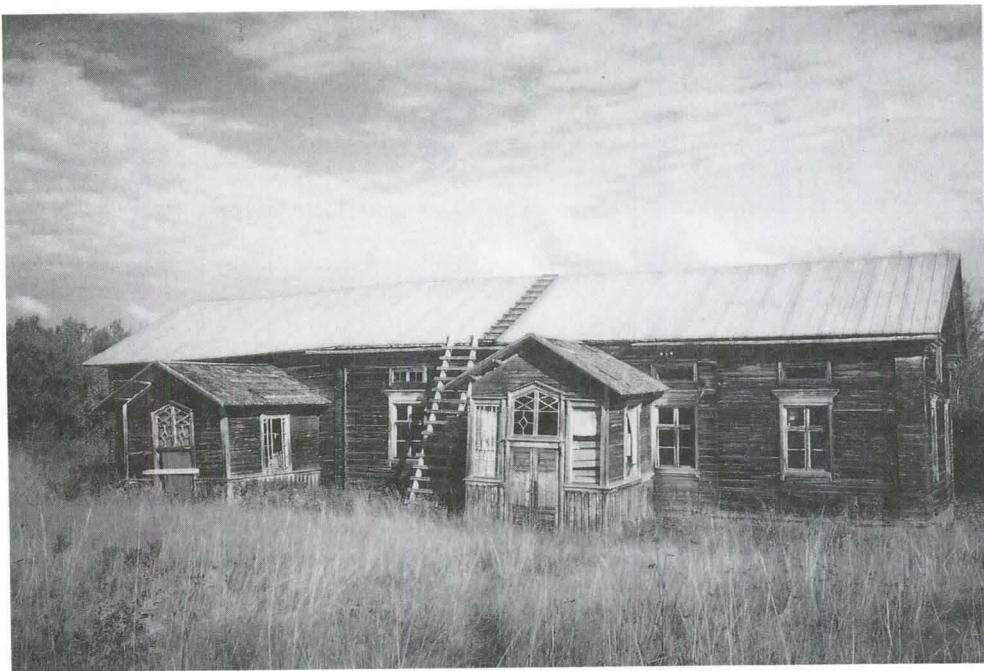
Jorma Ahvenainen, Rovaniemen historia 1632 - 1960. Rovaniemi 1970, 300 - 314; Jarl Sundquist, Vanhoista vesisahoista ja Sinetän sahasta erittäin. - Totto I. Kotiseutuyhdistys Totto r.y:n julkaisu. Rovaniemi 1952, 14 - 19; Sinetän saha-alueen inventointitiedot, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Timo Kantosen käynti paikalla 5.9.1994.

*Sinetän vesisahan
paikka Sinettäjoessa.*

Säilyneille Sinetän vesisahan akseleille ja hammaspyörille on pystytetty suojakatos sahan sijaintipaikan viereen. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

Sahanhoitajan asunto, Tarsarannan talo. Valok. Timo Kantonen 1994. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 344
Peruskartan numero: 2541 08

Karihaaran saha ja yhdyskunta

Kemi
Lapin lääni

Kulttuurihistoria

Karihaaran höyrysaha perustettiin vuonna 1874. Aloitteentekijänä hankkeessa oli norjalainen Terje Olsen. Perustetun yhtiön Kemi Ångsågs Ab:n pääosakkaana oli aluksi norjalaisyhtiö Holst & Fleischer. Kemi Oy:tä perustettaessa vuonna 1893 Karihaaran höyrysahasta tuli yksi tämän yhtiön sahoista. Karihaaran vuonna 1935 - 1936 rakennettu uusi 12-kehäinen saha oli aikanaan Euroopan suurin sahalaitos. Sahan yhteydessä aloitti toimintansa sulfiittiselluloosatehdas vuonna 1919. Tehdasyksiköitä on myöhemmin lisätty ja laajennettu. Laitosten nimenä on nykyisin Metsä-Botnia Oy Ab Kemin tehtaas.

Vuonna 1869 perustetun Kemin kaupungin kehitys on ollut kiinteästi sidoksissa Laitakarin (1862) ja Karihaaraan höyrysahoihin.

Kuvaus

Karihaaran saha toimii alkuperäisellä paikallaan Sahansaarella Kemijoen suiston Karihaarassa. Saari on muokkautunut sahan toiminta-aikana suorakaiteen muotoiseksi. Karihaaran tehtaiden muut yksiköt keskittyvät viereiselle Pajusaarelle. Yhdyskunnan asutus ja palvelut ovat perinteisesti sijainneet mantereen puolen Juntossa sahaa vastapäätä.

Vuonna 1874 rakennetusta sahasta on jäljellä kahdeksankulmainen tiilinen savupiippu, joka on huipustaan profiloitu ja hammaskoristeltu. Piipun kahdeksankulmainen muoto on tuttu muiltakin 1870-luvun höyrysahoilta ja etenkin norjalaisten rakennuttamilta - Karihaaran lyhentämättömän savupiipun rinnalla ovat säilyneet Kotkan Norjan sahan ja Porin Isonsannan sahan katkaistut piiput. Karihaaran vuonna 1874 rakennettu tiilinen höyrykone- ja kattilahuone on myöhemmin laajennettu ja muutettu verstaaksi; lisäosista näkyvin on akkutorni.

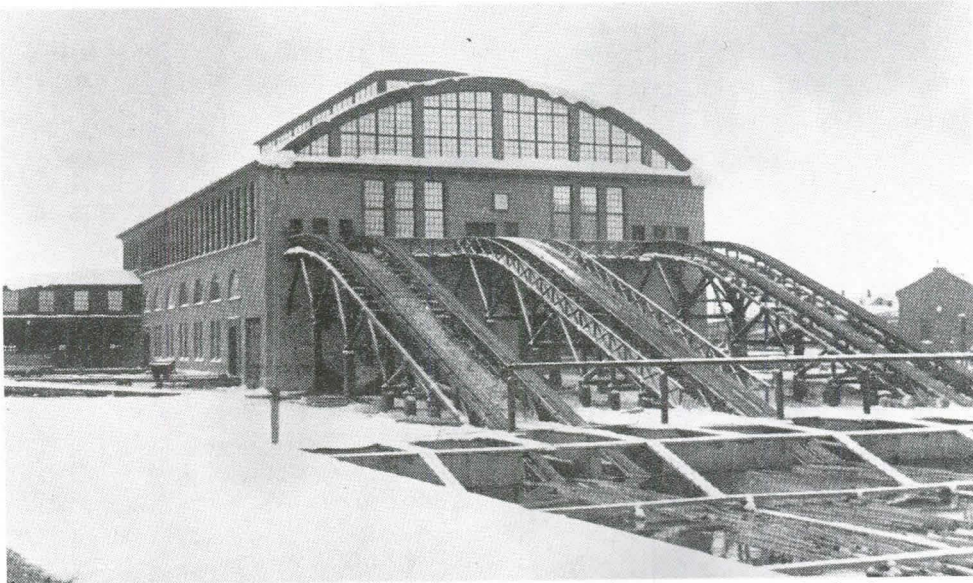
Nykyinen tiilinen saharakennus on vuodelta 1936. Betonikaarien kannattaman katon päällä on sahasalia valaiseva lyhtyrakennelma. Kaariaihe toistuu ikkunoissa. Sahan sisätilat on kantavia rakenteita myöten uusittu. Valmistuessaan saha oli aikakautensa kookkaimpia. Saha-alueen tuotantorakennuksista ansaitsee maininnan myös varastokäytössä oleva entinen Sotevan nauлаushalli, jonka kattotuolit ovat tiettävästi peräisin Laitakarin sahasta.

Mantereenpuoleinen Juntan alue käsittää edustavan valikoiman saha- ja selluyhtiön oheisrakentamista: pääkonttori (1936), paloasema (1937), yhtiön sairaala (1908), ruokala (1937), leipomo (1913), kasvihuone (1936), autotalli (1918), johtajan asunto ja klubirakennus (1921), entinen lääkärin virka-asunto (1916) ja asuinrakennus Karila (1913). Yhtiön rakennuttamista työväen asuinrakennuksista on säilynyt kolme Varatien varrella. Juntossa on myös vanha massamakasiini (1918). Pajusaaren sulfiittehtaan arkkitehtuurista vastasivat Walter ja Ivar Thomé.

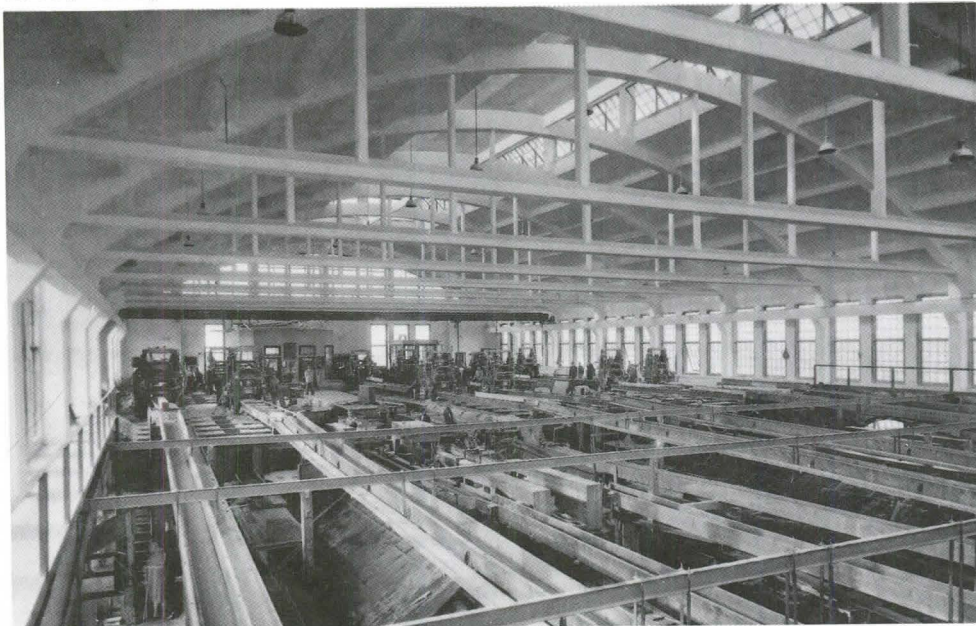
Höyrysahasta alkunsa saanut laaja tehdasyhdyskunta on rakennuskannaltaan monipuolinen. Karihaaran ensimmäisen saharakennuksen savupiippu vuodelta 1874 on höyrysahakauden vanhimpia rakennusmuistomerkkejä.

Lähdeviitteet

Sakari Virtanen, Lapin leivän isä. Kemiyhtiön historia. Jyväskylä 1993, passim; Fleischerin vuonna 1891 laatima saha-alueen asemapiirros, Botnia Woodin Karihaaran sahan konttori; Kari Öfverbergin 5.9.1994 antamia suullisia tietoja; Timo Kantosen käynti paikalla 5.9.1994; Ks. myös Kuvia leivän isästä. Kemiyhtiön taipaleelta 1893 - 1993. (Toim. Kalervo Katajavuori ja Sakari Virtanen). Keuruu 1993.

Karihaaran vuonna 1936 valmistunut 12-kehäinen sahalaitos on mainittu aikansa suurimmaksi Euroopassa. Tiilisen saharakennuksen ulkoasu on säilynyt pääosin muuttumattomana. Kuva teoksesta "Suomen talouselämä sanoin ja kuvin" (Helsinki 1939, 133).

Karihaaran sahasalia on kuvan esittämästä alkuperäistilanteesta huomattavasti muutettu. Katon betonikaaret ovat ennallaan. MV/KKA.

Metsä-Botnian Oy:n Karihaaran saha syyskuussa 1994. Valok. Timo Kantonen 1994.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 343
Peruskartan numero: 2541 08

Laitakarin höyrysahan rauniot

Kemi
Lapin lääni

Kulttuurihistoria

Oululainen kauppahuoneen J.G. Bergbomin rakennuttama Laitakarin kaksikehäinen höyrysaha valmistui vuonna 1862. Kemi Oy:n perustamisen yhteydessä 1893 Laitakarin sahasta tuli yksi yhtiön kolmesta höyrysahasta Röyttän ja Karihaaran rinnalla. Saariyhdyksunnan asutus keskittyi sahan viereen ja hieman loitommas Juurakkoon. Sahaus Laitakarissa lopetettiin vuonna 1939, jonka jälkeen aloitettiin koneistojen purkaminen. Laitakarin sahaperinnettä on kerännyt Laitakari-yhdistys.

Kuvaus

Laitakarin luoto on avomerren tuntumassa Kemien kaupungin edustalla.

Autiolla luodolla ei ole säilynyt rakennuskantaa. Yhdyskunnasta on muistona sahakoneiden ja asuinrakennusten perustuksia sekä voima-aseman kierreportaat. Ranta-alueelle ajettuja rimoja on yhä näkyvissä. Hirsiaarkkuiset laiturirakenteet tuhoutuivat Mauri-myrskyssä. Mainittakoon, että Laitakarin saharakennuksen kattotuolit siirrettiin kertoman mukaan Karihaaran sahan yhteyteen rakennettuun Sotevan talotehtaaseen, joka on nykyisin sahan varastohallina.

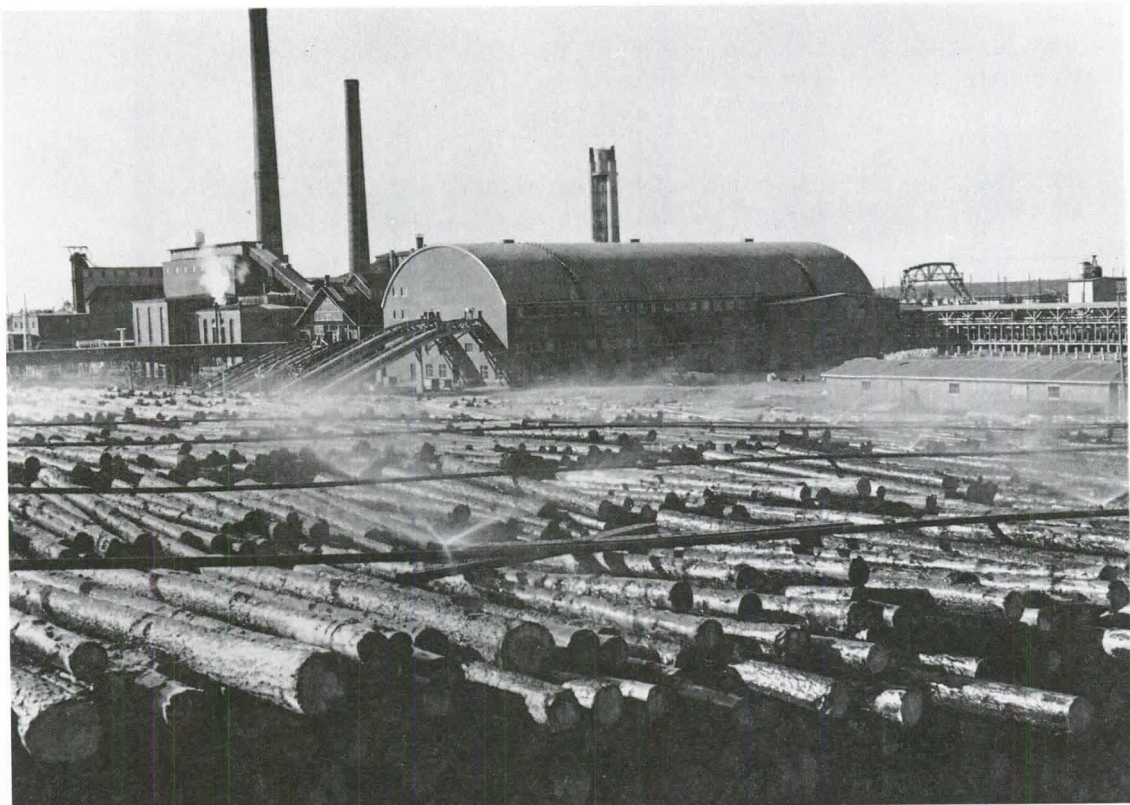
Varhaisen höyrysahan ja sahayhdyskunnan rauniot ovat autiolla ulkoluodolla. Laitakari oli Kemijoen suiston ensimmäinen höyrysaha.

Lähdeviitteet

Sakari Virtanen, Lapin leivän isä. Kemi-yhtiön historia. Jyväskylä 1993, 78 - 83, 202; Kari Öfverbergin 5.9.1994 antamia suullisia tietoja.

Höyrysaha synnytti Laitakarin luodolle teollisuusyhteisön, joka on sittemmin saharakennusten lailla kokonaan hävinnyt. Asuntokasarmien kuva teoksesta Sakari Virtanen, Lapin leivän isä. Kemi-yhtiön historia. Jyväskylä 1993, 78.

Kemin toinen suursaha on Suomen valtion vuonna 1922 perustama Veitsiluodon saha. Kuva on sahalaiteksestä vuonna 1958. MV/RHO.

SAHATEOLLISUUDEN INVENTOINTI 1994
Museoviraston rakennushistorian osasto
Kohteen tunnus: 345
Peruskartan numero: 2541 02

Röyttän raitti ympäristöineen

Tornio
Lapin lääni

Kulttuurihistoria

Tornion Röyttä kuuluu maamme varhaisimpiin höyrysahanpaikkoihin. Sen rakennuttivat oululaiset liikemiehet J.W Snellman G:son ja F.Granberg sekä torniolaiset raatimies Paul Govenius ja kapteeni C.W. Berg. Kaksikehäinen saha valmistui ulkosataman lähetyville vuonna 1862. Toiminimenä oli vuodesta 1867 lähtien Torneå Ångsågs Ab. Kemi Oy:lle siirtynyt saha paloi vuonna 1928. Sahatoiminta aloitettiin uudestaan vasta 1950. Omistajaksi tuli vuonna 1962 Rauma-Repola. Tehdasalueella toimii tätä nykyä Tornion Pakkauslava Oy.

Kuvaus

Entinen saha-alue sijaitsee Tornionjoen suiston Röyttässä. Perämeri siintää sen edustalla aavana ulappana. Röyttän satama on saha-alueen eteläpuolella.

Tuotantoalueen ainoana historiallisena rakenteena voitaneen pitää merestä erotettua tukkien varastointiallasta sahan edustalla. Saharakennus on vuodelta 1974.

Välittömästi tuotantoalueesta etelään on seitsemän sahanaikaisen asuinrakennuksen tiiviisti reunustama Röyttänraitti puuttomalla rantatörmällä. Vanhimmat rakennukset ovat vuodelta 1880: sahan perustajajäsenen J.W. Snellman G:sonin rakennuttama asuinrakennus, konttoriksi muutettu sahan isännöitsijän asuinrakennus ja paloasemana käytettyentinen asuinrakennus. Rakennusryhmään kuuluvat myös yhdyskunnan entinen koulutalo vuodelta 1903, entinen kauppa-leipomo 1800-luvun lopulta ja Vanha Röyttän tulli 1920-luvulta. Raitin varrella on myös Röyttän merivartioasema 1950-luvulta .

Lautatarha-alueen itäpuolella lähellä Röyttän kansakoulun (1928) pihapiiriä on yksikerroksinen sahatyöväenkasarmi (1922). Molemmat ovat entisen sahayhdyskunnan kulttuurihistoriallisia kohteita. Puuluodossa, joka on kaupunginosa Tornion keskustan ja Röyttän välisen tien varrella, on tavoitettavissa vielä muutama sahatyöntekijän rakentama mökki.

Röyttän kaakkoispuolella sijaitsevalla Kuusiluodon saarella toimi höyrysaaha vuodet 1901 - 1944. Lapin sodassa tuhoutuneen sahayhdyskunnan paikalla on nyt Outokumpu Oy:n kallioon louhima ferrokromitehtaan jäteallas, jota ei ole ympäristösyistä koskaan käytetty.

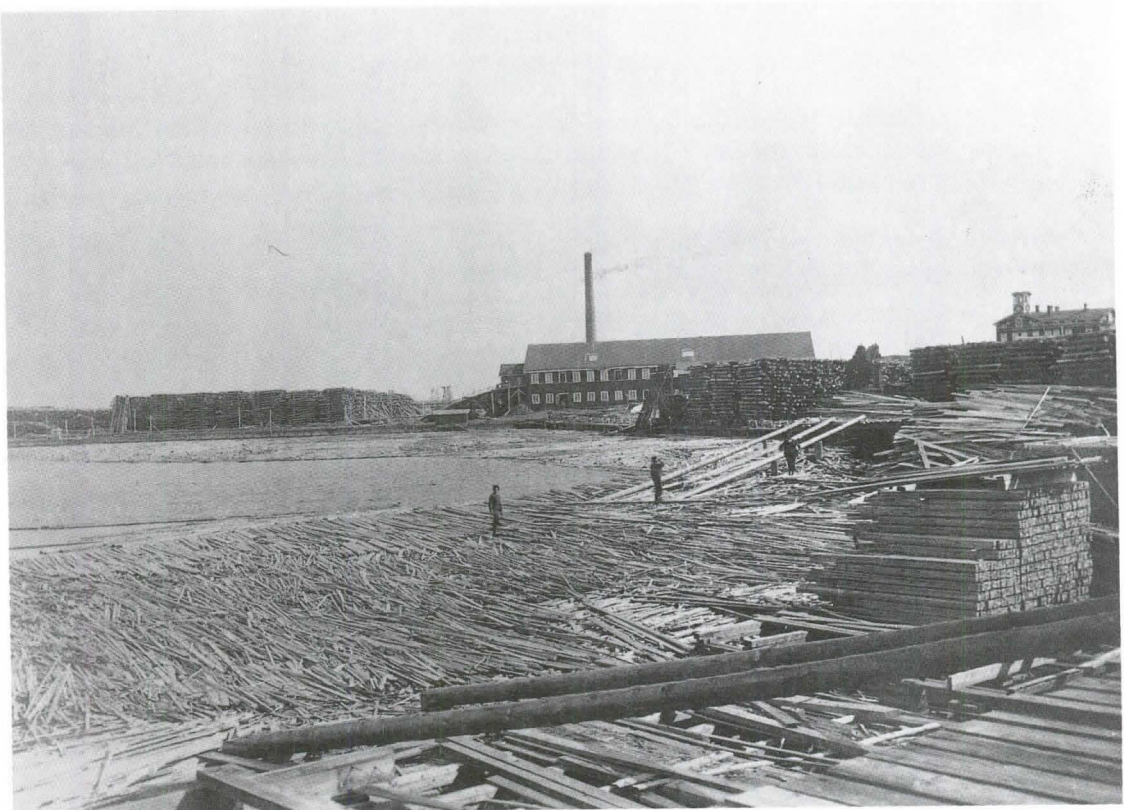
Röyttän sahayhdyskunnasta on säilynyt eheä raitti karulla merenrannalla. Röyttä on Tornionjoen teollisuushistorian avainkohteita.

*Röyttän raitin rakennuksia.
Valok. Timo Kantonen 1994.
MV/RHO.*

Lähdeviitteet

Pirkiön historia. Toim. Anne Ruuttula-Vasari. Ylivieska 1993, passim; Terho A. Könönen, Martinniemen saha 75 vuotta. Joensuu 1981, 112 - 114; Tornionlaakson maakuntamuseon tekemä Röyttän rakennusinventointi vuodelta 1989, museoviraston rakennushistorian osaston inventointiarkisto; Timo Kantosen käynti paikalla 5.9.1994.

Röyttän läheisellä Kuusiluodolla toimi höyrysaha vuodet 1901 - 1944. Kuva vuodelta 1941, MV/KKA.

SAHAKIRJALLISUUTTA

Yleisesitykset

- Ahvenainen, Jorma, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984.
- Alho, K.O., Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860 - 1914. Suomen pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B:11. Helsinki 1949.
- Hertzen, K. von, Sågägarnas i Finland Ömsesidiga Brandförsäkringsbolag 1890 - 1940. Helsingfors 1941.
- Hoel, Kari, Beauti & Utility. Myren Engineering Workshop - a Creator of Industrial Buildings in Norway in the 19th Century. Translated by Roy Eriksen. Oslo 1991
- Hoffman, Kai, Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsinki 1980.
- Kuisma, Markku, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H. 129. Helsinki 1983.
- Kuisma, Markku, Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620 - 1920. Jyväskylä 1993.
- Levón, Martti, Sahateollisuus - Keksintöjen kirja. Puu, sen käyttö ja jalostus II. Porvoo 1934, 1 - 142.
- Mattinen, Maire, Teollisuusympäristöt. Teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojelu Suomessa. Julkaisija Työväenperinne - Arbetartradition. Helsinki 1985.
- Meinander, Nils, Vesisahan tarina. Helsinki 1945.
- Myllyntaus, Timo, Sahateollisuus. - Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885 - 1920. Toim. Timo Myllyntaus. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsinki 1986, 51 - 96.
- Peltonen, Matti, Uiton historia. Tukiuitosta Suomessa 1800-luvun puolivälistä 1980-luvulle. Tekniikan museon julkaisuja VI. Tammisaari 1991.
- Putkonen, Lauri, Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriön kaavoitus- ja rakennusosaston tutkimus 4/1988. Helsinki 1989.
- Sahamieshenkeä. Suomen sahateollisuusmiesten yhdistys 50-vuotias. Helsinki 1977.
- Santaholma, Olavi, Katsaus sahateollisuuden kehitykseen sen alkua ajoista nykyiseen suurtuotantoon Suomessa. Esitelmän käsikirjoitus 17.3.1980. Museoviraston rakennusosaston kirjastossa.
- 100 vuotta sahateollisuutta. Helsinki 1959.
- 75 vuotta sahateollisuuden yhteistoimintaa. Suomen Sahanomistajayhdistys 1895 - 1970. Helsinki 1970.
- Sågegarenes i Finland Brandstodsörening 1890 - 1915. Helsingfors 1915.

Yksittäiset sahalaitokset, yritykset jne.

- Ahtokari, Reijo, Karhulan tehtaat 100 vuotta. Varkaus 1974.
- Ahvenainen, Jorma, Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992. Osat I ja II. Jyväskylä 1992.
- Alho, Keijo, Rauma-Repola Oy:n Rauman tehtaat 1912 - 1962. Rauma 1962.
- Auer, Jaakko, Puunjalostusta pohjolassa. Kemi Oy vuosina 1893 - 1968. Helsinki 1968.
- Auvinen, Juhani, And. Auvinen Osakeyhtiö 1873 - 1973. Savonlinna 1973.
- Ekman, Karl, Aug. Eklöf Aktiebolag 1864 - 1924. Borgå 1924.

- Halla 1875 - 1986. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja nro 12.
Kotka 1989.
- Heiman, Lauri, Kaksi kauppaneuvosta. [August Eklöf ja Johannes Askolin].
Porvoo 1980.
- Hietakari, Eero, Herman Saastamoinen. Savolainen yrittäjä murroskaudelta.
Kuopio 1968.
- Häkli, Seppo, Suonenjoen Kolikkoinmäki. 1920-luvulla rakennetun omakotialueen
perusparannus- ja kehittämissuunnitelma. Diplomityö Tampereen teknillisen
korkeakoulun arkkitehtuurin osastolla 1978. Raportti 65. Tampere 1978.
- Kahiluoto, Jaakko, Rauma-Repolan metsätaival 1870 - 1990. Rauma 1990.
- Kanerva, Anneli, Piirteitä Hallan teollisesta kehityksestä ja rakennuskannasta.
Painamaton selvitys vuodelta 1987. Erkki Härön hallussa.
- Karvinen, Anneli, Pihlavan tehdasyhdyskunnan kehitys. - Satakunnan museo
1976, 1 - 86.
- Kaukamaa, L.I., Porin puutavarakaupasta ja metsänkäytöstä kaupungin
kauppapiirissä "suuren laivanvarustustoimen" aikana 1809 - 56.
Historiallisia tutkimuksia XXVII. Helsinki 1941.
- Kaukas 1873 - 1973. Lappeenranta 1973.
- Kontio, Erkki O. - Bonsdorff, Lars G. von, G.A. Serlachius Oy 1868 - 1968.
Helsinki 1969.
- Kotimaisen teollisuuden albumi. Helsinki 1913, VII: 1 - 118.
- Kutvonen, Aleppo, Valot sammuvat. Porvoo 1944. [Romaani sahayhteisöstä,
jonka esikuvaksi on tunnistettavissa Joensuun Utra].
- Könönen, Terho A., Martinniemen saha 75 vuotta. Joensuu 1981.
- Könönen, Terho A., Penttilän saha 100-vuotta 1871 - 1971. Joensuu 1971.
- Könönen, Terho A., Pikisaaren saha 1904 - 1979. Joensuu 1979.
- Könönen, Terho A., 100 vuotta sahausta Lahdessa. Lahden saha 1869 - 1969.
Joensuu 1989.
- Könönen, Terho A., 50 vuotta vanerin valmistusta Suolahdessa. Suolahden
Tehtaat 1920 - 1970. Joensuu 1970.
- Köykkä, Sirkka, Kullaanjoen vesirakenteet. Historia, nykytila ja suunnitelma.
Moniste vuodelta 1991.
- Köykkä, Sirkka - Schultz, Tiina - Siirala, Maisa, Tampereen vesi- ja
ympäristöpiirin alueen vanhat vesirakenteet, vesimylyt ja -sahat. Vesi-
ja ympäristöhallituksen monistesarja Nro 452. Helsinki 1993.
- Lehonkoski, Pekka, Välväylä - uittoreitti Saimaasta Kymijokeen. - Kavassi III.
Saimaan Purjehdusmuseoyhdistyksen julkaisuja 5. Imatra 1989, 63 - 73.
- Loimaala, Päivi, Sahatyöläisten työ- ja elämänoloista Vartsalan, Harvaluodon ja
Hakeenpään piensahoilla. Kansatieteen pro gradu -tutkielma Turun
yliopistossa 1983.
- Miettinen, Tuulikki - Kaijalainen, Erkki - Siirala, Maisa, Pohjois-Savon vanhat
vesirakenteet. Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja Nro 447. Helsinki
1994.
- Mäkipää, Leena, Lauritsalan sahan työväen työ- ja asunto-oloista 1916 -1956.
Etelä-Karjalan museon julkaisusarja nro 8. Lappeenranta 1982.
- Norrmén, P.H., Toiminimi Ahlström 1896 - 1927. Helsinki 1927.
- Olsson, Reinhold, Norrländskt sågverksliv under ett sekel. Sundsvall 1949.
- Palokin perinnekirja. Heinäveden kansalaisopiston Tunne kotikyläsi -
Tallenna tieto -kurssin ryhmätyö vuosina 1985 - 1988.
- Puro, Pentti, Veitsiluodosta valtavyölle. Veitsiluoto Osakeyhtiö yrityksenä
vuosina 1921 - 1971. Kemi 1971.
- Päijät-Hämeen rakennusperinneselvitys. Mainiemen vanha höyrystys.
Lahden museolautakunnan selvityksiä ja kannanottoja XXIV/1983.
Lahti 1983.
- Ranta, Sirkka-Liisa, Sahan lahti Kuhmoisten kirkonkylässä. Helsingin
yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 13. Helsinki 1987.

- Reposaaren höyrystaha O.Y. 1872 - 1922. Helsinki 1922.
- Schybergson, Per, Juuret metsässä. Schauman 1883 - 1983. Osat 1 ja 2. Helsinki 1983.
- Schybergson, Per, Työt ja päivät. Ahlstömin historia 1851 - 1981. Vammala 1992
- Standertskjöld, Johan, Kaukas 1873 - 1944. Helsingfors 1973.
- Stenman, Paul, Sångarbetarliv på Attu i Pargas. Kulturhistoriska institutionen vid Åbo Akademi. Rapport 3. Åbo 1973.
- Suomen kaupan, teollisuuden ja merenkulun hakemisto 1935. Porvoo 1935.
- Suomen teollisuus ja kauppa 1. Helsinki 1922, 15 - 64.
- Suomen teollisuus ja kauppa 2. Helsinki 1924, 7 - 54.
- Suomen teollisuus ja kauppa 3. Helsinki 1928, 7 - 69.
- Suomen teollisuus ja kauppa 4. Helsinki 1929, 11 - 20.
- Suomen teollisuus ja kauppa 5. Helsinki 1936, 7 - 61.
- Talja, Virpi, Alexander Gullichsen Gutzeit-yhtiössä vuosina 1884 - 1917. Enso-Gutzeit Oy:n perinne ja historiajulkaisuja 6. Imatra 1991.
- T:mi Joh. Askolin 1865 - 1965. Loviisa 1966.
- Tukkimetsiä ja höyrylaivoja. Enso-Gutzeit Oy:n puunhankintaa ja kuljetusta Saimaan alueella. Toim. Pekka Lehonkoski. Imatra 1987.
- Vesterinen, Emil, Warkauden tehdas 1909 - 1929. Palanen Keski-Savon teollisuushistoriaa. Warkaus 1929.
- Virtanen, Sakari, Kainuuseen sijoitettu. Kajaani Oy 1907 - 1982. Ensimmäinen osa. Helsinki 1982.
- Virtanen, Sakari, Puusta elävä. Kajaani Oy 1907 - 1982. Toinen osa. Helsinki 1985.
- Virtanen, Sakari, Lapin leivän isä. Kemi-yhtiön historia. Jyväskylä 1993.
- Vuorenpää, Pirjo, Johan Parviaisen tehtaat Oy:n vaneritehtaan toiminta vuosina 1913 - 1936. Enso-Gutzeit Oy:n historia- ja perinnejulkaisuja 3. Imatra 1990.
- Örnmark, Kauko, Saha Rautjärven rannalla. Enso-Gutzeit Oy:n Rautjärven saha 1955 - 1965. Lappeenranta 1987.

Lautatarhan työntekijöitä Varjakan höyrystahalla Oulunsalossa vuonna 1928. MV/KKA.

FÖRORD

Sågindustrin hör till de viktigaste grenarna i vårt lands industrihistoria. Vid sidan av träförädlingsindustrin har den skapat grunden för landets välstånd. Den finländska industrialismens genombrott sammanfaller tidsmässigt med sågindustrins uppsving under senare hälften av 1800-talet. Efter en period på trehundra år då man använt vattensågar välkomnades ångkraften som en teknisk innovation. Ångkraften möjliggjorde storindustri. Sedan de industriella vattensågarna kommit ur bruk har man under hela 1900-talet fortsatt att använda vattensåg inom småföretag och vid sågning till husbehov. Inom exporten hade sågindustrin en ledande ställning från mitten av 1800-talet till 1920-talet. Sågindustrin har haft ett betydande kulturhistoriskt inflytande som sträckt sig över hela landet, djupt in i timmerskogarna och längs flottningslederna. I de tusen sjöarnas och de stora skogarnas Finland fanns det ångsågar från Hangö udd i söder till Ounasjoki i norr. Man kan med fog säga, att sågtraditionen och dess landskapsmässiga kulturvärden är nationella.

Sommaren 1994 utförde museiverkets byggnadshistoriska avdelning en inventering av kulturhistoriskt värdefulla sågverk, sågningsplatser och sågsamhällen. Arbetet var en kartläggning av industriella anläggningar som byggts före andra världskriget och en bedömning av hur de bevarats. Endast ett fåtal av de små sågarna nämns exempelvis. Orsaken är främst arbetsekonomisk. Det hade varit en övermäktig uppgift att under en kort inventeringsperiod söka upp och sovra bland den mängd små sågar som använts för husbehov.

Forskaren Timo Kantonen ansvarar för fältinventeringarna och för sammanställningen av rapporter för enskilda objekt. Forskaren Erkki Härö är initiativtagaren till arbetet och har deltagit i inventerings- och dokumenteringsarbetet. Landskapsmuseernas kännedom om de lokala förhållandena har varit till värdefull hjälp vid arbetet.

Målet för inventeringen har varit att sammanställa en förteckning över sågindustrins byggnadsminnesmärken i vårt land. Rapporten ger läsaren en uppfattning om den rika variationen inom sågindustrins byggminnen samt hur den hotade sågtraditionen har bevarats. Rapporten "Ett hundratal sågar i Finland" är samtidigt det första steget att beskriva kulturhistoriskt värdefulla industriella sågverk och -miljöer. Vissa sågverk, som skulle förtjäna att bli presenterade bland de 71 objekten, saknas i rapporten. Avsikten med utredningen är att väcka intresse för sågverkens industrihistoriska värden samt erbjuda ett grundläggande material för skyddsinitiativ.

Efter sammanställningen av inventeringens mellanrapport i början av 1995 har två betydande ångsågar Räfsö i Björneborg och Pateniemi i Uleåborg totalförstörts i eldsvåda. Detta samt kompletteringar av objekt presenteras i slutet av rapporten.

Pekka Kärki
avdelningsföreståndare

1. OLIKA SKEDEN I FINLANDS SÅGINDUSTRI

Sågindustrins historia i vårt land börjar på 1530- och 1550-talen, då uppgifter om grundandet av de första vattensågarna finns tillgängliga. På 1500-talet stabiliserade kronan sågverksamheten genom att inrätta några vattensågar i södra Finland till stöd för sin byggnadsverksamhet. På 1600-talet idkades sågning främst på privat håll. Kartan över sågar blev nu också geografiskt mångsidigare. Längs sydkusten från Kimitoön till Viborg var flera sågar verksamma på gårdar och bruk. Utmed den österbottniska kusten var det bönder som stod för sågrörelsen och i Uleåborg borgarna. Sågindustrin i inlandet med Savolax som det viktigaste området fick sin början på 1700-talet. Under samma århundrade fick sågverken en viktig position inom vissa handelsrörelser.

Inom det ekonomiska livet spelade sågindustrin länge en anspråkslös roll. Den viktigaste formen av skogsbruk var tjärbränning och tjäran var den viktigaste exportvaran fram till 1800-talet. Grundandet av sågar krävde tillstånd och produktionsmängderna var underkastade reglering. Statsmakten ville nämligen på 1600- och 1700-talen trygga tillgången på träkol, som behövdes för gruvdriften och som åtnjöt ett särskilt skydd. Sågarna kunde dock få lokalt en starkare framtoning t.ex. i mellersta Österbotten, där sågverksamheten integrerades med skeppsbyggnad. Under senare hälften av 1700-talet blev Gamla Finland som i Åbofreden hade införlivats med Ryssland det mest dynamiska sågindustriområdet. Före ångsågsepoken var dock stora industriella vattensågar verksamma, t.ex. Puhos (Kides), Ummeljoki (Anjalankoski), Utra (Joensuu) och Varkaus. Det viktigaste framsteget i fråga om sågmaskineriet under vattensågarnas epok var ibrukttagandet av sågar med tunt blad som på grund av sitt ursprung kallades "holländaren". Fr.o.m. 1700-talet främjade sågbladet sågbranschens utveckling i landet.

I Finland blev det möjligt att inrätta ångsågar, när förbudet mot att bygga ångsågar upphörde genom en förordning år 1857. Begränsningarna upphävdes helt i liberalismens anda genom en ny förordning år 1861. Under åren 1860-1862 hade landets första ångsågar, dvs. Kestilä i Ijo, Stockholme i Jakobstad, Isosanta i Björneborg och Heikkilä i Anjala inlett sin verksamhet. Ångkraftens frigörelse ledde till en vändpunkt i den finländska sågindustrin under 1860-talet. Sågindustrin upplevde sitt stora genombrott först åren 1870-1885. Kotka och Björneborg var de viktigaste nya sågindustrierna.

Ångkraften var den viktigaste men inte den enda av de faktorer som påverkat uppgången för vårt lands sågindustri. På 1860 och 1870-talen blev utländska sågföretag intresserade av Finland och tillförde landet efterlängtat kapital och teknologi. Den nordiska verkstadsindustrin utvecklade sågmaskiner med större kapacitet. Finländskt virke och arbetskraft stod till buds till låga kostnader och virket flottades effektivt från skogarna i obygderna till älvmyningarnas sågcentra. Ångfartygstrafiken möjliggjorde dessutom billigare transporter av färdig sågvara till avlägsna marknadsområden i Mellaneuropa.

Ångsågarnas expansion på 1870-talet innebar uppkomsten av en maskinell storindustri i Finland. Sågsamhällena blev nationella uttryck för industrialismen. Vissa betydelsefulla sågar utvecklades tidigt till mångsidiga industrianläggningar. Exempel på sådana var Karhula, där ett glasbruk byggdes 1888, som tog till vara avfallsvirket från sågen. En sulficellulosafabrik byggdes till Halla Ab 1902 och Riihimäki såg som hörde till Paloheimo koncernen förenades med ett elverk 1909. Antalet sågar ökade mest markant under åren 1890-1899, då antalet steg från 260 till 508. Tillväxttenden den inom sågindustrin bromsades av första världskriget, åren 1927 - 1934 och av

andra världskriget. Svårigheterna inom branschen på 1960-talet tvingade flera anläggningar att lägga ned verksamheten. Man talar om sågdödens tid.

Utvecklingen under de senaste årtiondena har präglats av djupgående konjunkturvåxlingar och av en koncentration till stora enheter. En modern storsåg kan beskrivas som en fabrik med långt drivna automatiska processer som tillverkar trävaror. Brokigheten i vårt lands sågindustri och -tradition är dock större än vad den någonsin varit: vid sidan av 170 industrisågar är ett hundratal småföretag verksamma. Förutom elektrifierade fabriksbaser finns det ett antal vattensågar för husbehov och från ångsågsepoken påträffas nedläggningshotade sågverk. Sommaren 1994 hade den för sågvaruexporten gynnsamma konjunkturen varat redan i ca ett år och sågmaskinernas intensiva arbete ackompanjerade besöken vid flere av de inventerade platserna.

2. SÅGVERK JÄMTE MILJÖ

2.1. Vattensåg

Platsen för vattensågen avgjordes av energikällan, det strömmande vattnet. En ränna eller en kraftkanal måste ledas från forsen till vattenhjulet. För att få vattnet att räkka till även under de torra månaderna och för att kunna reglera vattenströmningen, byggde man fördämningar. Grundmodellen för vattensågen fanns redan i 1500-talets sågkvarnar. Den tekniska utvecklingen av anläggningarna som i första hand avsåg tillägnandet av kunskaper om effektivare blad, sågramar och kraftöverföringar som användes i Mellaneuropa, förorsakade inte några omvälvande förändringar varken i vattensågmodellen eller i verksamhetsprinciperna. En teknisk reform var t.ex. vattenturbinen, som ersatte vattenhjulen fr.o.m. 1860-talet.

De tidigaste sågbyggnaderna i trä var uppförda i stock med sadel- eller valmat tak. Byggnaden var tämligen hög. Höjden var en följd av vattenhjulsaxelns läge och ofta även av vattenhjulets placering i byggnadens bottenvåning. Ramsågen krävde två våningar, varför man måste bygga tre våningar. I den övre sågen fördes stockarna genom den lodrätt rörliga ramen och sågbladen som spänts vid denna. I allmänhet var det frågan om 1- eller 2-ramiga sågar, medan antalet sågblad varierade. Verksamhetsprincipen kan ses i byggnadsritningen över Siikakoski vattensåg. Ett liknande maskineri, som motsvarar tekniken i de första vattensågarna har i Finland veterligen påträffats endast vid vattensågen på Sarvlax gård. Vattensågen är numera flyttad till Fölisöns friluftsmuseum.

Övergången till resvirkeskonstruktioner och till sågbyggnader i två våningar torde kunna dateras till medlet av 1800-talet. Ramsågar med trä- och senare metallunderlag kopplades till en roterande huvudaxel utan separat bottenvåning.

Då antalet sågmaskiner ökade i slutet av 1800-talet började arbetsprocessen som skedde i längdriktningen uttryckligen påverka byggnadens form. Ett typiskt drag i synnerhet för ångsågarna var de långa sågsalarna, där flera olika ramsågslinjer jämte kanthyvling- och avsågningsmaskiner kunde arbeta parallellt. Denna utveckling gällde stora och medelstora anläggningar oberoende av kraftkällan. Goda exempel på detta är Norrmarks och Strömfors industriella vattensågar, vilka har bevarats till eftervärlden. Ett typiskt drag vid det traditionella sågbyggandet var byggnadens hörnstöd som gjordes av granrötter. Sågbyggnadens konstruktioner blev härigenom tånjbara och höll den belastning den utsattes för av vattenhjul och ramsågar.

En större vattensåg kunde redan på 1700-talet ge upphov till ett samhälle på ca 50 personer. Den tidigaste arbetarbostaden var sågarens torp. Ju mera yrkesskicklig arbetskraft man anställde vid sågen, t.ex. skrivare, smeder, sågställare - desto viktigare blev det att bygga bostäder för dem. I glesbygden uppfördes i allmänhet flera bostäder än i de större samhällena. På de stora sågarna sköttes sågens bokföring av traktens kroginnehavare. Senare blev det också vanligt att sågens disponent hade sitt kontor hemma. Under vattensågens sista livskraftiga årtionden kunde ett sågsamhälle lik det i Palokki i Heinävesi vid sekelskiftet bestå av såg jämte brädgård, hamn, terpentinfabrik, karaktärshus, kontor, butik, bostäder för tjänstemän och arbetare, arbetarföreningshus, folkskola och gravgård.

Till böndernas småsågar har nästan alltid hört en vattenkvarn. En del representativa miljöer och anläggningar har bevarats och några av dem är fortfarande verksamma. Vid en fors bildar sågen och kvarnen ofta en helhet eller är separata hus bredvid varandra eller på vardera sidan om forsens. Läget vid forsar utnyttjades flitigt i södra Finland där man uppförde t.o.m. flera kvarnar och sågar. Det gjorde man t.ex. i Nuckars i Nurmijärvi, i Irjanne i Euraåminne och i Kolkki i Lillkyro. Husbehovssägar med en ram, vilka finns i olika delar av landet, utgör den sågtradition som bäst har bevarats.

2.2. Ångsåg

Fördelen med ångsågar var att man inte var beroende av vattenkraft, utan man kunde optimera läget med hänsyn till transporterna. Byggandet av den första ångsågsanläggningen, Kestilä såg i Ijo 1858-1860, innebar att sågindustrin sökte sig till älvmyningarna samt till andra för flottning och lastning gynnsamma platser. Flottningsledningarna och järnvägsnätets knutpunkter blev senare attraktiva ställen för sågverksamheten i inlandet. Sågarna byggdes vid vattnet invid en naturlig eller konstgjord timmerbassäng. På stranden reste sig samtidigt ett nytt landmärke för sågverket, dvs. kraftstationen med skorsten.

Kraftstationen, som bestod av ett ångmaskins- och pannrum byggdes p.gr.a. brandsäkerheten av tegel. Från maskinrummet skedde kraftöverföringen mekaniskt till arbetsmaskinerna i den intilliggande sågbyggnaden via en huvudaxel. På grund av detta beroende låg kraftstationen och sågen mycket nära varandra och skiljdes åt endast av en smal brandgata. Först på 1900-talet då den mekaniska kraftöverföringen ersattes med elgeneratorer och -motorer blev det möjligt att åtskilja dessa byggnader från varandra. Det var dock vanligt att sågen, kraftstationen och skorstenen bildade en fast byggnadsgrupp även vid sågar, där kraftaxeln avlägsnades som obehövlig. Kraftstationer i en våning byggdes med sadel-, pulpet eller välvt tak. Den funktionella tegelarkitekturen kunde även vara utsmyckad. På 1900-talet användes allmänt konstruktioner i betong. På 1860- och 1870-talet murades ångsågarnas skorstenar fyr- eller åttkantiga medan man senare byggde runda skorstenar murade av skorstenstegel.

Sågbyggnaden var byggd i två våningar. I den övre sågen skedde sågningen med en eller flera parallella sågningslinjer. Sågmaskinernas underreden och kraftöverföringen var förlagda till den nedre sågen. Den mest traditionella och allmänna byggnadstypen under ångsågsepoken var densamma som under vattensågarnas tid. Den rektangulära byggnaden var rödmyllad, den saknade värmeisolering och resvirkeskonstruktionens hörnstöd var av rotstockar. Takstolar med dragstänger i järn blev allmänna vid sekelskiftet och möjliggjorde öppnare sågsalar. Sågbyggnader med välvda tak berikade på 1900-talet traditionen med sadeltak; som exempel kan nämnas åtminstone Akas ångsåg i trä nära Toijala vid sekelskiftet. Lauritsala ångsåg från år 1906 var den första sågen byggd i betong och tegel. Fastän sågbyggnader i

trä upprepade gånger drabbades av eldsvådor, dröjde det länge innan man började använda tegel och betong som byggnadsmaterial. Kraftstationerna byggdes däremot av dessa material. Först efter andra världskriget förändrades situationen.

Lik vattensågarna präglades ångsågarnas exteriör av fönster med många rutor och vitmålade listverk. Gavelfönstren, som var viktiga med tanke på parallelljuset, gjordes med en ståtlig indelning. En ny fönsterkonstruktion för ångsågarna var en takklykta vid takåsen. Vid sidan av dagsljus började man använda elektrisk belysning redan år 1882 i Seikku och Isosanta i Björneborg. Sågbyggnadens gavel mot timmerbryggan med utsikt över vattnet uppfattades av fotografier att döma som ångsågens huvudfasad.

Förebilderna för ångsågarna i vårt land fann man i Sverige och Norge. I synnerhet norska företag som etablerade sig i Kotka förde på 1870-talet med sig såväl byggnadens kunskap som byggare. En helhetsbedömning av norrmännens insats i 1800-talets finländska sågarkitektur - arbetarbostäderna medräknade - hör fortfarande till de öppna frågorna inom forskningen av industriminnen. Det utländska inflytandet var även senare starkt, ty det var praxis att den verkstad som levererade sågmaskinerna även gjorde byggnadsritningar för anläggningen. Bolinder bolaget i Stockholm innehade en nyckelställning. Av de finländska maskinverkstäderna var Karhula och Lahtis järnindustri de mest framgångsrika. Man vet också att produktionsbyggnader har planerats av sågars erfarna yrkesmän vid sågarna. Det är anmärkningsvärt att sågar huvudsakligen byggda i trä inte utgjorde arkitekters arbetsfält, vilket var fallet då det gällde industriarkitektur i tegel, t.ex. angående textil- och träförädlingsindustrin.

Vid ångsågen fanns förutom sågen och kraftstationen även konstruktioner för hantering av timmer, sågvirke och sågningsavfall. Till sågen hörde även timmerbryggor, där transportörer lyfte timret från en sorteringsbassäng, jämte en täckt sorteringsplats. Det sågade virket transporterades i vagnar som löpte på skenor till brädgården för stapling. Ångsågens synligaste del var just brädgårdarna, som utgående från ritningar och fotografier upptog tre fjärdedelar av produktionsanläggningen. Vid sidan av brädgårdstorkning blev konstgjord tork vanlig fr.o.m. 1920-talet. Framför bryggorna på stranden kunde man se stockflottar, bogserångare, pråmar och redder. Typiskt för sågområdet var även sågningsavfallet. Före man började använda sågsån, flis och ribbor som råvara för träförädlingsindustrin, utnyttjade man sågningsavfallet främst för utvidgning och utjämning av strandområdet. Miljön kring sågverken har avsevärt förändrats i och med att torkar ersatt brädgårdar och lager byggts för sågvirke samt flottningen av timmer upphört.

Till sågverket hörde även kontor, där man liksom i fråga om disponentbostaden eftersträvade en högklassig arkitektur. Åtskilt från produktionsområdet låg det övriga sågsamhället dvs. skolor, klubbhus och butiker. De grupperade sig ofta längs byvägen. Arbetsgivaren ansåg det vara viktigt att sköta bostadsfrågan. Norrmannen Hans Gutzeit lät i början av 1870-talet i Kotka bygga 2-vånings kaserner för sina anställda och även andra stora ångsågar följde exemplet. Antalet arbetarkaserner byggda av stock i en eller två våningar varierade från en till tio beroende på sågens storlek. Kasernerna bildade en egen byggnadsgrupp. Vid sekelskiftet blev sågarbetarna själva ivriga husbyggare. Bostadsbristen avhjälpes i och med att arbetsgivaren sålde undermåligt virke billigt eller skänkte det till sina anställda. Bostadshus bestående av kammare och kök uppförda på hyrda eller köpta tomter bildade täta stugbyar, där namnen såsom Kolikkoinmäki, Mökkirivi, Sahanmäki eller Venetsia anger karaktären.

Till slut bör man betona ångsågmiljöernas rika variation. Sågar grundades såväl nära tätorter som i ödemarker, invid järnvägen, älvmyningar och inne i vikar. Ångkraften gjorde det möjligt att bygga sågverk i nya miljöer, t.ex. på öar, där nya samhällen uppstod. Exempel på sådana är Halla och Varjakka industrisamhällen.

2.3. Övriga sågar

Fr.o.m. slutet av 1890-talet användes förbränningsmotorer som kraftkälla för mindre sågar. Antalet, vilket då det var som högst uppgick till några tiotal, var marginellt jämfört med det totala antalet sågar. Förbränningsmotorn förutsatte inte några väsentliga förändringar i ångsågsbyggnaden, vilket kan konstateras i fråga om Holms såg med suggasmotor i Padasjoki. Nämnas kan också en lokomobil som använts som hjälpkraftkälla för vattensågar. En dylik ångmaskin på hjul krävde åtminstone på Norrmarks såg inga speciella konstruktioner.

Fr.o.m. seklets början ersatte elektriciteten småningom den traditionella ångsågen. Elgeneratorer och -motorer skaffades först till ångsågarna i syfte att ersätta den klumpiga remöverföringen. Sedan mitten av 1900-talet upphörde allt flera sågar att använda ångmaskinen som primärkraft och övergick till att köpa elektricitet från elnätet. De sista ångpannorna kallnade först på 1980-talet. Efter ångsågsepoken har man vid sågbyggandet övergått till brandsäkra material och rymliga fabrikshallar. En ny storsåg identifieras säkrast på transportörerna framför sågen.

3. INVENTERING SOMMAREN 1994

En inventering av sågindustrins kulturhistoriska byggnadsbestånd och miljöer utfördes i april-oktober 1994 vid museiverkets byggnadshistoriska avdelning. Det är fråga om den första landsomfattande byggnadshistoriska kartläggningen på området. Målet för arbetet var att finna och presentera byggnader och miljöer som på ett utmärkt sätt representerar sågtraditionen i vårt land.

Fastän den största vikten har lagts vid produktionsanläggningarnas byggnader och konstruktioner, har man i arbetet koncentrerat sig på att inventera helheten, dvs. arbetsprocessen, trafiken, boendet och servicen m.a.o. hela sågsamhället. Fastän storsågarna, som främst har karaktären av industrisågar, kraftigt har omformat miljön, har det funnits tillräckligt mycket att inventera. När tekniska anordningar har kunnat påträffas har man strävat till att ge tillverkningsuppgifter för varje enskild maskin. Dokumenteringen av sågverkens tekniska utrustning har ansetts vara en väsentlig del av inventeringen av historiska sågverk.

Tack vare den rikliga förekomsten av litteratur om sågindustrin har det varit lättare att lokalisera sågar och identifiera deras historiska värde. Jorma Ahvenainens verk "Suomen sahateollisuuden historia" från år 1984 har varit av central betydelse. Det är lätt att i företagets historia följa de olika skeedena hos sågverk som tillhört storföretagen. Då inventeringen påbörjades informerade byggnadshistoriska avdelningen landskapsmuseerna om sitt projekt. Via museerna fick man information om redan gjorda byggnadsinventeringar av sågmiljöer. Även regionplaneförbundens kataloger över byggnadskultur samt museiverkets egen publikation Den byggda kulturmiljön. Kulturhistoriska miljöer av riksintresse (Helsingfors 1993) har varit till nytta vid arbetet. Eftersom flera hundra sågverk finns med i industristatistik och i olika register har en systematisk och heltäckande kartläggning utgående från dem inte varit möjlig.

Vid inventeringen av sågbyggnader och -miljöer har vedertagna värderingsgrunder och kriterier för kulturmiljön tillämpats. I slutet av beskrivningen av varje objekt finns ett sammandrag av de byggnadshistoriska (arkitektoniska), historiska och miljömässiga värdena. Kriterierna såsom representativitet, karaktäristiska drag, sällsynthet, ursprunglighet, enhetlighet, komplexitet, historisk betydelse och anpassning till miljön - har styrt valet av inventerade objekt. Attributet typisk måste fogas till sågverken eftersom 1800- och 1900-talens vatten- och ångsågar har utgjort en variant av baslösningarna med två våningar. Även den tidsmässiga komplexiteten, den historiska betydelsen och anpassningen till miljön kan för det mesta påvisas.

Eftersom synnerligen få egentliga industriella sågbyggnader bevarats i sin ursprungliga form, har alla sällsynta sågar som påträffats tagits med i inventeringen. Valet har gjorts främst mellan delvis eller helt förfallna sågar. Sågar som byggts efter 1930-talet har inventerats endast om de förknippas med en äldre sågtradition, t.ex. en tidigare såg. Småsågar för husbehov har presenterats endast som exempel.

En del av de inventerade sågarna har ett speciellt värde ur teknisk-historisk synvinkel. Vid sidan av de traditionella kriterierna för byggnadsinventering har det varit naturligt att framhäva hur maskineriet har bevarats och dess betydelse som del av inredningen. Sågmaskinerna och kraftöverföringen har nämligen haft en avgörande betydelse för konstruktionerna i varje sågverk. De teknisk-historiska anläggningarna måste betraktas som fast inredning, eftersom byggnadens ursprungliga användning utan dessa hade varit omöjlig.

Vid beskrivningen av objekten har miljöns och landskapets särdrag beaktats. I synnerhet sågens läge i förhållandet till vattendraget säger något om den teknologi man använt vid sågverket. Ifall grundandet av sågen har haft stor betydelse för uppkomsten av ett samhälle har detta beaktats vid bedömning av objektets historiska betydelse. I samband med sågningsplatserna har man fäst vikt vid resterna av byggnader och vattenkonstruktioner som industriarkeologiska minnesmärken. De historiska sågningsplatserna är fasta fornlämningar från historisk tid i den mening som avses i lagen om fornminnen och är således automatiskt skyddade enligt ifrågavarande lag.

På basis av inventeringsarbetet kan man framlägga några allmänna synpunkter på bevarandet av sågtraditionen. De forna ångsågarna är som byggnadsgrupp de mest hotade. Under inventeringen påträffades 17 objekt, där sågbyggnaden hade bevarats. Enligt uppskattning finns det fortfarande kvar sammanlagt 20-25 traditionella ångsågsbyggnader vilka byggdes före andra världskriget. Denna grupp är synnerligen liten med avseende på byggnadstypens historiska värde. Den stora minskningen har varit en följd av att en nedlagd såg föga eller inte alls kunnat användas för andra ändamål. Det enda undantaget som man känner till är den förra ångsågen i Isosanta som byggts om från husfabrik till skeppsvarv. Till en nedlagd sågs öde hör även att maskineriet avlägsnas. Detta var en viktig orsak till att det hittills mest seriösa projektet gällande ett sågmuseum i Räfsö i Björneborg gick i stöpet. För tillfället är skyddandet av Penttilä sågen i Joensuu med stöd av byggnadsskyddslagen aktuell. Då detta förverkligas kommer den att vara den första fredade ångsågen. Det mest allmänna byggnadsminnet från ångsågsepoken är en kraftstation byggd i tegel med tillhörande skorsten.

Av stora industriella vattensågverk finns endast Norrmarks och Strömfors sågar kvar. De traditionella sågarna på bondgårdar och andra små vattensågar har uppskattats till ca 30 - 40. Ca 15 objekt har inventerats, som beträffande exteriör och interiör är i ursprunglig eller motsvarande form. Förutsättningarna för att denna byggnadstyp skall bevaras är bättre än för de yngre storsågarna.

4. SÅGINDUSTRINS BYGGNADSMINNEN

Utgående från inventeringen är det möjligt att fastställa det riksomfattande kulturhistoriska värdet för vissa sågverk. Följande urval omfattar 21 objekt som representerar olika skeden av sågindustrins historia, byggnadstyper samt den tekniska utvecklingen. Förteckningen har sammanställts av forskarna Erkki Härö och Timo Kantonen i september 1994 och kan anses vara ett sammandrag av inventeringen, inte ett ställningstagande beträffande skyddet. Dessa sågars obestridliga byggnadshistoriska, historiska och miljömässiga värde utgör grunden för ett aktivt bevarandebeslut.

Vattensågar	Sidnummer i objektsrapporten
Sarvlax gårds vattensåg, Fölisön, Helsingfors	33
Norrmarks vattensåg, Norrmark	35
Strömfors vattensåg, Strömfors	21
Vattensågen vid Fagerviks bruk, Ingå	23
Fredriksfors bruks vattensåg och Nokki ångsågs kraftstation, Kulla	43-46
Tuiskula vattensåg och -kvarn, Kjulo	37
Faltu vattensåg och -kvarn	39
Resterna av Palokki vattensåg och sågsamhälle, Heinävesi	103
Ångsågar	
Kestilä ångsågs skorsten, Ijo	143
Två loftgångshus från den sk. Norska sågen, Kotka	85
Räfsö såg och samhälle, Björneborg	47
Pihlava såg och samhälle, Björneborg	49
Penttilä såg, Joensuu	119
Forsby såg, Pernå	25
Isnäs sågens kraftstation och samhälle, Pernå	27
Martinniemi såg och samhälle, Haukipudas	147
Iisvesi såg och samhälle, Suonenjoki	109-114
Mainiemi sågområde, Padasjoki	69
Putikko såg och samhälle, Punkaharju	107
Varjakansaari, Uleåsalö	151
Åselholma vindsåg, Iniö	63

Norrmarks, Tuiskula och Fagerviks vattensågar samt Räfsö, Penttilä, Pihlava och Martinniemi ångsågar är de bäst bevarade exemplen på sågverk i två våningar med resvirkeskonstruktion. Koskenkylä såghall med välvt tak är en tidig variant av sågverk i betongkonstruktion och i sitt slag det enda bevarade exemplet från 1900-1910-talen. Fredriksfors vattensåg som byggts till den forna stånghammarsmedjan representerar en intressant komplexitet. Vindsågen på Iniö har betydande kuriositetsvärde. Den för ångsågen karakteristiska byggnadshelheten som består av såg, kraftstation och skorsten är nuförtiden sällsynt. Förteckningen innehåller nästan alla ångsågar från början av århundradet där helheten bevarats.

Varjakka sågö i Uleåsalö från ångsågsepoken är ett sågsamhälle som med hänsyn till bosättningen har bevarats i så gott som ursprunglig form. Iisvesi har varit insjöområdets betydelsefullaste ångsågskomplex. Industrisamhällen har även uppstått kring sågarna i Räfsö, Pihlava, Isnäs, Martinniemi, Mainiemi och Putikko. Resterna av Palokki storsåg och samhälle är ett exempel på ett rikt industriarkeologiskt objekt.

Sågverk där ursprungliga sågmaskiner bevarats är t.ex. Norrmarks, Fagerviks, Fredriksfors, Tuiskulas och Falttu sågar samt Martinniemi från ångsågsepoken. Beträffande Isnäs, lisveden Metsä Oy:s och Mainiemi sågar samt kraftstationen på Nokki såg finns även omnämnd ångmaskinrummets utrustning. Likaså är ramsågarna av trä och annan fast utrustning vid Sarvlax gårds vattensågen samt Åselholms vindsåg ursprungliga.

Skorstenen vid Kestilä ångsåg och arbetarbostäderna vid den sk. Norska sågen är kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla. Skorstenen vid Finlands första ångsåg, Kestilä såg har en central betydelse då man försöker spåra ångsågsepokens uppkomst i Finland. Loftgångshuset vid den sk. Norska sågen är ett bevis på inflytande från utländska handelsrörelser under de första åren av vår sågindustri. Flera av sågarna i förteckningen har varit kända industrianläggningar såväl enligt landskapsmässig som riksomfattande måttstock.

Pihlava storsåg som alltjämt är i bruk representerar en länk till det förflutna. Modern sågteknologi har anpassats till traditionella maskiner. Även Putikko och lisveden Metsä Oy:s sågar är fortfarande verksamma.

5. ENSKILDA RAPPORTER

Objekten som sammanlagt uppgår till 71 st, presenteras länsvis. Vattensågar, ångsågar samt övriga sågprojekt presenteras länsvis i nämnda ordning. I illustrationerna presenteras även vissa sågar, som inte har beskrivits i rapporten. Bildtexterna innehåller två arkivförkortningar: MV/RHO = bildarkivet vid museiverkets byggnadshistoriska avdelning; MV/KKA = museiverkets kulturhistoriska bildarkiv

Nedan finns uppräknade inventeringsobjekten jämte kommuner. Koden inom parentes anger om objektet hör till vattensågstraditionen (V) eller till ångsågstraditionen (H). Med stjärna utmärkta är ännu i bruk.

	Sidnummer
NYLANDS LÄN	
Strömfors såg, Strömfors (V)	21
Sågen vid Fagerviks bruk, Ingå (V)	23
Forsby såg, Pernå (V,H)	25
Området vid Isnäs såg, Pernå (H)	27
Området vid Skogby såg, Ekenäs (H)	29
Platsen för Borgå ångsåg och Hammars bostadsområde, Borgå landskommun (H)	31
Sarvlax gårds vattensåg, Fölisön, Helsingfors (V)	33
ÅBO OCH BJÖRNEBORGS LÄN	
Norrmarks såg, Norrmark (V)	35
Tuiskula kvarn och såg, Kjulo (V)	37
Faltu såg och kvarn, Euraåminne (V)	39
Kalkuttaa såg, Sastmola (V)	41
Sågen vid Fredriksfors bruk, Kulla (V)	43
Nokki ångsågs kraftstation, Kulla (H)	45
Räfsö såg och samhälle, Björneborg (H)	47
Pihlava såg och samhälle, Björneborg (H)*	49
Isosanta såg, Björneborg (H)	51
Påmarks såg, Påmark (H)	53
Ruinerna av Luvia ångsåg, Luvia (H)	55

Hamnholmen, Sastmola (H)	57
Vartsala sågområde och samhälle, Halikko (H)	59
Pikis såg, Pikis (H)	61
Åselholma vindsåg, Iniö	63
TAVASTEHLUS LÄN	
Palsa kvarn och såg, Padasjoki (V)	65
Saikonkoski kvarn och såg, Mouhijärvi (V)	67
Mainiemi såg och område, Padasjoki (H)	69
Pyhäjärvi såg, Birkala (H)	71
Tavastehus ångsågs område (H)	73
Holms suggasmotorsåg, Padasjoki	75
KYMMEKE LÄN	
Keisarinkoski vattensåg, Anjalankoski (V)	77
Kannuskoski såg och kvarn, Luumäki (V)	79
Platsen för Skogsby såg, Veckelax (V)	81
Platsen för Heikkilä ångsåg, Anjalankoski (H)	83
Den sk. Norska sågen jämte loftgångshus (H)*	85
Halla sågområde jämte samhälle, Kotka (H)	87
Platsen för Jumalniemi ångsåg, Kotka (H)	89
Tervasaari såg, Fredrikshamn (H)	91
Ruinerna av Härskiänsaari ångsåg, Ruokolax (H)	93
Kouvolan Saha Oy, Kouvola*	95
Bostadsområden vid Lauritsala såg (H)	97
Rutola transportör, Villmanstrand	99
ST MICHELK LÄN	
Platsen för Mieltula vattensåg, Puumala (V)	101
Ruinerna av Palokki vattensåg jämte samhälle, Heinävesi (V)	103
Platsen för Kerma såg, Heinävesi (V)	105
Putikko såg och samhälle, Punkaharju (V,H)*	107
KUOPIO LÄN	
Peura sågområde och lisvesi sågsamhälle, Suonenjoki (H)	109
lisveden Metsä Oy:s såg, Suonenjoki (H)*	111
Kolikkoinmäki, Suonenjoki (H)	113
Pitkälähti såg, Kuopio (H)	115
NORRA KARELENS LÄN	
Platsen för Utra vattensåg, Joensuu (V)	117
Penttilä såg, Joensuu (H)	119
Ukkola såg, Eno (H)*	121
VASA LÄN	
Platsen för Kolkki vattensåg, Vähäkyrö (V)	123
Platsen för Stockholms ångsåg, Jakobstad (H)	125
Alholma såg, Jakobstad (H)*	127
Koskenkorva ångsåg, Ilmajoki (H)	129

MELLERSTA FINLANDS LÄN

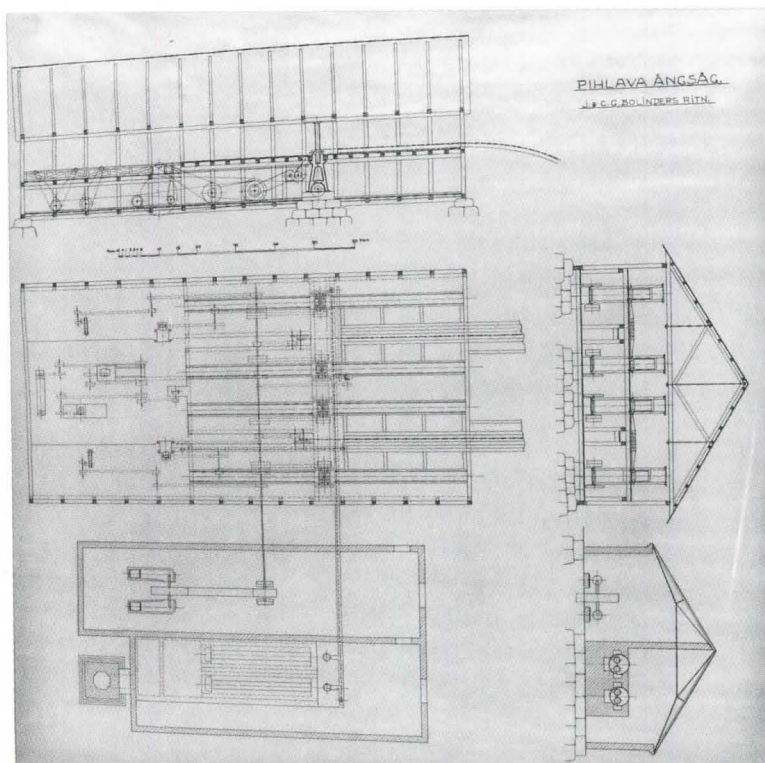
Viken vid Kuhmois såg, Kuhmois (H)	131
Nurminens ångsågs kraftstationen, Korpilahti (H)	133
Iloniemi sågområde, Korpilahti (H)	135
Kraftstation vid Haapaniemi såg, Viitasaari (H)*	137

ULEÅBORGS LÄN

Mikkola kvarn och såg, Temmes (V)	139
Tynkä kvarn och såg, Kalajoki (V)	141
Kestilä ångsågs skorsten, Ijo (H)	143
Pateniemi såg och samhälle, Uleåborg (H)	145
Martinniemi såg och samhälle, Haukipudas (H)*	147
Halosenniemi sågområde, Haukipudas (H)	149
Varjakansaari, Uleåsalö (H)	151
A. Santaholma Oy:s såg i Jokisuu, Kalajoki (H)*	153

LAPPLANDS LÄN

Platsen för Sinettä Sinettä såg, Rovaniemi lk (V)	155
Karihaara såg och samhälle, Kemi (H)*	157
Ruinerna av Laitakari ångsåg, Kemi (H)	159
Röyttä bygata med omgivning, Torneå (H)	161

Bolinders Mekaniska Verkstad i Stockholm var den viktigaste producenten av ramsågar och andra sågmaskiner samt ritningar till sågbyggnader. Bolaget levererade och övervakade byggandet av Pihlava ångsåg i Björneborg år 1900 och 1916. Sågen är ännu i bruk och moderniserad. A. Ahlström Ab:s arkiv.

Erkki Härö

KULJETUSYHTEYDET OSANA SAHOJEN KULTTUURIHISTORIAA

Liikenneyhteysien ja kuljetusväylien kartoitus liittyy olennaisena osana teollisen perinteemme tutkimukseen ja teollisuusmuistomerkkien suojeluun. Tiet, kanavat, ja rautatiet ovat tutkimusmielessäkin tärkeä ja jo vakiintunut osa toiminnallista kokonaisuutta, jonka keskipisteen varsinaiset tuotantorakennukset muodostavat.

Sahojen, erityisesti suurten sisävesijärvien rannoilla sekä Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikoilla sijainneiden höyrysahojen, kuljetusväylien inventointi on ongelmallisempaa. Sahojen raaka-aine, tukit, on pääasiassa uitettu vesitse sahapaikkakunnille, samoin valmiit tuotteet kuljetettiin useimmiten proomukuljetuksin markkinoille.

Näkyvin ja kulttuurihistoriallisesti tärkein osa sahojen vesikuljetuksiin liittyvistä muistomerkeistä ovat alkuperäisen asunsa säilyttäneet vanhat höyryhinaajat 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä. Alla olevaan luetteloon on koottu museoviraston "viralliseen" perinnelaivarekisteriin sisältyvät, useimmiten sahaistoriaan liittyvät höyryhinaajat. Perinnealusten ohella maassamme on säilynyt noin 20 muuta pääpiirteissään perinteisen asunsa säilyttänyttä höyryhinaajaa.

Hinaajien ohella sahojen ja puunjalostusteollisuuden liikennemuistomerkkeihin kuuluvat erityyppiset uittorakenteet, uittokalusto (mm. kuluuveneet), proomut, lastaus- ja laituripaikat jne. Niiden osalta tutkimus- ja suojelutoiminta on kuitenkin vasta alkamassa.

Museoviraston perinnelaivarekisteriin 1994 kuuluvat höyryhinaajat:

S/s Haapaniemi (ex Riikka). 18 m, 85 IHV. Rakennettu 1905 Kokkolassa. Ollut mm. Viitasaaren höyrysahan hinaaja Keiteleellä.

S/s Parsifal. 21 m, 170 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1915. Hinaajaa on käyttänyt A. Ahlström Oy Saimaalla.

S/s Lauri. 20 m, 130 IHV. Rakennettu 1931 Varkaudessa Valtion Rautateiden halkokuljetuksia varten.

S/s Oberon III. 26 m, 203 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1919. A. Ahlström Oy:n ja Tehdaspuu Oy:n käytössä ollut alus, toiminut Saimaalla ja Karhulassa.

S/s Juno (ex Taunola 2). 18 m, 77 IHV. Rakennettu Porvoossa 1907. Ollut mm. Porin tulitikkutehtaan ja Korpilahdella sijainneen Nurmisen sahan hinaaja Päijänteellä.

S/s Metsä. 19 m, 104 IHV. Rakennettu Hollannissa 1896. Alus oli lähes 50 vuotta lisveden Metsä Oy:n sahan hinaaja Suonenjoella.

S/s Uurastaja (ex Karl Boström). 20 m, 60 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1908, toiminut Hangossa, Viipurin Saha Oy:n hinaajana Viipurissa ja Suolahden tehtaiden hinaajana Keiteleellä.

S/s Halla XVII. 22 m, 192 IHV. Rakennettu Kotkassa 1908. Alunperin Hallan sahan hinaaja Kotkassa, myöh. Kymi Oy:n käytössä Saimaalla.

S/s Vänni (ex Sven). 18 m, 83 IHV. Rakennettu Porvoossa 1901. Toiminut Oy Tornator Ab:n ja Joh. Parviainen Oy:n hinaajana Päijänteellä.

S/s Wipunen. 18 m, 93 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1908. Gust. Rarin Oy:n hinaajana Kuopiossa toiminut alus.

S/s Hovinsaari. 15 m, 50 IHV. Rakennettu 1921 Savonlinnassa. Ollut Enso-Gutzeit Oy:n ja Pohjois-Karjalan Uittoyhdistyksen hinaaja Saimaalla, liittyy mm. Rutolan ylivetolaitoksen toimintaan.

S/s Antero. 18 m, 117 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1924. Ollut mm. Valtion rautateiden ja Ristiinan Löydön sahan hinaajana Saimaalla.

S/s Armas (ex Toinen). 22 m, 188 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1908. Enso-Gutzeit Oy:n palveluksessa ollut hinaaja Saimaalla.

S/s Yhtiö. 15 m, 41 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1878. Toiminut Kymmin Uittoyhdistyksen hinaajana Päijänteellä.

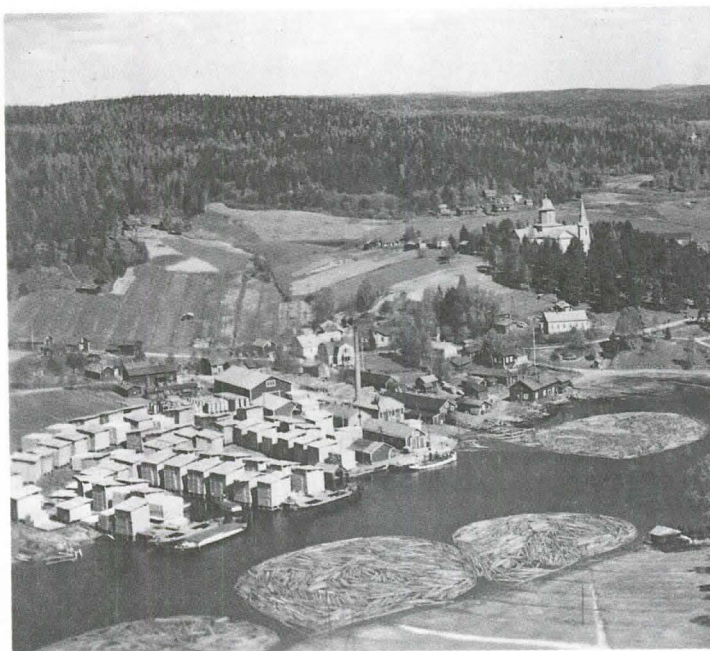
S/s Warkaus. 20 m, 149 IHV. Rakennettu Varkaudessa 1910. Ollut A.Ahlström Oy:n hinaaja Saimaalla.

Museohinaajat:

S/s Utra (ex Löytö II). 15 m, 108 IHV. Rakennettu Raahessa 1925. Kuulunut Pohjois-Karjalan Uittoyhdistykselle, nyt ylösvedettynä Jakokosken kanavamuseossa.

S/s Ahkera. 23 m, 176 IHV. rakennettu Varkaudessa 1871. Enso-Gutzeit Oy:lle kuulunut hinaaja, nyt ylösvedettynä museolaluksena Laitaatsillan telakalla Savonlinnassa.

S/s Uitto 6. 15 m. Rakennettu Oulussa 1899. Entinen varppaaja, nyt ylösvedettynä museolaivana Lapin Metsämuseossa Rovaniemellä.

Tukkilautat ja hinaajat olivat näkyvä osa höyrysahojen ympäristöä. Korpilahden kirkonkylässä toimineen Nurmisen sahan hinaaja S/s Juno on tunnistettavissa lautatapu-leiden edustalta. MV/KKA.

Erkki Härö

TRANSPORTFÖRBINDELSERNA - ETT LED I SÅGARNAS KULTURHISTORIA

Kartläggningen av trafikförbindelser och transportleder ingår som ett viktigt led i forskningen av vår industrihistoria och i skyddet av industriminnen. Vägar, kanaler och järnvägar utgör även ur forskningssynpunkt en viktig del av den funktionella helheten, där de egentliga produktionsbyggnaderna utgör kärnan.

Inventeringen av transportlederna, speciellt då det gällt sågarna vid de stora insjöarna samt vid Finska vikens och Bottenvikens kuster har varit mera problematisk. Råvaran för sågarna, timret, har i huvudsak flottats vattenvägen till sågningsorterna. Likaså transporterades de färdiga produkterna för det mesta med pråmar till marknaden.

Bogserångarna, som bevarat sitt ursprungliga utseende från slutet av 1800-talet och 1900-talets första årtionden, utgör den mest synliga och kulturhistoriskt viktigaste delen av de minnesmärken som förknippas med vattentransporter. Nedannämnda förteckning ur museiverkets "officiella" register över traditionsfartyg omfattar bogserångare som i de flesta fall hör samman med sågverkens historia. Vid sidan av traditionsfartygen har ca 20 andra bogserångare tagits med, vilka i huvudsak har bevarats i ursprungligt skick.

Utöver bogserbåtarna hör olika typer av flottkonstruktioner, bl.a. pråmar, lastnings- och bryggplatser o.s.v. till träförädlingsindustrins minnesmärken. Forskningen och skyddsverksamheten i fråga om dem befinner sig ännu i sin linda.

Bogserångare i museiverkets register över traditionsfartyg 1994:

S/s Haapaniemi (tidigare Riikka) 18 m, 85 IHK*. Byggd 1905 i Karleby. Använts som bogserbåt bl.a. vid Viitasaari ångsåg i Keitele.

S/s Parsifal. 21 m, 170 IHK. Byggd i Varkaus 1915. A. Ahlström Oy har använt bogserbåten på Saimen.

S/s Lauri, 20 m, 130 IHK, Byggd 1931 i Varkaus för Statens järnvägars vedtransporter.

S/s Oberon III. 26 m, 203 IHK. Byggd i Varkaus 1919. Fartyget har använts av A Ahlström Oy och Tehdaspuu Oy och gått på Saimen och Karhula.

S/s Juno (tidigare Taunola 2). 18 m, 77 IHK. Byggd i Borgå 1907. Har tjänstgjort som bogserbåt för bl.a. tändsticksfabriken i Björneborg och för Nurminens såg i Korpilahti för transporter på Päijänne.

S/s Metsä. 19 m, 104 IHK. Byggd i Holland 1896. Fartyget har i nästan i 50 år skött transportererna för lisveden Metsä Oy:s såg på Suonenjoki.

S/s Uurastaja (tidigare Karl Boström). 20 m, 60 IHK. Byggd i Varkaus 1908, varit i trafik i Hangö, bogserbåt för Viipurin Saha Oy i Viborg och för Suolahti fabriker i Keitele.

S/s Halla XVII. 22 m, 192 IHK. Byggd i Kotka 1908. Var ursprungligen bogserbåt för Hallan saha i Kotka, senare för Kymi Oy på Saimen.

S/s Vänni (tidigare Sven). 18 m, 83 IHK. Byggd i Borgå 1901. Varit bogserbåt för Oy Tornator Ab och Joh. Parviainen Oy på Päijänne.

S/s Wipunen 18 m, 93 IHK. Byggd i Varkaus 1908. Varit bogserbåt för Gust. Ranin Oy i Kuopio.

S/s Hovinsaari 15 m, 50 IHK. Byggd 1921 i Nyslott. Varit bogserbåt för Enso-Gutzeit Oy och Norra Karelens flottningsförening på Saimen.

S/s Antero. 18 m, 117 IHK. Byggd i Varkaus 1924. Varit bogserbåt för bl.a. Statens järnvägar och Ristiinan Löydön saha på Saimen.

S/s Armas (tidigare Toinen). 22 m, 188 IHK. Byggd i Varkaus 1908. Varit bogserbåt för Enso-Gutzeit Oy på Saimen

S/s Yhtiö. 15 m, 41 IHK. Byggd i Varkaus 1878. Varit bogserbåt för Kymmene Flottningsförening på Päijänne.

S/s Warkaus. 20 m, 149 IHK. Byggd i Varkaus 1910. Varit bogserbåt för A. Ahlström Oy på Saimen.

Museibogserbåtar:

S/s Utra (tidigare Löytö II). 15 m, 108 IHK. Byggd i Brahestad 1925. Har tillhört Norra Karelens Flottningsförening, finns nu i Jakokoski kanalmuseum.

S/s Ahkera. 23 m, 176 IHK. byggd i Varkaus 1871. Bogserbåt för Enso-Gutzeit Oy, nu museifartyg på Laitaatsilta skeppsvarv i Nyslott.

S/s Uitto 6. 15 m. Byggd i Uleåborg 1899. Tjänstgjort tidigare som varpbåt, är nu museifartyg i Lapin Metsämuseo i Rovaniemi.

* IHK = Indicerade hästkrafter

S/s Juno Och S/s Metsä som är medlemmar av Finska Ångbåtsföreningen är renoverade bogserbåtar. Foto från S/s Metsäs däck. Erkki Härö 1995.

TÄYDENNYKSIÄ JA MUUTOKSIA KOHDERAPORTTEIHIN

Marraskuussa 1994 valmistunut sahaiteollisuuden inventoinnin väliraportti lähetettiin täydennyksiä ja korjauksia varten maakuntamuseoille. Jakelulistalla oli myös teollisuusperinteen tutkimusta ja tallennusta harjoittavia yhteistyötahoja. Osa ehdotetuista uusista kohteista on esitelty tässä liitteessä, osa esiin tulleista kohteista vaatii vielä lisätarkistuksia. Vuoden 1995 aikana vahvistui käsitys, että sahaperinteen säilynyt historiallinen rakennuskanta on valtaosaltaan vesivoimalla toimivia piensahoja. Entisten suurten höyrysaharakennusten uhanalaisuus ja harvalukuisuus korostui dramaattisesti Porin Reposaaressa.

Keväällä 1995 valmistui kaksi saharakennuksen ja -alueen uskäyttöä ideoivaa diplomityötä (Marianne Rautiainen, Penttilän sahan historia ja sen rakennusten ja alueen uudelleenkäyttämömahdollisuudet. Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto; Helena Hirviniemi, Oulunsalon Varjakka, Rakennushistoria, käyttö ja kunnosus. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto). Nämä työt osoittavat hyvin entiseen tehdasalueeseen sisältyvät mahdollisuudet sekä kulttuurihistoriallisten arvojen ja uusien toimintojen välisen haastavan liitoksen.

Uusista sahaperinnehankkeista on konkreettisimpana mainittava Mainiemen entinen höyrysaha, jonka alueelle on kaavailtu sahamuseotoimintaa. Mainiemen alueen hankkimisesta valtiolle on neuvoteltu, samoin Päijät-Hämeen kansallispuistoa palvelevien toimintojen sijoittamisesta sinne.

Seuraava luettelo koostuu joulukuussa 1995 kirjatusta täydennyskohteista sekä Reposaaressa ja Pateniemen sahojen tulipaloja koskevista tiedoista.

Kuuskosken vesisaha, Pernaja

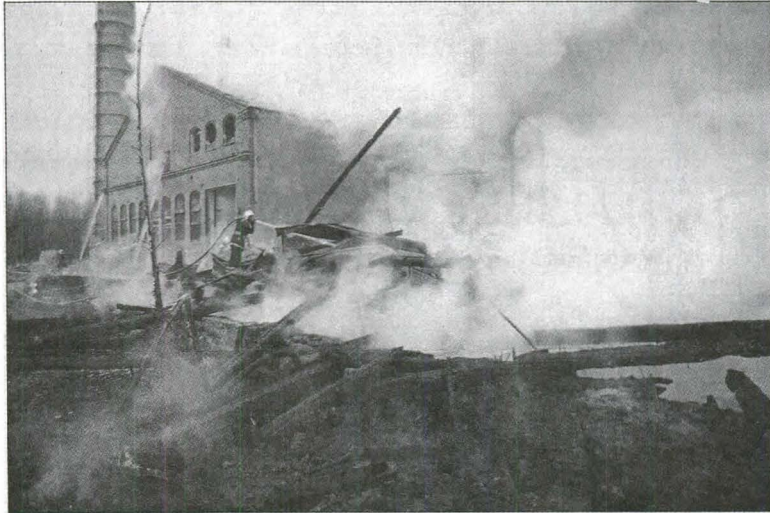
Uudenmaan lääni

Peruskartta 3022 07

Kuuskoski on osa kulttuurihistoriallisesti arvokasta Koskenkylänjoen maisemakokonaisuutta. Vanhana myllyn- ja sahanpaikkana se liittyy sekä historiallisesti että maisemallisesti läheiseen Malmgårdin kartanolinnaan. Nykyiset puiset mylly- ja saharakennukset, jotka sijaitsevat kosken vastakkaisilla rannoilla, ovat mahdollisesti 1800-luvun puolelta. Perinteistä rakentamistapaa edustavasta saharakennuksesta on kehäsaha poistettu. Tekninen laitteisto on sen sijaan säilynyt alkuperäisenä sahan yhteyteen vuonna 1925 rakennetussa erillisessä, pienessä vesivoimalaitoksessa. Koskimiljööseen sisältyy lisäksi neliaukkoinen kiviholvisilta.

Museovirasto antoi 14.11.1995 Länsi-Suomen vesioikeudelle lausunnon, jossa se puolsi vesivoimalaitoksen uusimista, joka on tarkoitus toteuttaa historiallisia arvoja vaarantamatta.

Lähteet: Herrgårdar i Finland II. Helsingfors 1928, 108; Erkki Härön käynti paikalla marraskuussa 1995.

Kuva: Matti Suominen.
Palomiehät sammuttivat Reposaaren vanhan sahan paloa koko sunnuntain. Palo levisi yöllä laajalle alueelle sahan ympäristöön.

Sahapaloa epäillään tuhopoltoksi

Reposaaren sahan suurpalon vahingot nousevat miljooniin markkoihin

Reposaaren saha aloitti ensi kerran toimintansa marraskuussa 1872. Viimeinen tukki sahattiin lokakuussa 1974. Ensimmäinen iso tulipalo neljän vuoden sisällä, kun Reposaaren vanha saha paloi maan tasalle sunnuntaiyönä.

Satakunnan
Kansa
18.4.1995

Reposaaren saha ja yhdyskunta, Pori, s. 47 Turun ja Porin lääni

Reposaaren höyrysaahan puinen saharakennus tuhoutui täysin tulipalossa 16.4.1995. Hälytys sahapalosta, jota on epäilty tuhopoltoksi, tehtiin aamuyöllä 03.36. Viereisen tiilisen voima-aseman seinärakenteet säilyivät pääosin pystyssä ja korjauskelpoisina. Savupiippu säästyi palolta. Kulttuurihistoriallisesti erittäin merkittävä suursahan rakennusryhmä oli vuodelta 1901, jolloin laitos rakennettiin uudelleen tuhoisan tulipalon jälkeen.

Sahayhdyskunnan eheä asuinalue ei kärsinyt vahinkoja. Museovirasto totesi lausunnossaan 4.12.1995, että sahan korkea savupiippu, vaurioitunut voima-asema, sahan kivijalka, laiturirakenteet, puinen konttorirakennus sekä yhtenäinen työväenasuntojen alue vuosisadan alkupuolelta muodostavat edelleen kokonaisuuden, jolla on valtakunnallista merkitystä. Virasto esitti, että tavoitteena tulee olla vaurioituneen voima-aseman ja savupiipun restaurointi.

Lähteet: Satakunnan Kansa 18.4.1995; Museoviraston lausunto 4.12.1995 Satakunnan museolle, MV/RHO:n arkisto.

Kauttuan ruukin vesisaha, Eura

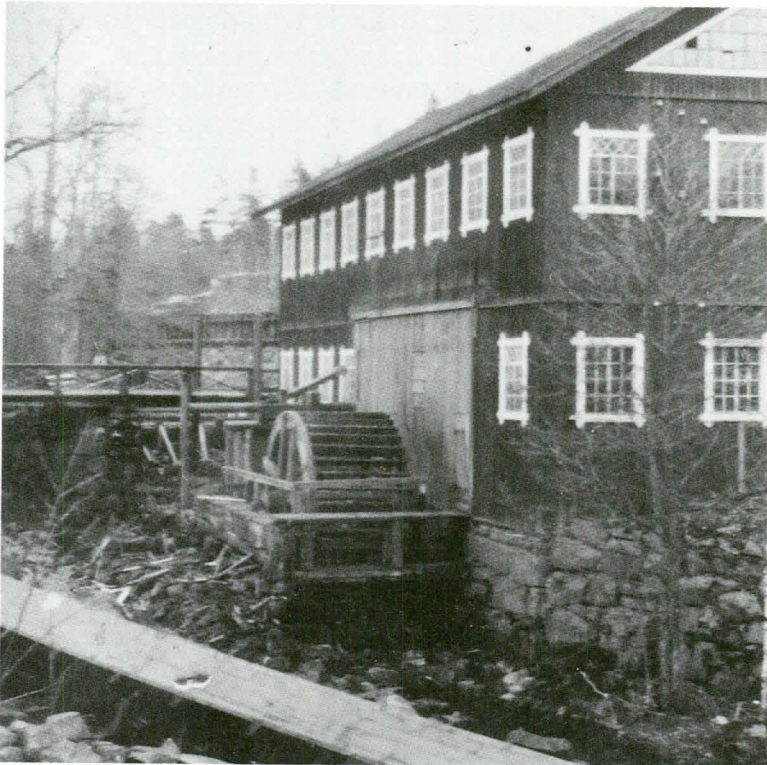
Turun ja Porin lääni

Peruskartta 1134 07

Vesisaha sijaitsee Kauttuan paperitehtaan ja vanhan ruukin päärakennuksen välissä. Koskessa on toiminut saha jo 1680-luvulla. Nykyinen rankorakenteinen, juurakkorakenteilla varustettu perinteinen saharakennus on tilitietojen mukaan vuodelta 1905. Se toimi tehtaan kotitarvesahana 1950-luvulle saakka ja on ollut sen jälkeen varastona. Sahan tekninen varustus on tietyvästi kokonaan poistettu. Muutoin rakennus on kutakuikin alkuperäisessä asussaan.

Kauttuan ruukin entisellä vesisahalla on erityistä maisemallista arvoa, sillä se yhdistää vanhan ja uuden teollisen miljöönsä toisiinsa.

Lähde: Kauttuan tehtaiden rakennusinventointi 1988-1989/ Liisa Nummelin, MV/RHO:n inventointiarkisto.

Kauttuan ruukin vesisaha ja sen jo hävinnyt vesiratas vuonna 1920. A.Ahlström Oy:n keskusarkisto, Noormarkku.

Atun höyrysahan alue ja työväenasunnot, Parainen

Turun ja Porin lääni

Peruskartta 1034 12

Tukkukauppias August Müllerin 1872 perustama höyrysaha toimi Atun saaren etelärannalla vuoteen 1951 saakka. Suursahasta ovat tärkeimpänä rakennusmuistona kaksi kookasta kaksikerroksista työväenkasarmia, Storgård ja Grankulla. Nämä hyvin hoidetut rakennukset ovat nykyisin kesäasuntoina. Pihapiirissä on säilynyt myös pakaritupa ja pitkä talousrakennus. Itse sahalaitoksesta on jäljellä

Storgård on toinen Atun sahan työväenkasarmeista. Piharakennuksineen ja miljöineen ne ovat edustavimpia säilyneitä sahatyöläisten asuinkasarmeja. Valok. Timo Kantonen 1995.

tiilinen voima-asema, joka on verstasosaa lukuun ottamatta muutettu maatalouskonesuojaksi, sekä sahakoneiden betoniset perustukset mäenrinteessä. Saha-ranta on saaristomaisemaa kauneimmillaan ja toimii pienvenesatamana. Entinen saha-alue asuinrakennuksineen yhdistyy viljelysmaiseman poikki johtavan puukujan välityksellä Atun kartanon talouskeskukseen.

Atun kartanon vaiheisiin liittyy malmikaivostoiminta, jonka tiedetään jatkuneen 1600-luvulta 1800-luvulle. Talouskeskuksesta luoteeseen johtavan puukujan varrella sijaitsee kaksi kaivoskuilua ja rannassa lastauspaikka. Atun herraskartano, jossa on toiminut myös tiilitehdas, hiilenpolttouuni ja meijeri, on siten monipuolinen ja merkittävä teollisuusperinnekohte.

Lähteet: Paul Stenman, Sågabetarliv på Attu i Pargas. Arbete, miljö och tradition. Kulturhistoriska institutionen vid Åbo Akademi. Rapport 3. Åbo 1973; Timo Kantosen käynti paikalla 23.7.1995.

Halikon vesisahojen paikat, Halikko

Turun ja Porin lääni

Peruskartta 2021 09

Halikonjoen uoma on maamme vanhinta sahamaisemaa. Sahateollisuuden historian kirjoittanut Jorma Ahvenainen sijoittaa ensimmäisen vesisahan Halikon Kuttilaan, joka oli vuosina 1464 - 1531 Naantalin luostarin hallussa. Otaksuman tukena on kirjallisia mainintoja 1530-luvulta. Samassa jokilaaksossa Halikon Vaskiossa tiedetään joka tapauksessa olleen vuonna 1533 toinen Eerik Flemingin sahamyllynpaikoista, Hossostenkoski. Nykyisellään Halikonjoen koskipaikat sisältävät useitakin vielä tarkemmin ajoittamattomia jäännöksiä ja viitteitä vesivoiman käytöstä. Halikonjoen kulttuurimaisemassa on siten työsarkaa teollisuusarkeologille tutkimukselle ja dokumentoinnille.

Lähteet: Jorma Ahvenainen, Suomen sahteollisuuden historia. Porvoo 1984, 11; Halikon kunnan museotoimenjohtaja Aila Niinistön 7.10.1994 antamia tietoja.

Hakkenpään sahan alue, Taivassalo

Turun ja Porin lääni

Peruskartta 1042 10

Joukko paikallisia tilanomistajia perusti Hakkenpään keskiaikaiseen kauppa- ja satamapaikkaan höyrysahan ja -myllyn vuonna 1909. Laitos siirtyi vuonna 1960 Rymättylä Oy:lle, joka purki ja rakensi sen uudelleen sähkökäyttöisenä. Alkuperäisestä saharakennuksesta on jäi jäljelle vain tiilinen savupiippu. Myös pajarakennus vuodelta 1916 on säilynyt. Sahatoiminnan loputtua 1980-luvulla on entinen saha-alue tarjonnut veneilypalveluja ja mm. muonitusta "Sahan saluunaksi" nimetyssä entisessä konttorirakennuksessa. Hakkenpään kylän rakennuskantaan kuuluu edelleen entisiä sahan työntekijöiden asuinrakennuksia. Uusiutunut sahamiljö on näkyvä osa saaristokylän maisemaa.

Lähteet: Taivassalon Hakkenpään rakennusinventointitiedot vuodelta 1991, MV/RHO:n inventointiarkisto.

Strömman höyrysaha, Kemiö

Turun ja Porin lääni

Peruskartta 2012 06

Strömman vanhan kanavan varrella sijaitsee entisen Strömman sahan (A.B. Strömsholm) puinen saharakennus ja tiilinen voima-asema, jonka lyhyehkö savupiippu on nelikulmainen. Vuosisadan alussa laitos toimi Strömman höyrymylly- ja sahalaitos -nimisenä ja siihen liittyi purje- ja moottorivenetehdas. Sahan vieressä säilynyt rakennus on ilmeisesti ollut puusepänverstas. Strömman saarella on myös eri-ikäisiä sahan työntekijöiden asuinrakennuksia.

Kokonaisuutena säilynyt sahalaitteisto ansaitsee erityishuomion. Molemmat kehäsahat ovat edelleen paikoillaan: pelkkasaha ("J.&C.C. Bolinder's Mek. Verksts Bolag. Stockholm N:o 3339") ja jakosaha ("Bolinder - Munktell Eskilstuna Sweden TYP 1946 600 mm Tillv.nr. 54201 - 1046"). Myös ajettava tukinsyöttövaunu ("Ingeniörsfirma C.H.E. Johansson A.B. Nora stad Sverige") sekä Lahden Rautateollisuuden särmäyssaha vuodelta 1962 ovat edelleen sahasalissa. Voima-asema on laitoksen sähköistämisen myötä muutettu varastoksi. Höyryvoimasta on muistona hylätty tulitorvikattila ("Jönköpings Mek. Werkstad 1914") rantakoivikossa. Säilyneeseen varustukseen kuuluu vielä erillisessä ajoneuvotallissa oleva hyvin säilynyt puutavaratrukki ("GERLINGER carrier co Dallas Oregon. Model SMHS Serial Number 1522").

Saha-alue on osa Strömman kanavamiljööttä. Laitoksen varustus antaa hyvän kuvan pienehkön sahan laitekannasta.

Lähteet: Suomenmaa III. Helsinki 1921, 150; Erkki Härön ja Timo Kantosen käynti paikalla 10.10.1994.

*Pannuhuoneen
entinen tuli-
torvikattila
Strömman saha-
rakennuksen
edustalla.
Valok. Erkki
Härö 1994.*

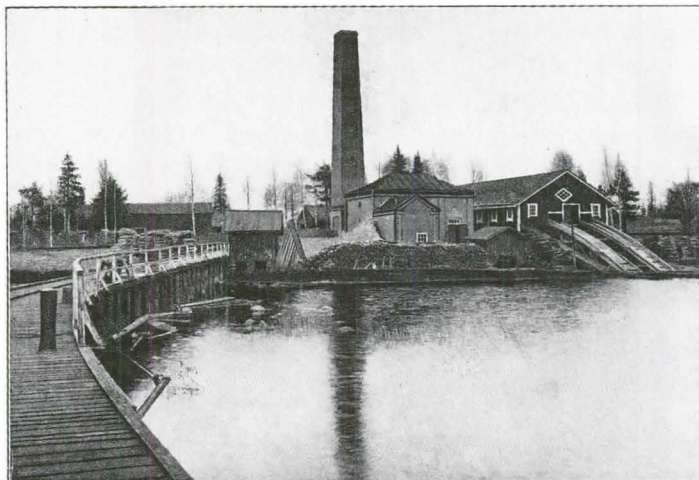
Muroleen höyrystahen alue, Ruovesi

Hämeen lääni

Peruskartta 2213 10

Porvoolainen sahateollisuusmies Aug. Eklöf rakennutti vuonna 1897 suurehkon höyrystahan Muroleen kanavan ja kosken lähimaastoon. Tätä nykyä Murole on arvokas kulttuurimaisema, joka sisältää sekä uittoon että sahatoimintaan liittyviä muistoja. Entisen saha-alueen maamerkinä on voima-aseman tiilinen piippu. Sahan muita kiinteitä jäännöksiä ei ole inventoinnin yhteydessä kartoitettu.

- *Lähteet: Jorma Ahvenainen, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984, 264; Rakennettu kulttuuriympäristö. Museoviraston julkaisuja 16. Helsinki 1993, 170.*

Muroleen höyrystaha vuoden 1910 tienoilla. Suomen kauppa ja teollisuus n:o 123.

Verlan tehtaan saha, Jaala

Kymen lääni

Peruskartta 3114 04

Yksikehäinen piensaha on toiminut Verlan puuhiomon ja pahvitehtaan kotitarvesahana. Kaksikerroksinen, rankorakenteinen rakennus pystytettiin paikalleen keväällä 1935. Rakennuspiirustukset on päivännyt joulukuussa 1934 W.W. Alm. Saha kävi alusta lähtien sähkömoottorilla, johon virta johdettiin tehtaan voimalaitoksesta. Käytöstä pois jäänyt saha on alkuperäisessä asussaan ja varustuksessaan sekä toimintakuntoon saatettavissa. Sahan yhteyteen 1930-luvun puolivälissä rakennetut puutavarakatos ja lautavarasto ovat myös säilyneet. Sahan rakennukset ovat maisemallinen ja toiminnallinen osa tehdasmiljöötä.

Vuonna 1964 toimintansa lopettanut Verla on nykyisin Kymmene Oy:n omistama tehdasmuseo. Suomi on esittänyt syksyllä 1995 UNESCOlle Verlan tehdasmiljöön liittämistä maailmanperintöluetteloon. Esityksessä yksilöityihin rakennuksiin on kuulunut myös saha.

Lähteet: Timo Lievonen, Verlan rakennushistoriallinen inventointi (käsikirjoitus). Kymenlaakson maakuntamuseo 1995.

Koskelan mylly ja saha, Vehkalahti

Kymen lääni

Peruskartta 3042 05

Koskelan myllyn- ja sahanpaikka liittyvät maisemallisesti ja historiallisesti Koskelan talon pihapiiriin. Puiset vesilaitosrakennukset edustavat perinteistä rakennustapaa. Mylly on vuodelta 1854, pärehöylä vuodelta 1909 ja saha vuodelta 1936. Sahan säilyneisyys on hyvä ja se on toimintakuntoon saatettavissa. Koskessa on hävinneen vesirännin kiviperustukset.

Lähteet: Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu A:26. Kotka 1992, 277; Kymenlaakson maakuntamuseon Timo Lievosen 15.11.1995 antamia tietoja.

Haukivuoren saha, Haukivuori

Mikkelin lääni

Peruskartta 3231 05

Hietalan saha perustettiin Kyyveden rannalle Haukivuoren aseman luokse vuonna 1910. Kaksikehäinen höyrystys toimi vuodesta 1920 Haukivuoren Puutavara Osakeyhtiö -nimisenä ja myöhemmin Haukivuoren Saha Oy:nä. Säilynyt punatiilinen voima-asema on ilmeisesti sahan perustamisen ajalta. Rakennuskannan ja laitteiston säilyneisyyttä ei ole inventoinnin yhteydessä selvitetty.

Lähteet: Suomen teollisuus ja kauppa II. Helsinki 1924, 51; Erkki Härön käynti paikalla kesällä 1995.

Äänekoski Oy:n sahan voima-asema, Äänekoski

Keski-Suomen lääni

Peruskartta 3221 06

Äänekoski Oy:n Palomäen saha toimi Äänijärven rannalla vuosina 1899 - 1929. Varastoksi muutettu saha purettiin vuonna 1992 lukuun ottamatta tiilistä 1890-luvun lopulla rakennettua voima-asemaa. Rakennus jäi siten entisen saha-alueen ainoaksi, Äänekosken teollisuushistoriaan kiinteästi liityväksi rakennusmuistoksi.

Lähteet: Keski-Suomen museon lausunto 15.5.1991 ja museoviraston lausunto 12.2.1993, MV/RHO:n arkisto.

Pateniemen saha ja yhdyskunta, Oulu, s. 145

Oulun lääni

Pateniemen puinen saharakennus ja sen viereinen tiilinen voima-asema tuhoutuivat tulipalossa 7.2.1995. Hälytys sahapalosta tehtiin 04.06. Lakkautetun laitoksen koneistoa oltiin poistamassa, missä yhteydessä syntyneistä kipinöistä lienee palo lähtenyt kytemään. Maamme vanhimpiin kuulunut suursahan rakennus oli vuodelta 1907, ja sitä oltiin huonokuntoisena purkamassa.

Pateniemen sahayhdyskunnasta ovat edelleen jäljellä inventoinnissa luetellut rakennukset. Ns. Nikkaripirttiin vuonna 1989 sijoitettu Pateniemen sahan museo on Pohjois-Pohjanmaan museoon kuuluva erikoismuseo.

Lähde: Pohjois-Pohjanmaan museon Pasi Kovalaisen 20.12.1995 antamia tietoja

Museoviraston rakennushistorian osaston raporteja

1. Kotkan linnoitusten korjaus- ja restaurointityöt (1989)
2. Enontekiön Lätäsenon saksalaisten asemien (Sturmbock-Stellung) entistäminen 1987 - 1989 (1991)
3. Kivirakennusten julkisivut. Seminar on Building Surface Treatments (1992)
4. Suitian kartanolinna. Restaurointisuunnitelma 1991 (1992)
5. Turun linnan korjaus vuosina 1975 - 1993 (1993)
6. Saarivaaran vanha poroaita Savukosken Tanhuassa (1994)
7. Leineperin rautaruukki. Tutkimus- ja restaurointiraportti (1994)
8. Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985 - 1993 (1994)
9. Fort Slava. Restaurointi 1988 - 1993 (1995)

Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja

1. Tiedotusnäyttely (1/1972)*
2. Informationsutställning (2/1972)*
3. Kokkola, Ruutukaava-alueen inventointi 1971 (3/1972)*
4. Pietarsaaren Pohjoisnummi (1/1973)*
5. Kartano ja pappila (2/1973)*
6. Uusikaupunki - Raumankari - Forsby (1/1974)*
7. Linnat ja linnoitukset (1/1975)*
8. Rakennuskulttuurin luettelointi (1/1979)*
9. Ensimmäisen maailmansodan aikaiset linnoitukset Helsingissä. Suojeluluettelo (2/1979)
10. Kulturhistorisk bebyggelseinventering (1/1980)
11. Suomen rautatieasemat vuosina 1875 - 1920 (1/1982)
12. Bemerkungen über die Art in Petersburg zu bauen, und über die Beschaffenheit der Baumaterialien (2/1982)
13. Viaporin kapina 1906 (1/1983)
14. Suomenlinnan sotavankileiri 1918 - 19 (2/1983)
15. Rakennuskulttuurin luettelointi. 2. tarkistettu painos (1/1984)
16. Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt (1993)
17. Suomenlinnan rakennusten historia (1996)
18. Satakunta sahaa Suomessa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä (1996)

* Painos loppunut

ISBN 951-9075-96-8

ISSN 1236-6439

Julkaisija, jakelu ja myynti: Museovirasto, rakennushistorian osasto
PL 187, 00171 HELSINKI
Puhelin (90) 4050 377
Telekopio (90) 661 132